ВИКРАДЕННЯ

Повість

"Садко" стояв над глибоководною западиною в Індійському океані. Минав останній місяць далекого плавання.

Пасатний вітер стиха лопотів довкола, обціловуючи засмаглих, одягнутих у тропічні шорти матросів, що з самого ранку поралися на палубі.

Ще недавно я теж відчував його пестливий дотик. Потім мене й трьох моїх товаришів для компресію ванн я помістили в барокамеру. Спливло трохи більше доби. З житлового відсіку того гіпербаричного комплексу ми перейшли у так званий дзвін-ліфт. Стріла кран-балки, описавши розгонисту дугу над кормою, вивалила підводний апарат за борт.

— Майна! — пролунав наказ.

Тугі металеві троси послабились, і дзвін, немов на долоню велетня, м'яко сів на зморшкувату поверхню води.

Прикріплені з боків понтони, два майже такі завбільшки, як і сам апарат, поплавки, утримували його на плаву — корпус занурився лише наполовину.

З човна, що стояв осторонь, у воду, не роздягаючись, скочила людина.

То був наш підшкіпер.

Помах мускулястих рук, і от він уже коло нас. Скинув зі скоби гак, вивільнив нейлонові захвати. Баста!

Тепер дзвін лишався один на один з океаном, дитя, яке відпустило руку од спідниці матері, щоб зробити перший крок у загадкову невідомість.

— Вибир… райте кінці! Чого рота роззявили, кра…кра…краби камчатські? — обтираючи спітніле чоло, гримнув боцман.

Степанович — господар палуби, двометровий, русявочубий велет — на "Садко" прийшов із краболова. "Краб камчатський" (з деяких пір боцман почав заїкатися і окремі слова вимовляв, розтягуючи їх) в його устах завжди іронічне, але не зле, як от і нині.

Матроси поспіхом кинулися вибирати з води трос.

Ось уже кілька місяців, долаючи опір океану, спускаємось ми в його глибини. Сьогодні знову збиралися на штурм.

Чудасія! Я, матрос палубної команди, завдяки випадку став підводником.

А трапилось таке. Одного разу, коли готувалися до спуску, покалічив руку молодший океанавт. Він надовго вибував із строю.

Капітан, Гордій Гордійович, зібрав екіпаж.

— Чи є серед вас такі, — запитав він, — хто хоче помандрувати в царство Нептуна?

Бажаючих виявилось чимало. Та взяти усіх підводники не могли: батискаф розрахований на чотирьох.

Вибір припав на мене, Василя Гайового.

Боцман бурчав:

— Видри морські, кра…крабові душі! Нікому пра…рацювати, а тут, бач, забира…рають людей.

Проте штурман його заспокоїв:

— Облиш жалкувати, Степановичу! Баба з воза — кобилі легше.

І в'їдливо, як те умів робити тільки він, додав:

— Краще б вони взагалі переселилися під воду — користі з них ніякої.

Все ж, незважаючи на безкінечні боцманові докори й злостивість, мене з палубної команди забрали.

Дрібні хвилі, помереживши гладінь океану, злегка погойдували нашу підводну домівку.

Я припав обличчям до ілюмінатора, але жаданої прохолоди не відчув — товсте скло було недоступне ніякій силі.

Вдалині, на тлі високого неба, окато пломеніло сонце. Встелена іскристим промінням доріжка, неначе звивистий трап, вела від корабля до дзвона. Та нараз океан, небо — все зникло. Нас огорнула темрява.

Не встиг пілот увімкнути прожектор, як шалений поштовх знизу струсонув апарат. Глибочінь забарвилася в багряне.

— "Садко"! "Садко"!! — закричав у мікрофон передавача ведучий. — Нас поглинає безодня…

Це було останнє, що я запам'ятав. Далі наступила ніч, безкінечний, непроглядний морок.

Розділ перший

СЕРЕД РИФІВ

Відтоді, як "Садко" залишив гавань, здається, минула вічність.

У морі вимір часу особливий: години, дні, місяці плинуть повільно, а помисли моряків подібно магнітній стрілці, що неухильно повертає в бік полюса, спрямовані до отчого краю. Навіть сни наповнені тим заповітним.

От і мені часто сниться поле та ще — відгомін недавно пережитого — пригоди під водою і в джунглях.

Схопившись за ліану, я точнісінько так, як роблять мавпи, розгойдуюсь між баобабами: після океанологічних робіт у відкритому морі "Садко" причалював до тропічного острова, і ми набачились тих витівниць.

Потім був Сінгапур. Потім порт на півдні Суматри. Власне, рейс почався за виробленим маршрутом, як і годиться плавати дослідному кораблю.

...Увечері, коли учасники експедиції повернулися на судно, воно відійшло від причалу і стало на зовнішньому рейді.

Увечері "Садко" відійшов од причалу і став на зовнішньому рейді.

Побувати на березі мені не вдалося. Стомлений корабельними клопотами (цілий день ми фарбували каюти), я заліз у напнутий на палубі намет і заснув.

Мавпи, баобаби, пальми… Солодкий сон раптом обірвався — мене кликали на вахту.

Продерши заспані очі, знехотя побрів на місток.

Над світом стояла заворожлива південна ніч. Вона була сповнена пахощами квітів, сріблострунно пронизана голосами цикад, зловіщим реготом птахів, що раз у раз озивалися з джунглів пагористого острівця, неподалік якого зупинився "Садко".

Небо, всіяне зорями, цвіло, полум'яніло, передавало барви морю, віддзеркалюючись у його загадковій глибині.

— Гараж! Гараж! — гукав у переговорну трубу, прокладену з ходової рубки в машинне відділення, вахтовий матрос.

— Чого тобі? — почувся звідти басовитий голос.

— Запрягай кобилу! — наказав Кукса, переводячи стрілку машинного телеграфа з помітки "Стоп" на "Малий вперед".

Внизу глухо загупало: мотористи розкочегарювали двигун.

Судно здригнулось, гостроносий форштевень проорав слід — і вода збурилась, закипіла, стала схожою на вилиняле полотно.

Спотикаючись об хвилі, "Садко" попрямував від острова, над яким ніч згортала вітрила.

— Гараж, кажете?

Капітан тут як тут з'явився в рубці.

Кукса, мій напарник по вахтах, довготелесий, мовби з переломленим навпіл станом хлопець, якого всі звуть Куком (а мене встигли охрестити Васько да Гама), не випускаючи з рук стерна, випростався на повний зріст.

— Я… я… — перекочувались в орбітах тернини його чорних злодійкуватих очей.

— Зайдете після вахти.

Капітан вийшов із рубки.

Бідний Кук! Йому не позаздриш. Недавно він уже погорів. Хтозна для чого придбане ним на Малайських островах крокодиленя серед ночі виповзло. Коли його ловили, воно вкусило підшкіпера. Рана, звичайно, не смертельна, та хлопцеві оголосили догану.

І ось тепер цей гараж, кобила… Капітан терпіти не може, якщо морську термінологію, особливо корабельні команди, підміняють власними вигадками.

Отже, ждати грози.

Так почалася наша сьогоднішня вахта.

Порипуючи щоглами, "Садко" пробирався серед рифів Яванського моря.

От-от мало зійти сонце. Водяна пустеля, по вінця налита огнистою повінню, зливалася з таким же блакитно-золотим небом.

Було вітряно. Десь на видноколі окреслювалась ледь вловима торочка берега та, ніби з безодні, витикалося кілька одиноких пальм.

Тутешні води — це вже Індійський океан, дарма що відмежовані від нього архіпелагом островів, між яким лежать судноплавні шляхи.

Кораловий атол, повз який ми проходили, особливої радості не викликав — подібні суходоли я бачив.

Спочатку за стерном стояв Кукса, потім черга надійшла моя.

Фосфоричним полиском відсвічувала картушка гірокомпаса; попискували, прядучи нескінченну пряжу, навігаційні прилади.

Стежити, щоб судно не збочувало з курсу, завжди цікаво: натискуєш на коромисло стерна, і корабель слухняно повертає праворуч чи ліворуч.

Втім, Стецько Мегерович — штурман, з яким ми вахтуємо, якось сказав:

— За стернового може бути навіть верблюд — проста, немудра робота.

Ну що ж, можливо. Бо іноді вмикають автопілот, і той безмовний робот веде "Садка" заданим курсом, а ми тим часом пораємося в рубці: миємо підлогу, протираємо ілюмінатори.

Так буває, якщо на морі штиль.

Та ось здійнявся вітер, набігли хвилі, і тоді вже не допоможе не те що автопілот, а навіть сто верблюдів — судном управляти здатні лише наші проворні руки.

За кормою стелився звивистий слід. То була дорога, яка брала початок від берега і вела в незвідану далечінь — тисячомильний, владний, хоч і не помітний ланцюг, що з'єднував нас із рідною землею.

Розмірено й невпинно минали години досвітньої вахти. Кукса змінив мене біля стерна, а я взяв секундомір та анемометр і подався вимірювати швидкість вітру.

Широка приступка, стрімкі металеві східці: дзінь-дзінь! Немов співучими клавішами, піднявся ними вгору.

Ступаючи босоніж зволоженим настилом палуби, з приємністю відчув лоскітливу прохолоду. А море не загаялось — сипонуло гіркуваті бризки, обхлюпало з ніг до голови.

У ранковій імлі чіткіше вирізьбились силуети островів. Їхнє кряжисте нагір'я перетинало дорогу вітровію, що дув з океану. Проте варто було трохи змінити курс і повернути на захід, як те прикриття стало ненадійним: налетів вітер, пориви його подужчали. Судно безперервно гойдало, клало на боки, а то раптом воно — так, що перехоплювало подих, — провалювалося між високими валами, і тоді ніяк було втримати рівновагу — скособочена палуба тікала з-під ніг.

Море, ще недавно спокійне, розбушувалось, показувало свій норов.

Було моторошно. До горла підступала в'язка млість — хотілося впасти й лежати не підводячись.

Мені згадалася розмова з Анатолієм Мотовилом, колишнім матросом, з яким я ходив у рейс.

— Наш капітан говорить, буцімто стародавні греки вважали, що люди поділяються на живих, мертвих і тих, хто плаває. Досить! — відрубав він. — Набридло бути ні живим, ні мертвим. А тобі, Гайовий, — перевів він розмову на мене, — видно, мало дісталось, якщо ти знову рвешся в плавання.

Рейс, на який він натякав, справді був трагічний.

Трапилось те в Полінезії, на сході Тихого океану. Спущений з корабля мотобот, яким ми добиралися до атола, потонув. Нас, семеро потерпілих, підхопила течія і винесла в океан.

Не стану оповідати про поневіряння та життя-буття на кораловому суходолі — нагорювались ми неабияк. Тому не дивно, що після повернення в рідний порт дехто відцуравсь раніш обраного шляху і списався з судна.

Першим серед них був Мотовило.

Ми довго затримались на ремонті. Спочатку стояли біля пірса суднобудівного заводу, згодом "Буревісника" перевели в док. І, як то часом буває, тривала стоянка розніжила моряків. Кілька матросів не з'явилось на вахту; ще один, напившись, учинив бійку. А за Мотовилом стали помічати таке: хлопець, удаючи, що працює, аби день до вечора, вештався по палубах. Звільнений на берег, він одначе не забував прихоплювати з камбуза відро помиїв.

Навіщо морякові недоїдки? Як з'ясувалося, Мотовило відгодовував свиней, хоч і клявся, що помиї для собак.

Для собак, то й для собак. І одного разу я не втерпів, запитав:

— То як твої собачки, Анатолію… хрюкають?

Він, мов навіжений, кинувся на мене з кулаками.

Спостерігаючи ту сцену, кок Акимович вирік:

— Все ясно: матрос відкрив свиноферму. Браво! — додав він. — Скільки й живу, такої комедії не бачив.

Мотовило образився па мене, на Акимовича, на всю команду: його не розуміють, не хочуть збагнути прекрасних поривань!

Бо він себе вважав романтиком. На підтвердження цієї думки наводив "аргумент": усі ми, мовляв, голодранці — ні кола ні двора, у нього ж чепурна хата, а в ній ("Книги для мене — це все!"— казав він) гарна бібліотека, яка дісталася йому в спадок від батька.

Правда, тих творів він ніколи не читав, та якщо й прочитував, — в одне вухо влітало, в друге вилітало. Я подумав: таких книголюбів мав на увазі славетний мандрівник Джеймс Тейлор, коли писав, що начитаний бовдур — найдокучливіша різновидність дурня.

В усякому разі, книги Мотовила кращим не зробили, не окрилили й не додали сил.

Невдовзі Анатолій списався з судна, а його поривання виявились ось чим: він будь-що вирішив розбагатіти — побільше заробити грошей і, між іншим, стати власником автомобіля.

У пошуках корму свинар-книголюб оббивав пороги портових їдалень. Бачили Мотовила і на базарі, де він торгував свининою.

— До чого він докотився! — обурювались ті, хто ходив із ним у рейс.

— Ганьба! — дізнавшись про свого колишнього матроса, з презирством мовив боцман. — Через таких заробітчан тінь падає й на справжніх моряків.

Отже, дехто з моїх однокашників у рейс не пішов. Та й "Буревісник", що став нам рідною домівкою і з яким було пов'язано стільки пригод, на невизначений строк затримувався в порту.

— Сидіти біля моря, ждати погоди — гіршого не придумаєш! — невдоволено бурчав мій тезко, матрос Василь Окань. — Слухай сюди, земляче: може, пошукати інше судно — як ти гадаєш?

— А що тут гадати! — відповів я. — Трапиться підходяща посудина, відразу подамся в плавання.

І нагода знайшлася: дослідне судно "Садко" лаштувалося в рейс. Його палубній команді бракувало матросів.

Так ми з Оканем знову опинилися в морі.

Шторм шаленів. Не встиг я підняти руку із затиснутим у ній анемометром, як насаджені на хрестовину черпачки враз закрутилися.

Кілька хвилин ловив я вітер, потім присів, сховавшись за високий металевий козирок, де було затишно і куди бризки майже не долітали.

Стрілка на циферблаті описувала коло за колом. А щоб дізнатися про середню швидкість вітру, треба було розділити показання анемометра на час у секундах, протягом якого велося спостереження.

Звичайно, це мав робити штурман, та він якраз упрівав над прокладкою курсу. Для мене ж це заняття знайоме й звичне — на "Буревіснику" я не раз чаклував з анемометром.

Отже, подивимось, що вийшло.

Підрахував. Виявляється, вітер двадцять метрів на секунду. За шкалою Бофорта, це дев'ять балів. Одначе хвилювання моря — білолобі баранці, з яких подекуди зривалася піна, — не перевищувало й п'яти балів: велетенська колиска лише починала розгойдуватись.

"Садко" входив у Зондську протоку. Затиснута лещатами островів, вона, здавалося, не могла вмістити всієї води, виштовхувала її з своїх глибин, нуртувала, пагорбилась люто.

Праворуч, на тлі поплямованого хмарами неба, похмуро височів скелястий острів-вулкан.

Кракатау!

На планеті, мабуть, не знайдеться більш грізного вулкана, ніж цей. Майже століття тому він вибухнув. Пробуджувався Кракатау й раніше, але такого з ним ще не траплялося — острів розколовся навпіл, більша частина зруйнувалась. Від землетрусу та хвиль цунамі загинули тисячі людей, з лиця землі зникло безліч поселень. Гуркіт чули в Австралії, на Новій Гвінеї. І ще довго потім над планетою виснув попіл, випадаючи то тут, то там брудними дощами.

Такі були наслідки вулкана-руйнівника, повз якого ми щойно пропливали.

Я спустився з горішнього містка. Високі хвилі, набігаючи з півдня, щосили гатили у вилицю — в носову частину судна. Вода перекочувалась палубою, шукала на ній що-небудь не закріплене по-штормовому, щоб зрушити з місця, віддати на поталу стихії, та, не знайшовши нічого, сердито шипіла, ринула крізь шпігати й ватервейси за борт.

Шторм не щадив "Садка".

Кукса біля стерна немов танцював навприсядки, а заодно під шкалою на лобовій перетинці витанцьовувала й стрілка кренометра — ознака того, що хвилювання наростає.

— Що, керманичу, — звернувсь я до Кукси, — танцюєш гопака?

Він промовчав, обпікши мене нищівним поглядом: судно кидало з боку в бік, тому жарти були недоречні.

У тісній боковці, між ходовою рубкою й каютою капітана, штурман, висхлий — кістки та шкіра — чоловік, стримів над картою.

Я простяг йому папірець із даними про погоду.

— Ось, візьміть. Вітер...

— А, Васько да Гама, це ти, — ніби пробудившись від сну, глянув на мене банькатими очима Стецько Мегерович.

Лампа-софіт освітила його обличчя, і я помітив, яке воно змарніле — обличчя людини, що постійно недосипає.

"Тобі, навігаторе, теж не з медом, — майнула думка. — Троє дітей, дружина — не те, що ми, бурлаки бездомні... І навіщо йому це плавання? — розмірковував я. Працював би собі в порту й горя не знав".

І хоч Мегеровича за його в'їдливість та схильність усіх повчати ми недолюблювали, все ж мимоволі ворухнулося співчуття.

Штурман випростався, — в бахматому кітелі, здалося, заторохтіли кістки, — узяв папірець. Але не встиг прочитати моїх нотаток, як у рубку вбіг радист.

— Чергове повідомлення! — випалив він і поклав на стіл радіограму.

Минала остання година вахти.

Кукса вів судно, а я, дозорний, з крила ходового містка' спостерігав за видноколом.

Знову в уяві постав берег. Настирлива думка про нього пекла й бентежила.

Згадалася Наташа, те, як ми з нею розлучилися…

Розділ другий

НАТАША

У тісній, схожій на зрізаний конус гавані якорились кораблі — то на рейді, то пришвартовані до пірса, за яким починалися квартали.

Вулиці вели в широке, поросле кедрачем міжгір'я. Змійлися, петляли по крутосхилах високих сопок.

То було звичайне далекосхідне місто.

Неначе оснастка над велетнем-кораблем, частокіл антен понад будинками, щогли в гавані, і блискітки синяви за вікном, коли по зморшкуватих хвилях гаптується проміння, і застережливий голос ревуна в тумані. А ще — з глухим, металевим відлунням скрегіт якір-ланцюгів на суднах, що повертаються і рушають у плавання.

Наташин будинок — у кінці прокладеної серед шпилястих сопок вулиці. Клапоть крем'янистої, ні для чого не придатної землі працьовиті руки перетворили на квітучий куточок… Сади, невеличкі присадибні городи. Праворуч, на кручі, вежа маяка, під яким, уклинившись у берег, зітхав океан.

З цієї рибальської слободи дороги лягали в далекі далі, ген за обрій, у світ єдиноборства людини з стихією.

У кожній сім'ї тут хтось рибалив, і, отже, з океаном людей єднали кровні узи.

Правда, Наташин батько своє відморячив. Після того як сейнер, на якому він плавав, потрапив у тайфун і йому, тралмастеру, покалічило руку, — з морем він назавжди попрощався і працював тепер на маяку.

— Наталці дорогу освітлюю, — говорив жартома.

Слова його були не далекі від істини: Наташа більше бувала в морі, ніж на березі. Мріяла стати іхтіологом. Із села під Полтавою, де після смерті матері жила з бабусею, дівчина переїхала в Примор'я. Не пройшовши за конкурсом до вузу, влаштувалася лаборанткою на експедиційне судно.

Там, на "Буревіснику", ми й познайомились. Разом долали незгоди, шторми й урагани, і так же разом вернулися додому.

— От і скінчилася наша одіссея, — мовила вона. — Чи доведеться коли-небудь поплавати? І взагалі...

— Що взагалі? — перепитав я.

— А те, Василько, що дороги наші розбіглися.

Ми, як завжди, коли випадало стрічатися, сиділи під маяком, край вузької, схожої на палубу, скелястої тераси. Океан, пригорни й гори — все було перед очима.

Вересневий багрець торкнувся лісів. Уссурійські ільми, берези, увібравши барви згасання, полум'яніли, ніби охоплені пожежею.

Внизу, набігаючи на берег, заколисливо шепотіли хвилі. Голубіло небо, кликало безмежжя океану.

Поруч, пригорнувшись до мого плеча, сиділа жадана мені дівчина. Але повного щастя я не відчував — мою душу огортав смуток.

Кілька років, як я приїхав сюди із степового краю. Влаштувався на роботу, скуштував нелегкого матроського хліба. Моря й океани тусали, а степової ніжності не вивітрили: я залишився піднесено-схвильованим і вразливим — риси, які, звичайно ж, не гідні справжнього мужчини. Та й взагалі, я до пуття не знав, до чого прагну, чого шукаю.

— Ти, Гайовий, без керма і вітрил, — вислухавши мою сповідь, зробила висновок Наташа.

Подумки я з нею не погодився: є в мене мета, от тільки я не можу точно її визначити. Ну, а якщо бути відвертим, скажу: прикипів я серцем до моря, зрозумів, що не жити мені без нього.

Наташа он збирається в інститут, повторює пройдений матеріал. А мій матроський досвід… — може, він колись допоможе стати штурманом чи капітаном. Не вік же драїти палубу та чистити гальюни.

Отож тут усе ніби було гаразд. Гірше з іншим: Наташа радила не йти більше в рейс.

— Годі тобі блукати, — казала вона. — Краще підготуйся до училища, бо в плаванні ти цього не зробиш.

Через виснажливі вахти, безліч інших обов'язків у морі справді не до підручників. Наталка, безперечно, зичила добра. Але… Я впертий, і тому підсвідомо наростав протест: навіщо мене повчають! Невже я сам неспроможний вирішити, що робити?

Ну, а потім оті її слова…

Угледівши якось біля хати капронові сіті, я поцікавився, для чого їх розставлено.

— Як для чого? — перепитала дівчина. І, сміючись, відповіла: — Твоє бурлацьке серце хочу піймати.

Е, ні, цьому не бути! І, остаточно втративши глузд та почуття гумору, я щось образливе сказав у відповідь.

Наташа жахнулась, ніби її хто вдарив. Примовкла, заплакала.

— Ну, що ж, Гайовий, — витерши сльози, холодно мовила. — Ніхто на твоє серце не зазіхає. І ще раджу: не вдавай із себе Печоріна.

Вона рвучко підвелася з моріжка, на якому ми щойно сиділи, і, не попрощавшись, пішла до хати.

Я залишився один — розгублений, з болісним відчуттям гіркоти за образу, яку заподіяв близькій людині.

Безжально картав себе за погорду. Та пам'ять, ніби глузуючи, настирливо підсовувала колись прочитане — роздуми Печоріна про те, що двадцять разів життя, навіть честь можна поставити на карту, а от волю — нізащо!

"Коли я був ще дитиною, — згадувалося з "Героя нашого часу", — одна стара ворожила про мене моїй матері; вона напророчила мені смерть від злої дружини".

Особисто мене в палац для одруження ніхто не тягнув. Якесь безглуздя!

— Лицедій, блазень! — уголос вилаяв себе.

Соромно було навіть подумати, що я — можливо, й несвідомо — намагався наслідувати лермонтовського героя.

Та згодом ми помирились. Прикрий випадок забувся. І от сьогодні, перед далекою дорогою, завітав до неї.

Прощання вийшло сумне і якесь недоладне — мені й самому вже не хотілось розлучатися з берегом, із Наталкою. Але за годину я був у порту.

"Садко" якорився в глухому кутку бухти, де численні склади й пакгаузи відвоювали мало не весь берег, лишивши причалу вузьку, одягнуту в бетон смугу суходолу. Та й на ній стояли вантажі — величезні паки, ящики; дивовижні, пофарбовані в червоне й жовте "блюдця".

Прийшов я, коли це збіжжя уже кінчали вантажити.

— Ще один шукач Гондвани, — мовив боцман, насмішкувато оглянувши мене з ніг до голови. — Ну, що ж, крабова душа, так тому й бути, — додав він. — Ласкаво просимо! — і під лунький сміх присутніх вручив віник.

Забруднену палубу довелось прибирати аж до вечора. Я так натомився, що, коли сів перепочити, небо з рештками хмар над головою теж здалося палубою, по якій хтось невидимий махає мітлою.

Від хлопців довідався, що воно за експедиція, в яку мене зарахували матросом.

Так от. "Садко" вирушав на пошуки затонулого материка. За припущенням деяких учених, там, де зараз Індійський океан, колись нібито лежав суходіл, що з'єднував Африку, Індостан і Антарктиду. Його

назвали Гондваною — назва, до речі, від найменння племені гонді, що живе в Центральній Індії.

З невідомих причин Гондвана розкололась. І тепер до тієї землі, покритої багатокілометровою товщею води, мали проникнути дослідники.

Крім "Садка", загиблий материк збиралися шукати й інші експедиції. Газети повідомляли, що кораблі кількох країн уже прибули в Індійський океан.

"Садко" завантажився потрібним провіантом, мініатюрними підводними човнами, батискафом — і вирушив у дорогу,

Розділ третій

SOS

Тонкий, ледь помітний окраєць сонця виткнувся з моря, поширшав, перетворився на вогнисту кулю. Вона дедалі вище й вище піднімалася вгору, над безмежжям води та над кратером вулкана, — ніби велетенський валун, диявольською силою виштовхнутий з огнедишного жерла.

Сліпуче проміння нагадувало повінь виверженої магми, якою залило небо, море, неприступні скелі Кракатау.

З океану в тісну горловину протоки вітер наганяв хвилі, і "Садко" вів з ними двобій — палуба здригалась, ходила ходором: це ще більше підсилювало ілюзію землетрусу.

На судні ніхто вже не спав.

З містка було видно, як на Дерібасівську — так Василь Окань прозвав головну палубу — висипали матроси і заходилися зачохлювати трюм.

Прийнята радіограма наробила переполоху.

Розбудили капітана. На місток піднялися начальник експедиції Гліб Семенович, молоденький, мій ровесник, штурман Валерій Сакало, який відав лоціями, картами, іншою навігаційною документацією.

— Санта Марія! — з порога кинув Сакало. — Не інакше — заблудилися. Воно й не дивно: на вахті ж великі мореплавці — Кук і да Гама.

Та капітан обірвав його бурчання.

— Які координати? — суворо запитав він у штурмана.

Мегерович — я не розчув — щось відповів, і вони заклопотано схилилися над картою.

Першим мовчанку порушив начальник експедиції — сивобородий, з блакитними і світлими, як у дитини, очима дідусь.

— Так це ж на самому півдні Яванського жолоба, поряд із банкою Корона. Глибини там незначні, — мовив він.

— Ви так гадаєте?

— За даними попередніх експедицій, океанське дно в тих широтах дуже нерівне.

— Отож-бо, що нерівне, — знову озвався капітан. — Незрозуміло, в яку пастку потрапив "Оріон": на мілководді чи в океанській безодні. Ось

погляньте, Семеновичу, — розгорнув він скручену в рулон великомасштабну карту. — В квадраті "Х" лінії ізобат ніби п'яні — самі зигзаги й спіралі.

— Справді, з вісімнадцятиметрової глибини дно переходить майже в шестикілометрову прірву. Небезпечне сусідство!

— Це мене й непокоїть, — невтішно відказав капітан.

І, накульгуючи, — одна нога в нього була коротша, на яку він помітно припадав, — вийшов із штурманської.

— Ліво на борт! — скомандував стерновому.

— Ліво на борт! — повторив наказ Кукса. "Садко" змінив курс і пішов на південний схід.

Шторм не вщухав. Судно перелітало з хвилі на хвилю, тупцювалося на місці.

— Ач як лютує, нечиста сила! — вилаявся Кукса. — Капітан завжди щось придумає, — знайшов він на кому зігнати свою злість. — Ну навіщо йому здалася та банка?

— А хто ж "Оріону" подасть допомогу?

— І без нас знайшлись би рятувальники.

— Ну й філософія в тебе!

Сашко промовчав.

Ми щойно здали вахту і до вечора були вільні. Напарник почвалав у каюту, а я вирішив зайти в радіорубку, сподіваючись одержати з дому вісточку.

— Що нового? — уздрівши мене, поцікавився радист.

— Це я тебе повинен запитати — що нового.

— Ти, як завжди, маєш рацію.

— Ну, в тебе тих рацій он скільки, — не змовчав я, показуючи на приймачі й передавачі, якими аж до стелі була заставлена рубка.

Максима Роскошного мій каламбур розвеселив.

— Дотепно! — похвалив він і додав — А тільки моя рація, на жаль, мовчить. Певніше, не моя, а та, з якою я підтримував зв'язок. Заходь, заходь! Чого вагаєшся? — широким жестом руки запросив він.

Я переступив поріг.

Відклавши навушники й одвернувшись від ключа, яким вистукував морзянку, Максим, як дзига, завертівся на пригвинченому до підлоги стільці.

— Хитавиця допікає, а ти ще й крутишся.

— Е, — загадково всміхнувся хлопець. — Я, шановний Васько да Гама, гартую себе навіть під час шторму.

— Чи не в космонавти мітиш?

— А чого б і ні? В космос тепер навіть жінки літають — хіба я гірший за них?

Не гірший, але… Сміх! Бо Роскошний так схожий на космонавта, як я на папу римського. Максим присадкуватий, невеликий — справжній карлик.

Ця непоказна зовнішність анітрохи не пасує й до його пишномовного прізвища. Хоч зовнішність, кажуть, обманлива, а низькорослі та ще з фізичними вадами буцімто дуже наполегливі. І — жорстокі.

Про це мені говорив і Кукса, — правда, після того, як капітан вліпив йому "крокодилячу" догану.

Особисто я жорстокості за Максимом не помічав. Навпаки, він м'якосердий. А от наполегливості йому не позичати. Радист один із небагатьох самотужки освоїв англійську мову, ще й допомагає вивчати іншим. Навіть Кукса, визнаний всіма ледащо, і той завдяки Максиму трохи почав "спікати" по-англійськи.

— З дому тобі, хлопче, анічогісінько, — мабуть, відгадавши, чого я прийшов, поспішив доповісти Розкошний. — А от Кукові — радіограма. Від нареченої, — значливо мовив.

— І що ж вона пише?

— Не маю права розголошувати чужих таємниць, — відказав Максим і додав — У таких випадках, сам розумієш, що пишуть: люблю, жду і тому подібне.

Я знав, що в Кукси на березі наречена. Наречена — дуже настирлива: мого напарника вона просто-таки переслідувала. А в останній день наздогнала аж на рейді, де стояв, готовий у дорогу, "Садко".

Усі вже, рідні й друзі, покинули судно. З тих, хто нас проводжав, на борту лишилася тільки Моніка — висока, на голову вища за Куксу, дівчина.

Зблизька я її не бачив — угледів, коли вона, зібравшись на берег, стояла в човні митників, що оформляли наш відхід. Стояла, мов ліана, обвивши Куксу.

— Не забувай, котику, пиши! — наказувала. — Я про тебе згадуватиму щохвилини.

І раптом, дістявши з-за пазухи амулет — пухнастий заячий хвіст, — наділа хлопцеві на шию.

Ось так! Як видно, "котик" глибоко запав у дівоче серце. Мене, хоч я й не заздрісний, взяли завидки: така турбота, таке вболівання!

Матроси з "Садка", що знали Моніку, розповідали: мовляв, якби в неї не вставні зуби, була б дівчина як дівчина, а то виразом обличчя нагадує людину, котра щось силкується проковтнути.

Ще вони казали (хоч я в це мало вірю): Моніка, яку насправді звати Маня, закохавшись у Куксу, щоб бути з ним разом навіть у морі, вступила до морського училища. Ще більше — на факультет судноводіння, де готують штурманів і капітанів.

"От би ми порозкошували, — думав я, — коли б Моніка стала капітаном. А проте не відомо ще, як би воно склалося — особливо для Кукси. Недарма ж кажуть: м'яко стелять — твердо спати".

— Ти, Гайовий, не про чужих наречених думай, — повчально зауважив Максим, — а про те, як нам врятувати "Оріон".

Роздражнюючи мене, він похвалявся про все написати Наташі. Та я, ніби його не зрозумів, спокійно відповів:

— Чого ти так бідкаєшся? Врятуємо твій "Оріон".

— Легко сказати: врятуємо!

І він розповів, що "Садко" до останнього часу підтримував зв'язок із дослідним судном, яке знаходиться в районі банки Корона.

З того корабля в океанські глибини вирушали підводні човни. Один із них, "Оріон", на базу не вернувся.

— Ой! — зойкнув Максим, кинувши погляд на годинник.

Було видно, стрілка на циферблаті торкнулася червоної риски. Це означало — настали хвилини мовчання, коли в ефірі припиняють розмови, а радисти вслухаються, щоб не пропустити сигналу біди — SOS.

Я не став йому заважати. Задкуючи, вийшов з рубки.

Розділ четвертий

ДИСПУТ

"Садко" долав милю за милею, і плавання крізь бурю, по спінених хвилях, не припинялося — таке ви, мабуть, бачили й на картинах Айвазовського.

Море, хвилі... "От де роздолля для мариністів, — подумав я. — Дивись, вивчай та перенось на полотно".

Художників, що малюють море, як відомо, звуть маріністами. Цим загадковим йменням дражнять чомусь і нас, вахтових.

— Бо вони там, на містку, — дорікають корабельні гострослови, — споглядають краєвиди. Коли ж бо їм працювати!

Базікають, плетуть нісенітниці, а того не розуміють, що нам дістається неабияк: вахти, особливо нічні, — виснажливі.

Коли я спустився вниз, Кукса вже спав. Мене теж зморила втома, і я ліг відпочити.

На "Садку", колишньому банановозі, комфорту ніякого: спартанські умови життя, безліч незручностей.

У тісній, з вузьким проходом посередині, каюті ледь умістилося чотири койки: дві внизу, дві вгорі.

Науковці, хлопці з пошукових загонів, полягали на нижніх місцях, мені й Куксі дісталися верхні… Штормить, а ми виснемо, вчепірившись у матрасовку, або тримаємось за ланцюги, на яких гойдається наша неласкава колиска.

— Нічого, ви не банани, — вислухавши наші нарікання, відповів штурман. — Боки тверді — витримають.

Я заснув. Не відомо, скільки спав, як раптом до слуху долинуло:

— Тихіше ви, крикуни! — утихомирював хтось. — Бачите, мариністи поснули.

— Якщо ті мариністи, що звикли смачно їсти, не бажають лишатися без обіду, пора їм прокинутись — кок приготував фірмову страву — антрекоти з гарніром, і днювальна скликає вже до столу.

Розмовляли хлопці з нашої каюти та їхні колеги — двоє океанологів, які завітали в гості.

Їсти мені не хотілось. Із заплющеними очима лежав я і слухав суперечку.

Говорив Альфред Заєць, морський геолог, койка якого була під моєю.

— …А я наполягаю: Вегенер — геній!

Альфред справді чимось схожий на зайця. Такі ж витрішкуваті, налякані очі, кругле, з невеликим, немов припухлим, носом обличчя, роздвоєна нижня губа. Вона не ховає великих рідких зубів, через що здається: хлопець, навіть коли злий, — усміхнений і добродушний.

— Теж мені генія знайшов! — заперечив йому океанолог Юрій Ступа.

Юрко — мовчазний, не схильний до теревенів — цілковита протилежність Зайцю, в якого рот майже ніколи не затуляється. До того ж Заєць приземистий, вайлуватий, а Ступа вигнався нівроку: каюта для нього низька, головою він дістає стелі. Навіть спить скоцюрбившись, бо ліжко коротке.

Хлопці товаришують, дружба-нерозлийвода, хоч незрозуміло, що їх єднає. Адже вдачею вони такі несхожі. Це особливо помітно під час їхніх суперечок, які нас із Куксою лише дратують.

Проте цього разу диспут мене зацікавив. Розмова точилася навколо питання про походження Землі, океанів та загибелі Гондвани.

— Відомо, — не вгавав на диво неговіркий Юрко, — ірландський архієпископ Асшер, посилаючись на святе писання — біблію, теж заходився тлумачити походження світу. І ти знаєш, до чого добалакався: буцімто Землю створено 4004 року до різдва Христового.

— Так, знаю, — погодився Заєць. — Асшер назвав навіть годину й день світотворіння: дев'ята ранку, неділя 23 жовтня. Ну, й що з того? — раптом перепитав він.

— А те, що Асшер шарлатан! — обурився океанолог. — Як, до речі, й усі церковники.

— Можливо, — примирливо мовив Заєць і знову завів своєї: — А Вегенер усе-таки геній.

Від Зайця доводилось чувати всяке. Тепер це його твердження про геніальність якогось Вегенера.

Що ж то за геній, якого так вихваляє мій сусіда? І я ще уважніше почав прислухатися до розмови.

Мало-помалу з'ясувалося... Над розгадкою походження Землі голову сушить не одне покоління. Висували найхимерніші припущення; на зміну одним приходили інші. Говорили, що Земля — дітище Сонця, від якого відшматувалася розжарена куля і поступово охолола. Інші твердили: наша планета утворена внаслідок скупчення розпорошеного в космічному просторі пилу.

Ще суперечливіші погляди на те, як виникли океани й гірські пасма... Спочатку ніби був океан. Поступово довкруг його велетенської водойми утворювалася гранітна твердь. Площа континентів зростала, а океани меншали.

Та інше твердження — зовсім протилежне цьому. Бо, якщо йому вірити, континенти ніколи не збільшувалися за рахунок океанських суходільних окраїн. Навпаки, океани виникали на місці колишніх континентів, як-от і Індійський, де колись, можливо, існувала Гондвана.

Отже, де розгадка? Хто дасть відповідь?

І таємниця прояснилась.

— Останнім часом, — заявив Заєць, — чимало вчених зійшлося на думці, що материки не стоять на місці, а рухаються. Це припущення, — провадив він далі, — уперше висловив німецький геофізик Вегенер.

— Стривай, друже, — заперечив Ступа. — Є невелика поправка. Про рух континентів і про те, що Америка з Євразією становили єдине ціле, ще в середині дев'ятнадцятого століття писав італійський океанолог Пелегріні і російський астроном Биханов.

— Так, Пелегріні й Биханов були першими, — погодився Заєць. — Але ж вони лише натякнули на дрейф материків, а повністю гіпотезу розвинув Вегенер.

— Якщо глянути на географічну карту, — додав він, — неважко помітити: континенти обабіч Атлантики, коли їх уявно стулити докупи, співпадуть обрисами. Себто — у Південній півкулі існував один спільний суперконтинент, що згодом розпався на менші. (Свідчення прадавнього спільного материка — схожа між собою фауна й флора Західної Європи і Північної Америки та й рештки давніх ящерів — мезозаврів, що їх знаходять і в Африці, й на території Південної Америки).

Серед скалок колишньої спільної землі, яка розпалась, була й Гондвана, а може, і Лемурія — суходільний міст, що з'єднував острів Мадагаскар з Індостаном.

— І по тому мосту з континенту на континент перебігали людиноподібні мавпи?

— Можливо, та земля і є праматір роду людського. Адже саме на берегах, обабіч Індійського океану, знайдено найдавніших людиноподібних мавп. Принаймні наведені приклади говорять, що континенти постійно в русі.

Ось про ці премудрості я й довідався з підслуханої розмови. Заєць навіть сказав, що доведено, з якою швидкістю рухається той чи інший материк.

Висунувши голову з-за ширми, якою було завішене моє вузьке ложе, я угледів на столі різної форми й величини шматочки паперу.

— Ну от, — пояснював Альфред, — наша Земля, тобто суходоли, а отже й дно океанів, складається з шести велетенських плит чи, точніше, блоків. Блоки ті рухаються.

— І куди ж вони, якщо не секрет, повзуть? — поцікавився океанолог — той, що, не втручаючись у розмову, сидів у кутку й смоктав люльку.

— Зараз покажу, — відповів Заєць. — Дивіться!

Він, як то роблять ілюзіоністи, показуючи фокуси, просунув руку під скатертину, заворушив розчепіреними пальцями — і "блоки" порачкували врізнобіч.

— Оце, — пояснив, кинувши погляд на зубчастий папірець, — Африканський, а це Індійський. Далі — Тихоокеанський, Антарктичний. Коли блоки розсуваються, виникають глибоководні западини, а при зіткненні їх — гірські кряжі.

— Тепер цю теорію про дрейф материків ладні вважати всеосяжною — забуті здогади Пелегріні, Биханова й Вегенера, до яких повернулися через десятиліття, лише сипнули приском до гарячого.

Так Зайцеві заперечував Ступа.

— За Вегенером і його послідовниками виходить, що материки пливуть, ніби айсберги? — перепитав він. — Чи не так?

— Виходить, що так, — великодушно погодився Заєць і розтлумачив: — Ще недавно ми не могли впевнено про це сказати. На поміч прийшли ви, океанологи, довівши, що земля під водою, тобто дно, мов шрамами, покраяне коритоподібними вирвами — рифтами. Ті заглибини розтинають дно там, де височать серединні хребти — підводні гірські пасма, які, мов щупальцями, на десятки тисяч кілометрів уподовж обплутали земну кулю, переходячи з океану в океан. Але річ не в цьому, — зауважив Заєць. — Для нас, морських геологів, важливо те, що доведено: рифтові долини — місця, де з глибин Землі, з її мантії вичавлюється в'язка речовина, яка розтягує, а потім і розриває кору під океаном. Кора розсувається — і материки "пливуть".

— Ти мені баків не забивай! — сердито відказав Юрко. — Я ходив у рейси на "Витязі", бачив, як з рифтів піднімали мантійну речовину з чималим вмістом заліза та інших металів. Це, справді-таки, засвідчило, що в районі серединних хребтів є гідротерми — рудоносні джерела, які просочуються з глибин Землі.

— Тоді з чим же ти не погоджуєшся? — перепитав Заєць.

— З рухом материків, — відповів Юрко. — Це ще баба надвоє ворожила, — скептично посміхнувся він, — рухаються вони чи ні.

— Ти що, не віриш у теорію дрейфу? — і собі втрутився в розмову другий океанолог, що теж, як і його товариш, сидів нишком, слухаючи перепалку Ступи й Зайця.

— Аніскілечки!

— Тоді поясни, на чому ґрунтується твоя невіра, — уїдливо запропонував Альфред.

— Будь ласка.

Юрко заходився аргументувати свої погляди.

Говорив він не кваплячись, карбуючи кожне слово. Згадував прізвища вчених, які заперечують теорію дрейфу. І, між іншим, назвав ім'я начальника нашої експедиції, Гліба Семеновича.

— А він на цьому зуби з'їв, — мовив Юрко. — Не вірити йому не можна — людина в морських експедиціях провела життя.

Я помітив, що про Гліба Семеновича хлопець завжди говорить із шанобою, цілком поділяє його погляди. Навіть зовні намагається бути схожим на старого професора, в якого колись учився. Відпустив таку ж, як і в Гліба Семеновича, цапину борідку; ходить, наслідуючи манеру маститого вченого, перевальцем.

З почутого нині я, правда, не все зрозумів. Та основне в Юркових доводах збагнув.

Отже, материки, якщо вірити Ступі, не пливуть, а стоять на місці. Про це свідчить і таке: хоч більшість океанських западин і гірських кряжів розвивалася мільйони літ, помітних горизонтальних зрушень на континентах не сталося. По-друге, в будові серединно-океанійських

хребтів геологи виявили різні породи — ознака того, що там утворювалася рухлива ділянка кори.

— Ну, і останній удар по теорії дрейфістів, — мовив Юрій. — Якщо під товщею вод земна кора з початку її виникнення була тонкою, то океанське дно повинні встеляти глибоководні осадки. Насправді ж унизу мілководні відкладення. Ти цього не заперечуєш?

— Та ні, — відповів Альфред. — Після того, як у багатьох місцях пробурили океанське дно, проблема розміщення осадків ніби прояснилась.

— Отож-бо й воно, що прояснилась!

— А я скажу таке, — озвавсь океанолог із люлькою. — Поки ми самі не спустимося в рифтові долини, не з'ясуємо, в яких межах те кляте дно розтріскується. Нарешті, якщо на власні очі не побачимо гідротермів — висновки робити передчасно, як і твердити чи заперечувати існування Лемурії або Гондвани.

— Світла голова! Одначе — годі товкти воду в ступі.

Сашко Кукса, який, виявилось, теж не спав, зацікавлений диспутом, метнув лукавий погляд на Ступу і, рвучко скинувши з себе ковдру, мов кіт, скочив униз.

— Досить базікати! — гримнув він. — Ходімо в їдальню!

Але обід ми проґавили. Та й не до нього було.

Розділ п'ятий

АВРАЛ

То як, земляче, прем'єра почалась?

Щоб не впасти в море, я обняв пілерс — ребристу, забризкану й слизьку металеву підпору, на якій тримається кормова надбудова, і, перехилившись через борт, звісив голову вниз.

Мене вкачало, я намагався полегшити свої муки.

Цю "веселу" картинку й побачив Василь Окань.

Якось на "Буревіснику" під час далекого рейсу багатьох новачків, серед інших і мене, підкосила морська хвороба, і кожен, поки й не вщухло, пластом лежав у каюті.

Хтось із моряків, угледівши, як я, знесилений штормом, бігаю на корму, виголосив:

— Віктор Гюго. Драма "Король бавиться". Дія перша, ява друга.

— До чого тут Гюго? — поцікавився мій товариш по каюті.

— До того, салаго, — пояснили бувалі моряки, — що драма "Король бавиться" лягла в основу лібретто, а музику до неї написав Верді.

— Опера зветься "Ріголетто", — кволим голосом озвавсь я.

— Ти ба? Точно! Гайовий, як завжди, дивує нас ерудицією. Так, — пащекували вони: — Спочатку король бавився: штиль тішив його душу. Та піднялися хвилі, гойднуло — і черга дійшла до ріголетто. Все закономірно й точно, як по нотах!

І вони писклявим голосом навперебій затягли дует Ріголетто й Джільди та відомі куплети герцога Мантуанського про серце красуні, що схильне до зради.

Коли хитавиця стихла, я згадав дивну розмову корабельних "театралів" і розсміявся: чортяки, вони ж глузували з нас!

Відтоді, як тільки починало штормити і хто-небудь біг до борту, ми казали:

— Пішов на прем'єру "Ріголетто".

Ось на такій "прем'єрі" мене і вгледів нині Окань, мій однокашник із "Буревісника".

Василя я давно не бачив. На "Садку", відразу по виході в море, він потрапив у робочу бригаду і на палубі майже не з'являвся: працював то в трюмі, то в підшкіперській. На одному й тому судні ми жили ніби в різних часових вимірах: коли я спочивав, Окань трудився, потім я заступав на вахту — і дороги наші розходились.

А сьогодні — треба ж такому трапитись! — зустрілися.

У мене змалку звичка — не виставляти напоказ своїх прикрощів.

— Ти, Васильку, як наш Сірко, — лагідно говорив дідусь, — рани зализуєш на самоті.

Так воно і є: я потайний і відлюдкуватий. На дідусеве дошкульне порівняння я не ображався.

А зараз було незручно перед Оканем. Не перший день морячу, та до хитавиці не звик. Василь знає про це і, хоч сам уже загартувався, мені співчуває.

— Слухай сюди: розшукую тебе всюди, — подружньому сказав він.

Тільки-но наважився спитати, навіщо я йому, як Василь відповів:

— Поки на вахту, треба, керманичу, трохи попрацювати.

Вірний звичці говорити пишномовно, він додав:

— Зусилля й міць свою — все людям до останку! Невтомний Кук вже порається в трюмі.

— А без нас що — не можна?

— Та, мабуть, ні. На вас уся надія!

Він помовчав, як те робив завжди, підшукуючи красиве слівце, і в риму з попереднім закінчив:

— Васько да Гама й Кук — два справжніх чародії.

Ну, базіка! Яким був, таким і залишився — ніщо його не змінило, навіть випробування, що випали на нашу долю в тому нещасливому попередньому рейсі. Але, щоб не образити Оканя, я йому про це не сказав.

— Це щось нове, — відповів я. — Вахтових же боцман досі не чіпав: розпоряджався нами старпом і штурман.

— А тепер ви потрапили в клешні до "краба". І вам, хоч верть хоч круть, а все одно капут!

Виявляється, поки я спав, оголосили аврал. Він стосувався всіх, навіть капітана.

Ледве тримаючись на ногах — руки терпли, паморочилась голова, — побрів я за Оканем.

Робота на палубі кипіла. Гордій Гордійович із чорною, як у пірата, пов'язкою, з-під якої, вибиваючись, падали на чоло пасма непокірного чуба, накульгував, даючи матросам якесь розпорядження. Хлопці з пошукових загонів ладнали аквалангі. Заєць і Ступа застроплювали батискаф та пірнаюче блюдце, силкуючись підняти їх із трюму.

Окань, уздрівши хлопців, заторохтів:

Дарма що "Оріон" пішов на дно,

Окрилює нас праця все одно.

— Це що — теж Гюго?

— Ні, мій власний твір. Фрагмент із поеми "Катастрофа".

— Тобі, тезку, в похоронному бюро працювати, — відповів я. — Не встиг той човен потрапити в пучину, як ти вже накатав поминального вірша.

— Хлопчику, — з удаваною повчальністю мовив Василь, — я на світ дивлюся очима філософа: аналізую, зіставляю, роблю висновки.

— Молодець! — похвалив я. — А все ж не слід передчасно ховати "Оріона".

— Я його не ховаю, а оспівую, — заперечив Окань. — Це, як кажуть у нас в Одесі: дві великі різниці. — І він продекламував ще кільканадцять строф із поеми про катастрофу.

І сміх і гріх! Своїми віршами він мене мучив і раніше. Все допитувався, чи подобаються. А що йому скажеш, коли ті творіння не хвилюють. От наче й рими є, і слова на місці, а слухаєш і лишаєшся байдужим. Щоправда, Окань записував пережите нами в плаванні та на кораловому атолі, і ті нотатки не позбавлені спостережливості, через що ми й прозвали його Нестором-літописцем.

Тепер цей літописець почав допікати мені на "Садку". Нікуди від нього не дінешся!

На аврал вийшли всі. Я вперше побачив декого з наукових працівників.

Взагалі кажуть: судно — прозоре. Що відбувається на ньому — видно наскрізь. І розміром "Садко" невеликий: якихось сто метрів завдовжки і двадцять ушир. І учасників експедиції негусто — хіба ж з усіма не перезнайомишся! А виходить, що ні: кількох я побачив аж тепер.

Вони — як дикуни з невідомого племені, що вийшло з лісових нетрів і вперше потрапило на очі білої людини. Хоч, правда, незрозуміло: хто ж із нас дикун і хто цивілізована людина.

— Я от, — зауважив Василь, — дикий-предикий. Бо так воно і є — зовні я, мабуть, схожий на дикуна: обличчя заросло рудуватою щетиною, тільки ніс стирчить та, як вигин бумеранга, лисніє смуга чола. Тіло від цілунків тропічного сонця засмагло, аж учорніло. Крім куцих шортів, ніякого одіння. І ходжу я по-дикунському — босоніж.

— Вождь племені ги-ги, що любить борщ і з сиром пироги, — авторитетно заявив Окань.

Щоправда, Василь і сам схожий на папуаса: хвилястий чуб, така ж густа й кучерява борода.

Незнайомі мені науковці, яких я щойно уздрів, ніби зійшли з вітрини магазину модного одягу: білі, гарно випрасувані штани; легкі, пов'язані строкатими краватками, сорочки. Голову прикривали великі крислаті брилі.

То були кряжисті, схожі між собою вилицюватим обличчям хлопці-молодці. Одного звали Кім, другого Данило.

Василь, помітивши їх, здер з голови капелюха і, присівши в реверансі, привітався:

— Як говорила Куксі тьотя Маня: моє вам океанське вшанування!

— Привіт, привіт, баламуте! — озвався Кім.

— Ти що, вже тут працюєш? — здивувався Данило.

— Щойно одержав підвищення по службі, — відказав Окань. — Із трюму перевели на палубу. Укупі з Гайовим будемо чистити гальюни та інші стратегічні об'єкти. Знайомтеся! — запропонував він. — Мій земляк і великий керманич Васько да Гама.

Хлопці, сміючись, підійшли до мене.

— Так це ти возив нас по вибалках? — запитав Данило, тиснучи мені руку.

— Вони там, біля стерна, не інакше — бавляться: де більші хвилі, туди й ведуть "Садка". Ось синці від тусанів! — і Кім розстебнув сорочку.

На тілі в хлопця квітло кілька синюватих плям — сліди від ударів об щось тверде.

— Бачиш, синку, до чого довело твоє кермування! — ущипливо кинув Окань. — А перед тобою, можна сказать, герої, підкорювачі океанських глибин.

— Годі, друже! — соромливо відказав Кім. — Ти краще порадь, де взяти свайку. Ми хочемо допомогти вашій братві виготовити кранець або зростити який-небудь трос.

— Курс норд: по Дерібасівській і на лівий борт! — показав Василь на підшкіперську — невелику комору в носовій частині судна, де зберігався корабельний реманент.

Акванавти пішли на півбак, а ми з Оканем лишилися удвох.

— Так оце і є ті таємничі розвідники, про яких стільки балакали?

— Слухай сюди, невже ти й досі мені не віриш?

— Вірю, якщо не обманюєш.

Окань говорив правду.

З розмови, що якось відбулася на містку, я довідався: в Сінгапур ми заходили не лише для заправки пальним. До нас приєднувались акванавти, які вчасно не змогли вийти в море і наздогнали "Садка" на чужині.

— Прибули головні дійові особи експедиції, — перешіптувались матроси.

Але акванавтів ніхто з нас — принаймні я — не бачив.

У череві корабля, під камбузом та кают-компанією місткий, глибокий трюм. Стояли там ящики, контейнери.

Одного разу трюм спорожнили і поставили в нього схожі на велетенські сигари металеві циліндри. Крізь скло ілюмінаторів було видно невелике ліжко, два крісла, безліч апаратури.

На моє запитання: що воно? — боцман відповів:

— Багато знатимеш — постарієш. А взагалі, Васько, — примирливо додав Степанович, — то гіпербаричний комплекс: підводний ліфт-гондола і камера для декомпресії. Після повернення 8 глибин там перебуватимуть акванавти.

Не знаю для чого, — мабуть, для якогось важливого експерименту, — Данила й Кіма помістили в одну з тих камер.

Про це мені щойно розповів Окань.

Працюючи в трюмі, Василь обслуговував і акванавтів. Він хвалився, що навіть улаштовував для них літературні п'ятихвилинки. На аркушик паперу переписував вірші і показував їх акванавтам.

"Геніально!" — писали вони у відповідь пальцем на запітнілій шибці ілюмінатора.

Розповідаючи про це, Василь аж сяяв од щастя. Нарешті його зрозуміли!

— От бачиш! А ти твердив: моя поезія нікудишня. Ні, да Гама, силу своїх строф я випробував. Тепер мене ніщо не спинить: ні поговір людей, ані стихії шквал.

Я теж був переконаний: Окань із новим завзяттям візьметься до писанини і, звісна річ, замучить мене своїми "шедеврами".

Не встиг я сказати й слова, як він, примовляючи своє незмінне "слухай сюди", сипонув:

Поезія моя — не співи солов'я,

Поезія моя — моря і океани,

Пое...

Таке не кожен витерпить, і я обірвав його піднесену декламацію:

— Облиш тарабарщину! Мені й без неї нудно.

— Ех ти, товстошкіра, хоч, може, і розумна, гомо сапієнс, — як казали латиняни, — істото! — по хвилині мовчання процідив він крізь зуби. — Легше слона навчити танцювати рок-н-рол, аніж тобі прищепити високий естетичний смак.

Василя я допік до живого. Він не на жарт образився. Його авторське самолюбство протестувало, шукало виходу. І таки "знайшло": Окань схопив швабру і, не перестаючи щось бурмотіти, подався на палубу.

Ось так (один із проявів морської хвороби) ошкірювала зуби й моя безпричинна лють. А я ж бо не злий. Просто мені насолив шторм, і я почав прискіпуватись до товариша.

Боцман помітив, що я байдикую. Розгладжуючи стрілчаті, схожі на два переспілі колоски вуса, вирік:

— На романтику потягло, крабе камчатський, Гондвану шукати! Ні, не вийде — мрійники мені не потрібні. Не знаю, чого вас там, на містку, панькає Мегерович, а в мене працювати треба. Ставай до відтяжки — допоможи Зайцеві.

Він ще говорив про обов'язки матроса не лінуватися, в усьому і всюди проявляти ініціативу. Нагадав про те, що праця облагородила навіть мавпу, спустила її з дерева на землю — одне слово, заглибився в теорію еволюції людини. Та я не став слухати його повчання, пішов до трюму, де над люком уже повисла стріла підйомного крана.

Розв'язав прикріплену до щогли відтяжку, схопив за вузлуватий кінець.

— Давай, Заєць, піднімай, віра! Я тримаю міцно, стріла не розгуляється.

Лебідка запрацювала. Невдовзі батискаф, а потім і мініатюрний підводний човен були на палубі.

Захопившись роботою, не помітив, як приступ морської хвороби відступив. А боцман підійшов, поклав мені руку на плече.

— Не ображайся, Гайовий! То я навмисне тебе розпікав, щоб ти увагу відвернув на інше. По собі знаю: так легше переносити хитавицю. Ач, ожив-таки, крабова душа. Щоки порожевіли, очі заіскрилися, а то був як мрець.

У мене відлягло від серця. На Степановича я не тільки не кривдився, а навіть був йому вдячний.

Розділ шостий

ГОЛОС МОРЯ

Сигнали йшли з глибини. Пробившись крізь товщу води, вони сягали її поверхні. Отут їх і зафіксувала "риба" — гідроакустичний пристрій, що волочився на довжелезному кабелі за кормою.

На головній палубі ехолотна і гідроакустична лабораторії займали невелику каюту: двом вахтовим і то тісно. Вигадливий Юрко Ступа виносив стілець на Дерібасівську і звідти спостерігав за роботою приладів.

Сьогодні він вирішив не відлучатися з лабораторії.

На вузькій паперовій стрічці самописець креслив профіль дна: глибокі урвища, гірські кряжі, окремі вершини.

"Малює, наче рука нетями", — посміхнувся океанолог, розглядаючи щербатий частокіл підводних гір, що його вимережував самописець.

Він хотів було йти з каюти, як раптом побачив: екран гідроакустичного апарата "ожив" — на ньому з'явилися характерні звукові точки.

З проміжком у кілька секунд вони надходили з океану, мов краплі дощу, падаючи на чутливу електромагнітну стрічку.

Звідки вони, хто їх посилає? Юрко не міг на це відповісти. Єдине, в чому був упевнений: імпульси надходять з якогось потужного випромінювача.

Я стояв біля стерна, коли в сусідній рубці пролунав телефонний дзвінок.

— Візьміть трубку! — озвався Стецько Мегерович.

Впередзорячий Сашко Кукса поспішив до апарата.

— Кук — на дроті! — відчеканив. — Це вас, Мегеровичу, — і передав трубку штурманові.

Дзвонив Юрій Ступа. Він про щось сповіщав і просив доповісти капітану.

— Гаразд, — заспокоїв його Стецько Мегерович. — Не гарячкуй, хлопче, ще раз уважно перевір: можливо, просто щось заїло. Ану, Куксо, стань до стерна, а ти, Гайовий, збігай в ехолотну! Довідайся, що там скоїлось.

Юрка я застав розгубленим.

— Нічого не розумію, — нервуючи, говорив він. — Звукові хвилі наростають. Враження таке, що вони оточують нас. Поглянь, стрічка ехограми зовсім почорніла, перетворилась на суцільну пляму.

Я відчув, як, вібруючи, несподівано затремтіли перетинки, підлога, апаратура в лабораторії.

Дрижання охопило корпус корабля. Воно діяло паралізуюче і не було схоже на вібрацію, що виникає внаслідок шторму та під час роботи суднових двигунів.

Тіло моє тремтіло, наливалося втомою, серце прискорено калатало. А десь із самої глибини єства піднімався, розпираючи груди, безпричинний жах.

Я помітив, що океанолог зблід. Його очі з розширеними зіницями виказували муку.

— О-ох! — зойкнув Юрій і, обм'якнувши, кулем повалився на підлогу.

— О! ох! — зойкнув Юрій і, обм'якнувши, кулем повалився на палубу.

Пересилюючи знемогу, я вибрався з лабораторії.

Палуба хитнулася, перед очима попливли темні кола. Невідчепний страх, настирливий і лютий, наповнив кожну клітину. Він керував усіма моїми вчинками, штовхав на безумство. Я в розпачі побіг палубою, сподіваючись знайти порятунок у воді, що манливо виблискувала довкола.

Останнє зусилля волі, переборюючи невидимого ворога, наказало: "Зупинись!"

Вітер сипонув в обличчя жменю бризок, і я, схаменувшись, міцно схопився за поручні.

Прохолодний дотик металу виявився рятівним — я повільно почав підніматися сходами.

Ось і ходова рубка, а в ній, розкидавши руки по підлозі, лежали непритомні капітан, начальник експедиції і Кукса.

Стецько Мегерович, зіпершись на тумбу гірокомпаса, стояв біля стерна.

За таких обставин довелося мені, матросу, зрівнятися з вами, штурмане! Бо Мегерович нині виконував обов'язки стернового. І виконував, треба сказати, погано: судно рискало з боку на бік. Та інакше й не могло бути — новоспечений матрос ледве тримався на ногах.

Якийсь всесильний магнітний вихор вивів з ладу навігаційні прилади. Компас не працював теж: замість 95° — курсу, якого слід було дотримуватись, стрілка під шкалою наближалася до позначки ста вісімдесяти градусів. Картушка магнітного компаса, минаючи румб за румбом, узагалі довільно описувала кола — і "Садко" незграбно завертівся на місці.

— Мегеровичу! Мегеровичу! — підбігши до стерна, схопив я за руку навігатора.

Він ніби скам'янів, погляд його витав десь далеко — розсіяний, панічний.

"Корабель мерців!" — подумав я. І мене знову охопив жах.

— Ку-ук! Кук! — пролящало над головою, боляче торкнувшись моїх украй напружених нервів.

Капітанова строката папуга, бодай їй! Я став жертвою власної вигадки: знічев'я навчив цього насмішкуватого птаха вимовляти прізвисько мого напарника, і він ото — в таку хвилину! — заговорив.

Схопивши з полиці секстант, я попудив ним у пересмішника.

— Дур-ра! Дурра!! — сердито відказала папуга, метушливо забігавши за ґратами підвішеної до стелі клітки.

Ти вгадала, зухвала птахо, вчинок мій нерозумний. Навіщо було жбурляти секстант!

А птах, ніби підохочуючи, прокричав:

— Васько, дайош! Дайош, Васько! Аякже, даси! Тут скоро й сам з глузду з'їдеш: ті он лежать нерухомо, штурмана корчить судома.

І я жахнувся: а що, коли на "Садку" всі загинуть?! Історія мореплавства знає немало випадків (пам'ять підказала про летючого голландця, про без вісті зниклий екіпаж вітрильника "Джеймс Честер"), коли якась таємна сила примушувала моряків покидати неушкоджений корабель, і він потім десятиліттями блукав у океані.

— Гайовий!

Я озирнувся: на порозі ходової рубки стояв Максим Роскошний.

Одягнутий в короткі шорти і темно-голубу блузу, складки якої скрадали вади незугарної постаті, радист здавався нижчим, ніж був насправді, — звичайний колобок та й годі.

— Що тут скоїлося? — запитав.

— Як бачиш, повальний мор, — показав я на непритомних мореплавців.

— Три мерці, йо-хо-хо, і пляшка рому! — затягнув Максим старовинну матроську пісню. — Ну, а все-таки: що з ними?

— Коли я вернувся з ехолотної, вони вже лежали.

— Що? Де?! — ніби після кошмарного сну прокидався Гордій Гордійович. — Який курс? — стривожено запитав.

— Сто вісімдесят градусів, — ледь вичавив штурман.

— Ліво на борт! — скомандував капітан. — Ви погубите судно! — несамовито закричав. — Тримати дев'яносто п'ять градусів! Інакше, інакше…

— Ліво на борт! Тримати дев'яносто п'ять градусів, — повторив команду Мегерович: видно було, він потроху вже оживав.

Поступово отямлювалися й Кукса та начальник експедиції.

— Де я? — силкуючись звестися на ноги, розгублено запитав Гліб Семенович.

— Точних координатів назвати не можу, але достеменно знаю, що ми в Індійському океані. Неподалік Малі Зондські острови, прямо по курсу — банка Корона, праворуч рифи Скотта, — вихопивсь я з відповіддю.

— Гайовий стає зарозумілим, — зло зауважив штурман, перекладаючи ліворуч коромисло стерна.

— Не присікуйся до нього, Мегеровичу, — заступився за мене капітан. — Матрос він старанний. Молодець, Васько!

А папуга ніби ствердила сказане Гордієм Гордійовичем.

— Дайош, Васько! Васько, дайош, дайош! — поспішливо заторохтіла.

— Ставай, Гайовий, до стерна! — звелів капітан.

Я замінив Стецька Мегеровича.

"Море сміялося білозубо, веселі матроси залюбки милувалися краєвидами", — недоречно згадалося недавно прочитане. Недоречно тому, що зараз було не до краєвидів, хоч і були вони — море, сонце,

невідомі острови — знадливі. На місток приходили океанологи, з машинної та палубної команди. Всі в один голос твердили: трапилося незрозуміле — люди ніби провалилися в забуття. А кок ще й досі лежить, підкошений сном. Кухарчуки стараються повернути його до життя — дають нюхати нашатир, розтирають задубіле тіло.

— Я знову прийняв сигнал SOS, — і собі втрутився в розмову Роскошний. — Але раптом рація на всіх діапазонах замовкла.

"Не знаю, як там з апаратурою в інших, — подумав я, — а в мене вона, слава богу, запрацювала: і гірокомпас, й магнітний". І я легко вивів судно на заданий курс.

— Негайно скликати науково-технічну раду! — розпорядився начальник експедиції. — Ми стали свідками загадкового. Цьому феномену треба дати пояснення, з'ясувати, чого серед білого дня всі поснули. Нарешті, розгадати, яка сила вплинула на радіонавігаційну та океанологічну апаратуру.

Науково-технічна рада — кілька океанологів, начальник експедиції, капітан — вирішила: "Садко" потрапив у магнітну бурю.

До сьогоднішнього дня, заявили вони, на земній кулі були відомі лише два місця (в Атлантиці — неподалік Флоріди і островів В'єрж — так званий Бермудський трикутник; І в Тихому океані — між Японією, островом Гуам та північною частиною Філіппінського архіпелагу — лиховісне Море Диявола), де стрілка компаса замість магнітного показує географічний полюс, що й спричиняє численні морські катастрофи. Тепер, мабуть, знайдено третій згубний район — ось тут, де ми зараз перебуваємо.

Твердження Юрія Ступи про те, що звукові хвилі надходили з якогось підводного генератора, до уваги не взяли. Вчені сказали: океанолог злякався і через той переляк верзе нісенітницю.

Ну, а потемніння курсограми було викликане, зазначили вони, магнітною бурею.

Обгрунтували й причину, чого на "Садку" більшість людей знепритомніла. Виявляється, перед штормом (він, повідомляли синоптики, наближався знову) в повітрі зароджуються ультразвукові коливання. Їх звуть "голосом моря". Голос цей погано діє на організм людини: слабкий інфразвук впливає на внутрішнє вухо — настає морська хвороба, більш потужний порушує роботу мозку.

На моє запитання, чи справді це так, Ступа сказав, що під час шторму таки утворюється інфразвук, інколи з частотою майже шість герців.

— А семигерцова частота, — пояснив він, — уже смертельна: починають вібрувати легені, шлунок, серце. Бо в нашому організмі є свої коливальні рухи, теж низької частоти. Якщо з ними збігається період морського інфразвуку, виникає резонанс: серцебиття небезпечно прискорюється, артерія не витримує — розривається.

— Усе це незаперечно, — закінчив океанолог. — Але ось що прикро. Навіть мій кумир, вельмишановний Гліб Семенович, не захотів повірити в те, що я розгадав надходження ультразвуку із невідомого підводного джерела.

— Не сумуй! — втішив я Ступу. — І вчені мужі часом помиляються.

І, як виявилось, таки помилилися…

Розділ сьомий

ЗУСТРІЧ ІЗ "КАШАЛОТОМ"

На всіх морях-океанах, де тільки пролягли голубі дороги, можна зустріти і безпомилково впізнати одеських моряків. Вони — найбільші дотепники й веселуни на світі. А ще — люди енергійні й заповзятливі.

Василь Окань (він щойно завітав до нас, підвахтових, у каюту) теж з Одеси. То вітер мандрів, романтична вдача заманили його на Далекий Схід.

Одначе Василь не схожий на своїх земляків, хоч і намагається бути дотепним і практичним. Жарти його не завжди смішні, а всі наміри досягти житейської вигоди й благополуччя (задумав побудувати кооперативну квартиру — розтринькав гроші, поступав у технікум — провалився, дівчина, з якою дружив, — покинула) кінчаються невдало.

От саме про це ми нині й заходилися з Куксою пащекувати, "перемиваючи" Оканеві кісточки.

— Пристрасть до віршування зробила Василя таким безпорадним і незахищеним, — просторікував Кукса.

— А міг же бути справжнім, діловим одеситом! — додав я.

Сам Сашко, я знаю, поезії не любить. За все життя він прочитав хіба що буквар та листи, які надсилає Моніка. Правда, вивчив також напам'ять кілька сороміцьких куплетів, що їх склав про нашого штурмана Окань, і, як той папуга, сипле тепер ними доречно й просто так, аби не мовчати.

— Ех, Василю, Василю, правду ти писав: "Море нам дає не гроші — тусани приносить і горе".

— Загинув у тобі через ту чортову романтику хохмач і великий пройдисвіт, яким був, до речі, твій земляк Остап Бендер.

— Меліть, меліть! — підохочував Окань, умостившись під рундуком на лаві. — Язик усе одно без кісток.

Зиркнувши в ілюмінатор, він раптом вигукнув:

— Ба! Кого я бачу? Одеса-мама!

На зморшкуватих брижах неподалік від "Садка" погойдувалось судно.

Вподовж його борту чорним по білому було виведено: "Кашалот". А на кормовій, полусканій, в плямах іржі й сурику обшивні, там, де хвилі щоразу намагаються перехлюпнути через ватерлінію, замість Одеса — порту приписки "Кашалота" — три напівзітерті літери: ОСА.

— Прийшла коза до воза! — кинув я.

Одеситів із "Кашалота", команду забезпечення наших підводних робіт, ми чекали давно. Намічалось зустрітися з ними ще в Сінгапурі.

Угледівши ту "ОСУ", Окань схопив олівець, шмат газети, і от уже залящало:

Надворі ще не осінь,

А вже злетілись оси.

Яка ж бо то краса,

Коли дзижчить ОСА!

— Клянуся пам'яттю покровителя моєї покійної прабабусі — дюка Армана Емманюеля дю Плессі Рішельє і головою засновника нашого

квітучого міста адмірала де Рібаса, — цей хлопець, що говорить віршами, — одесит.

— Угадав! — закричали ми, й собі висунувшись з ілюмінатора. — Він нешлюбне дитя Молдаванки.

— От бачте! — зрадів говіркий бородань з "Кашалота", до якого долинуло сказане нами. — Інтуїція мене не підвела. Мамочка! — схопився він за серце. — Та ви, мабуть, не розкумекали, кудою ми топали. То чуйте: після того, як агресивна прем'єрша — тітка Голда Мейєр послала своїх пейсиголовців бомбити Єгипет і Суецький канал закрили, нам довелось обгинати мис Доброї Надії — навіть в Аден, де мали отоварюватися, не зайшли! Такий гак зробили! А ще ж заштормило. Кошмар! Це, скажу я вам, не в Одесі по Дерібасівській прогулятися. Ну, а тепер наша лайба на чистоводді. Привіт вам, азіати, від мене, матроса Забулдиги, і всієї команди славетного "Кашалота".

Він схрестив руки на грудях і з викінченою галантністю поклонився.

— Салют відважним мореплавцям! — хором відповіли ми.

Зачувши лемент, із кают повибігали учасники експедиції — океанологи, матроси.

На палубах "Кашалота" теж з'явилися люди.

Одесити махали руками, навперебій запитували, як плавалось, чи давно ми тут. Пропонували купити — мовляв, є зайві — якісь "шедеврaльні" імпортні плавки, леза, інший крам.

— Хоч сам я одеський араб, але скажу: не гоже, браття, об'єгорювати православних, — по-джентльменськи втрутився Забулдига.

Торг не відбувся. Під щемливий мотив пісні ("Бродяга я, бродяга я..."), що лунала з усіх гучномовців, від "Кашалота" відчалила шлюпка.

Двоє матросів, налягаючи на весла, чимдуж гребли, а високий, в насунутій на очі мічманці капітан, широко розставивши криві, "кавалерійські" ноги, стояв посередині.

Човен прямував до "Садка".

Не гаючи часу, ми заходилися вивалювати парадний трап. Та високий гість нас зупинив:

— Ша, матроши! — не вимовляючи й плутаючи шиплячі, кумедно прошепелявив він. — Капітан Макотруш ше ждатний лажити й по шторм-трапу.

Старий, підтоптаний, він напрочуд легко скочив на приступку трапа і, схопившись за гойдливий канат — ми й оком не встигли кліпнути, — піднявся вгору.

— Англійський бард Ред'ярд Кіплінг помилявся, коли писав: "Захід є Захід, а Схід — то є Схід, і з місця не зрушать вони!" Он — красномовне спростування помилки зарозумілого британця! — і Василь Окань метнув лукавий погляд туди, де на відкидному майданчику наш Гордій Гордійович уже тиснув руку шепелявому представникові Заходу — капітану Макотрушу, точніше — Макотрусу.

До вахти лишалося майже дві години, і я так і не відпочив, з Оканем та Куксою тиняючись по палубі.

Виявляється, поки "Кашалот" плавав уздовж Африки, запас прісної води, взятої ним у Лас-Пальмасі на Канарах, витратили. Одесити просили допомогти.

Дарма що синоптики пророчили шторм, вітер стих, хвилі вляглися.

Для перекачування води "Садко" впритул підійшов до "Кашалота". Операція відібрала кілька годин.

Потім кораблі розійшлися, лігши в дрейф неподалік один від одного.

— Ти — мені, я — тобі, штарина! — урочисто виголосив капітан Макотрус, обіймаючи Гордія Гордійовича.

— Агов! — гукнув він. — Переправляйте артиштів.

Які там іще артисти?

Ми бачили, як з "Кашалота" спускають мотобот. В яскравих костюмах — цигани, чи що? — одесити невдовзі висипали на палубу.

— Полундра! — заволали вони. — Ширше коло.

Наші хлопці розступилися, і танцюристи вийшли в центр.

Троїсті музики — балалайка, гітара, бубон — примостилися на трюмі. Макотрус щось прошепелявив, матроси подали йому балалайку.

— Ну, шоколи, ж богом! — і він ударив по струнах.

Гітара й бубон підхопили мелодію. Лицедійство почалося.

Граціозно й плавно кружляли моряки в танку, йшли навприсядки. Гоп! гоп! — викидали ногами хитромудрі колінця.

— О-ох, не можу! Потримай, Гайовий, мій кітель.

І Гордій Гордійович, накульгуючи та вигукуючи "аса!", кинувся танцювати "Шаміля". Він танцював, аж поки впрів — сорочка прилипла до спини, чуб став, як квач, мокрий.

— Цирк! — скривив губи в саркастичній посмішці штурман.

— Навіщо ви так, Мегеровичу?

Штурман демонстративно відвернувся і пішов у каюту.

А нам було весело.

До вечора гостювали на "Садку" одесити. Їздили до них на судно й ми. Щедрі господарі навіть стіл накрили. Але таки кількох із нас, поки вечеряли, продали плавки.

Між іншим, сказали: "Кашалот" йшов у океані навпомацки — магнітна буря вивела з ладу і його компаси.

А те, що ми стрілися, — чиста випадковість, бо хоч відважні сини Одеси і брали пеленг, своїх координатів не знали.

Спільними зусиллями визначили ми місцеперебування кораблів, та й рушили далі, в квадрат "Х".

Обстановка змінилася. Вранці Максим Роскошний прийняв радіограму. В район банки Корона, сповіщали нам, можна не поспішати — туди прибули інші кораблі.

Ми з Куксою піднялися на місток — починалася вахта.

…Бурунились, вируючи, стрічні течії. Вода ніби кипіла, вона ставала дедалі каламутнішою. У ній плавали довгасті пасма водоростей,

стебельця відірваної від дна трави — свідчення того, що недалеко мілина.

З ехолотної підтвердили: глибини зменшуються.

— Стоп машина!

Капітан вийшов із рубки.

— Нічого не помітив? — оглянувши далечінь, запитав.

— Крім "Кашалота", ні цяточки, — відповів я.

— Даремно я тебе похвалив, — буркнув Гордій Гордійович. — Ану, роззуй очі та уважніше глянь!

Я напружив зір. Ліворуч по борту ледь виднілися кораблі.

Присоромлений, почав було доповідати запізнілу обстановку:

— Ліворуч тридцять — два невідомі кораблі паралельним курсом ідуть нам назустріч. Праворуч...

— Досить, Гайовий! — обірвав капітан. — Зір у тебе орлиний. От тільки гав на вахті ловиш. Мерщій до радиста! — наказав. — Нехай зв'яжеться по рації та довідається, що за кораблі.

"Плями мазуту, рештки потрощених човнів, набубнявілі тіла утоплеників..." — так або схоже на це описують сліди морських катастроф.

Нічого подібного в квадраті "Х" банки Корона ми не побачили. Та хіба ж побачиш, якщо той затонулий "Оріон" — крихітка, а нещастя трапилося в глибинах.

Океан сріблясто вигравав під сонцем. Зубчаті хвилі, втихомирені й принишклі, котилися в безвість.

З далини, на тлі блакитного неба, там, де воно непомітно зливалося з водою, ледь окреслюючись, проступали силуети кораблів, за які мені щойно влетіло від капітана.

Кораблі наблизились. То були, як і ми, шукачі Гондвани.

"Садко", "Кашалот", кілька іноземних суден — ціла флотилія нарешті зійшлася докупи.

Розділ восьмий

У КАМ'ЯНІЙ ПАСТЦІ

Глибини були майже п'ятикілометрові.

"Садко" лежав у дрейфі, за кілька миль від того місця, де починалася банка Корона. Течії й вітер уперто зносили корабель на схід, убік мілини, і ми, стернові, тільки те й робили, що знову відводили його в океан.

Кукса на вахту з'явився похмурий.

— Яка тебе муха вкусила? — поцікавився я, залишаючи ходову рубку.

— Не муха, голубе, а крокодил у сукні. На, полюбуйся! — і він кинув на планшир містка, об який я стомлено зіперся, цілий стос радіограм.

"МІЙ КОТИКУ МІЙ КОТЯ МІЙ КОТЬКА, — прочитав я. — СУМУЮ ПЛАЧУ ЗА ТОБОЮ ГІРКО".

Ясно. Послання було — подібне Кукса вже показував — від Моніки.

Пробіг очима ще кілька папірців. Не хотілося більше зазирати в чужу душу, я повернув бланки Сашкові.

— Нічого жахливого не бачу.

— Нічого? А оце! — і Кукса тицьнув пальцем в одну з радіограм.

"ТИ КОТИКУ СНИВСЯ МЕНІ ВСЕНЬКУ НІЧ КРАПКА НІБИ Я ТЕБЕ ДОГАНЯЛА І НЕ МОГЛА ДОГНАТИ ДВІ КРАПКИ ПРОКИНУЛАСЬ ПОМ'ЯТА КОМА НЕНАЧЕ ПО МЕНІ ПРОЇХАВ ТРАКТОР ЗНАК ОКЛИКУ НЕХАЙ ТЕБЕ БЕРЕЖЕ МІЙ ТАЛІСМАН КОМА ТОБТО ЗАЯЧИЙ ХВІСТ

МОНІКА".

— Ну, не дурна дівчина? — палав гнівом Кукса. — Так ганьбити мене перед товаришами. Я вже і те й се, вмовляв, закликав до стриманості — ніщо не помагає. Порадь, да Гама, — ти ж у нас мудрий! — як її вгомонити.

— А ти цього хочеш?

— Та так собі... Взагалі — хочу! — зізнався він.

— Тоді напиши, що рейс скоротили і ми незабаром повернемось — вона й перестане засипати тебе своїми "котями" й "котьками".

— Це — ідея! — зрадів Сашко. — Дякую щиро.

Поки штурман щось вимірював на карті, Кукса подався в радіорубку.

— Куди це твій друг так прудко побіг? — запитав Юрко Ступа, принісши нам останнє показання ехолота.

— Водички попити, — злукавив я, — Спрага мучить.

Сашко скоро й вернувся.

— Все о'кей! — підморгнув значливо.

Ось вона, та крайність! — подумав я. Уважні до нас — нам не подобається. Але ж і байдужість не краще — вона гнітить і непокоїть.

І я згадав Наташу... Ех, Наталко-полтавко, ну що я тобі поганого зробив, що ти на жодну з моїх радіограм не відповідаєш? Сама знаєш, як тяжко в морі очікувати вістей. Тож не мовчи, злюко, відгукнись!

Мені страшенно захотілося з нею поговорити.

День за днем в океані, далеко від рідного берега — не зчувсь, як переповнився журбою. Ворухнулося в мені доведене до крайності відчуття, що кожна мить, прожита на чужині, — безцільна й гірка, а час, загальмований і уповільнений, не плине — повзе, мов черепаха.

Особисто я щоразу жду не діждуся, коли сонце, виткнувшись із моря, нарешті перейде небокруг і, згасаючи, знову шубовсне у воду.

Та й взагалі, сам собі я незрозумілий. Ну, хіба не дивно? Дорожу не сьогоднішнім, а тим, що було. Безкінечно гортаю в думках сторінки минулого.

Пам'ять моя — мов екран локатора: все до дрібниць відбиває… Ось село над ставками. В поле між осокорів вививає́ться гінка дорога. Левади. Косогір.

Там колись малим я пас корів. Мати, бувало, кличе вечеряти. А з димарів над хатою та понад городами в'ється, зливаючись із степовим присмерком, гіркуватий, пропахлий вишняками дим. Одна лиш згадка про це солодкою мукою ятрить серце.

Там, у тиші степів, споглядаючи, як ген на видноколі мчать хмарини, я часто мріяв про диво-кораблі, про вітрила, що понесуть мене далеко-далеко над спіненими хвилями.

Море… Воно уявлялося прекрасним.

А потім була перша зустріч з ним. Душу мою сповило ласкою, напоїло приворотним зіллям.

Руді, заіржавілі троси, вичовгана сотнями підошов палуба; полускані, биті штормами борти… Працюєш, стараєшся, доглядаючи й леліючи корабель, потім гульк: наступного дня те саме — боцман наказує підмітати палуби, оббивати іржу, суричити й фарбувати. Кінця-краю немає роботі.

А все ж я твердо переконаний: море нас завжди чекає. Звичайно, не білоручок — трударів, бо кораблям без нас аж ніяк не обійтися.

Зустрівшись та як слід познайомившись із морем, я одначе не розчарувався й не відступив од нього.

…Згадався перший рейс, плавання до полінезійських архіпелагів, вахти під подувом пасату, просто неба, коли щогли, здавалося, торкаються зір — такі ті зорі низькі та пишні. Мелодія розгойданих вітром снастей, ритм хвиль, міднодзвонний голос ринди, що відлічує вахтові

години. І вдари мого невситного, відкритого життю серця. Усе злилося воєдино: море — в мені, і я в кожній його краплині.

Свинар Мотовило — цур йому! — таки слушно зауважив, що навіть катастрофа, в якій ми опинилися, плаваючи на "Буревіснику", не посварила мене з морем.

Ну, а як же інакше — хтось же та повинен долати і бурі, й ці загадкові, незвідані глибини.

І я морячу. І хоч рейси не прогулянка й не відпочинок — щасливий. Це ж ми, а отже і я, кинули виклик Нептунові… Ненажерливий, злий дідуган! Він постійно вимагає жертв: щороку на морі гинуть десятки тисяч людей. Хто з нас на черзі, невідомо. Та ми й не думаємо про це.

Ми поспішали, відгукнувшись на сигнал біди, але "Оріон" потонув. Потім уже стало відомо — про це розповіли наші акванавти, — що він завис на краю безодні.

…Схили стрімких, безмовних скель, якими з боку відкритого моря обросла підводна банка, були схожі на велетенську, поставлену майже прямовисно, драбину.

Уступ за уступом усіяні кораловим кришивом сходини вели вниз, у вічну темряву й морок, куди ніколи не проникає світло.

Над вузькою, щербатою терасою, нахилений під сорокаградусним кутом, звисав гранітний карниз. Він нагадував роззявлену пащу крокодила… І джунглі морської трави та водоростей, і хижо вишкірені ікла скель — справжня пастка, в якій, не зрозуміло чого і як, опинився "Оріон".

Усе це підводне громаддя було відрогами банки, її західним закінченням, за яким починалася прірва.

— Зараз я тобі, Васько, намалюю контури всієї Корони, — зголосився Ступа.

На зворотнім боці стрічки ехограми Юрій накреслив підводну частину мілини.

Ось що являла собою та банка: пласка, покрита водою багатокілометрова твердь — конус, у якого ніби хто зрізав вершину.

Коли ми сюди прийшли, рятувальні роботи вже почалися. Під воду раз у раз вирушали аквалангісти, вздовж і впоперек сновигали пошукові кораблі, гідролокатором та магнітометром промацуючи дно. Але — все марно: "Оріон" зник безслідно. І всі ті мудрі прилади, винайдені, щоб розшукувати затонулі предмети, не могли його зафіксувати.

Тоді-то й вийшов на арену наш "Садко".

Сповістивши про свій намір усім кораблям, Гордій Гордійовий довго радився з начальником експедиції.

— Можна починати, — дав згоду Гліб Семенович.

— Підготуватися до спуску!

На палубі з'явився боцман із боцманенятами — хлопцями з робочої бригади.

— Тезку, слухай сюди! — підкравшись іззаду, смиконув мене за рукав Окань. — Настає історична мить — мої друзі вирушають до Нептуна.

Повторювати я не перестану:

Хвала і честь героям океану!

— як завжди, віршованою скоромовкою закінчив він.

З містка було видно частину корми й те, як акванавти, Кім і Данило, закривають за собою кришку вхідного люка.

Це був невеликий підводний човен, інакше — пірнаюче блюдце, здатне занурюватися на двокілометрову глибину і рухатися без сторонньої допомоги. Його безпосереднє призначення — підстраховка та зв'язок із основним розвідником океану — батискафом, що міг долати незрівнянно більші глибини. Використовувалось блюдце і для попередньої розвідки, а також на випадок аварійної ситуації.

Розділ дев'ятий

НЕЗАКІНЧЕНИЙ ПОРТРЕТ

Мов поклик із забуття — Гондвана! Правічна казка, невиспівана пісня…

"А може, то була колиска невідомої нам цивілізації," — подумав я. Минали тисячоліття, спливали мільйони років. Рушились, порохнявіючи, гори. Під ударами хвиль розмивалися береги — океан поглинав давню твердь.

Так з лиця землі зникли цілі континенти.

Гондвано, де ти?

Твердять же (ще давньогрецький філософ писав), що існувала Атлантида — загадковий, міфічний материк. Чого тільки про нього не придумано! Я навіть бачив фільм, в якому оповідалося, як серед океану, вже в наші дні, люди натрапили на підводний грот, що вів до зниклого материка.

Казкове царство Атлантиди: одноокі велетні, динозаври, інші потвори й страховиська. І водночас — суперечливість яка! — вродливі люди-атланти, нечуваний розквіт культури. То, може, була й Гондвана…

На підступах до банки Корона, зачепившись якорем за грунт. "Садко" зупинився. Пірнаюче блюдце от-от мало вернутися з глибин.

Ми з Куксою після вахти всілися в затінку тенту на високому півбаці ("Пивбочка в кінці Дерібасівської", — як його називають хлопці) і знічев'я роздивлялися притихле плесо моря.

Хвиль не було. Синювата товща води віддзеркалювала силует "Садка", наші схилені обличчя.

Я глянув на Сашкове відображення у воді і розсміявся. Кошлатобровий, з гачкуватим носом та пишною бородою, він нагадував грізного вождя Атлантиди.

— Ти чого? — запитав Кукса.

— Смішинка в очі вскочила… А якщо відверто — насмішив твій вигляд: бороду бачу, філософа — ні.

— А, — зареготав Сашко. — Так, да Гама (говорив мені Окань), любили висловлюватися латиняни.

Потім я, настроївшись на ліричний лад, ще пильніше почав удивлятися в глибочінь.

Вода переливисто вигравала під сонцем. Всевладне сяйво наповнювало її невгасним огнем.

Була то якась жива, рухлива й об'ємна картина — полотно, знизу обрамлене м'якими тонами й півтонами темряви, де, мов на гравюрі, кожен промінець окреслював борозенку. Губи мимохіть прошепотіли:

Шторм вляжеться, і вітер відкигиче

В хитливих снастях чайкою.

Тоді

Твоє ясне, русалчине обличчя

Замерехтить й розтане у воді.

Дурманливою ласкою збентежить

Примовкле серце…

Я напружив уяву — і справді в дзеркалі води побачив веснянкувате, з дугами брів та ямочками на щоках Наташине обличчя. Бо так воно й повинно бути: якщо довго про когось чи про щось думаєш, те неодмінно постане наяву. А про Наталку — нехай вона, одначе, не гордує! — я думаю більш, ніж досить. І от — галюцинація.

Потім її миле обличчя розтануло, і на мене глянули чиїсь допитливі, неземні очі.

Де я бачив це вродливе, з профілем камеї обличчя, ці чутливі, напіврозтулені уста, яких легенько торкнулася усмішка? І сам собі відповів: Гондвана.

Такою ось чарівницею в образі камеї привиділась вона, виникла з потаємних глибин моря й моєї приколисаної підсвідомості — я ж бо думав про неї не раз.

Підійшли Альфред Заєць і Юрій Ступа.

Я розповів їм про видиво.

— Усі ви на "Садку" трохи того…

Альфред значуще покрутив пальцем біля скроні.

— Крім тебе, звичайно, — на свою адресу сприйняв дошкульний натяк Ступа, ще й досі ображений недовірою, з якою поставились до його слів про "голос моря".

— Можливо, що й так, — не заперечив Заєць. І, звертаючись до мене, додав — Не забивай, Васько, романтичними дурницями голови. Дивися на речі просто. Ти ж плаваєш не на пригодницькому, а на науково-дослідному судні.

Великий аналітик цей Заєць! Усе він розкладає по поличках, жонглює цифрами й фактами, аналізує й синтезує, через що не лишається місця для фантазування. Мене, навпаки, ваблять пригоди й романтика.

— Романтика? — перепитав Альфред. — Хе, а чого вигадувати? Тобі, хлопче, кортить довідатися про Гондвану. Так цього прагнемо й ми — чи не так, Юро? — звернувся він до Ступи. І вів далі:— Але ми, науковці, не можемо собі дозволити такої розкоші, як ти, — брати в союзниці містику. Аргументи, докази — і тільки вони! — наша зброя. Втім, Гондвана не така вже й химера, як дехто вважає. Десь тут, на дні океану, мабуть, лишилися її сліди. На цьому наполягав і Вегенер, описуючи розпад давнього суперконтиненту… В доісторичні часи, Коли Індостан відокремився від Австралії і завдяки центробіжній силі почав рухатися на

північний схід, він насунувся на Азію, внаслідок Чого виникли найбільші на Землі складчасті гірські кряжі — Гімалаї. Південна Америка переміщалася на захід, Африка на…

— Пішло, поїхало! — перебив його Юрко. — Ти, Альфреде, хоч і тезко тому Вегенеру, проте май свою голову на плечах. Навіщо сліпо наслідувати? Дурне це епігонство — от що я тобі скажу!

— Досить, досить, — примирливо кинув Заєць, ошкіривши в посмішці й без того ошкірені зуби.

Хлопці помирилися і, обійнявшись, наче й не було між ними сварки, пішли в кают-компанію. Мене ж побачив старпом. Не довго думаючи, звелів дофарбувати каюту начальника експедиції.

В тій каюті через усю стіну карта. Підводні хребти й западини, котловани й гори — графічне зображення рельєфу дна Індійського океану.

Гліб Семенович зайшов, коли я, стягнувши з обличчя респіратор, саме її розглядав.

— Що, колего, — запитав, — цікавитесь дном?

Гм, колего! — розібрав мене сміх. У замазуреній робі, піт виїдає очі, задуха — чи й не рівня відомому вченому, професорові й доктору наук! Але й ботанік із "Буревісника", Адам Варфоломійович, теж називав мене своїм колегою — це в них, учених, мабуть, така звичка.

І я відповів:

— Ага, цікавлюся. Подібної карти я не бачив.

— І не могли побачити, — сказав Гліб Семенович. — Її склали за кілька місяців перед нашим рейсом.

Океанське дно поставало так зримо, ніби його хто сфотографував. Та, наскільки мені відомо, там ніхто з людей ще не був. Юрко Ступа теж говорив: рельєф Індійського океану вивчений менше, ніж поверхня Місяця.

Про це я й сказав, не криючись.

— О, Юрій Індустрійович, — почувши про Ступу, зрадів Гліб Семенович. — Здібний науковець. Далеко піде, якщо не зупиниться на півдорозі та перестане прислухатися — бідний хлопчик! — до "голосу моря".

У каюті запала тиша. Її порушив сам начальник експедиції.

— Даремно ви, колего, з недовірою ставитеся до можливостей проникнення в океан. Побувати на дні — наша заповітна мрія! — піднесено мовив. — І дехто вже побував, наприклад, французькі океанологи Клод Риффо і Ксав'є ле Пішон. На глибоководних апаратах вони обстежили в Атлантиці широченну ділянку. Але портрет океанського дна написано на підставі численних промірів, які проводилися ще в минулому столітті. Ентузіастами цієї справи були й наші мореплавці. Вас, як видно, цікавить район із координатами, де ми перебуваємо?

Гліб Семенович узяв олівець і, наблизившись до карти, провів ним уздовж Зондського архіпелагу.

— Це Яванський жолоб, трохи південніше — Північно-Австралійська улоговина. А між ними — бачите? — перепитав він, показуючи на руду пляму серед океану. — Банка Корона. Тут ми опинилися випадково, бо район наших дослідних робіт в іншому місці.

Було видно: Гліб Семенович почуває себе серед тих хребтів та западин, як риба у воді. Він легко й просто, ніби йшлося про щось давно знайоме, називав підводні гори й улоговини.

— За величиною Індійський океан третій на планеті, — вів далі вчений. — Зверніть увагу, острови тут переважно в західній частині. Материкового походження: Шрі Ланка, Сокотра, Мадагаскар. Надзвичайно багато — Кокосові, Чагос, Мальдівські — коралових атолів. А такі, як Кергелен, Крозе, Сен-Поль і Амстердам (на останній, — не без гордості зауважив він, — я висаджувався), — надводні вершини вулканів. Вам про ці архіпелаги, очевидно, розповідали. Мені хочеться, колего, якщо ви погодитеся слухати, підняти завісу над підводною частиною Індійського басейну. Так от — почну з улоговин.

Я кілька разів зиркав на годинник — перед вахтою треба було ще занести відро з білилом у підшкіперську, переодягнутися й пообідати, — а професор не вгавав:

— Завдяки нашим багатолітнім старанням з'ясовано: одні улоговини оточені суцільними хребтами, інші відокремлені порогами. Є й такі, що з'єднані, ніби каналами, глибокими проходами. Ну, та я сподіваюсь: ми з вами спустимося туди і на власні очі побачимо оголене обличчя Землі. Особливо нас цікавлять рифти, коритоподібні щілини, які розтинають вершини серединних океанійських хребтів. Рифти — справжні вікна, в яких замість шибок тонка кора, утворена із вичавленої з глибин землі мантійної речовини. Самі розумієте, колего: крізь ті вікна є нагода зазирнути всередину планети, довідатися про механіку походження Землі. А розгадка існування тієї ж таки Гондвани може стати вирішальним штрихом для довершення незакінченого портрета океанського дна, хоч особисто я скептично настроєний, коли йдеться про затонулу Атлантиду, Пацифіду, Лемурію чи Гондвану: геофізичне зондування показало, що їх на серединних океанійських хребтах бути не може. Отже, лишається домалювати решту дна, віднайти там материкову кору — передумову для існування континенту.

"Виходить, не лише ми з Куксою мариністи-живописці, як нас називають корабельні дотепники, а й Гліб Семенович — маляр"", — подумки засміявсь я. І, зачеплений за живе отим його "колега", мовив:

— Мене на "Буревіснику" Адам Варфоломійович теж називав колегою.

— Кава?

— Ви знаєте Адама Варфоломійовича? — здивувавсь я.

— Ще б пак! — відказав Гліб Семенович. — Ми з ним разом навчалися в інституті. На курсі нас називали — такі пустуни, як і ваш Окань! — мене, Горлача (хе-хе, — засміявсь він, — я гарно співав), Кованою Горлянкою, а Адама, який, бувало, випивав відро чаю, — Адам-Чаєм.

Трохи помовчав, замріявшись, потім додав:

— Коли зустрінете товариша Каву, неодмінно перекажіть привіт.

Я пообіцяв виконати його прохання. Задеренчав телефон. Професор зняв трубку. — Іду!

Гліба Семеновича кликали зустрічати — воно щойно вернулося — пірнаюче блюдце.

Розділ десятий

ЗАГИБЕЛЬ "ОРІОНА"

Вийшов на палубу і я.

Сонце через увесь океан встеляло доріжку. Підняті вітром брижі — ніби викувані з латуні щаблі шторм-трапа, біля приступки якого погойдувався, вернувшись із глибин, підводний човен.

Застроплювати його скочив сам боцман. Матроси й океанологи спостерігали, як Степанович — намоклі, звислі вуса, голомоза голова — шубовстається у воді.

— Бідний дракон, — співчутливо зауважив хтось. — Йому зараз кепсько — клята скоба слизька, спробуй її заарканити.

— Нічого, нічого, — заперечив Кукса. — Нехай трохи краби та лангусти полоскочуть п'ятки — вони в нього, як і душа, задубілі.

— Не ображай Степановича! — заступивсь я.

Тим часом Стецько Мегерович, протиснувшись крізь натовп споглядальників, гримнув:

— Годі байдикувати! Нумо, орли з обскубаним пір'ям, на вахту.

— Прокляття! — прошипів Сашко. — Цей безжальний експлуататор і хвилини не дасть відпочити.

Кукса, як і я, теж щойно фарбував. Працював позачергово. Але з штурманом сперечатися не став, покірно пішов на місток.

Я знехотя поплентався за ним.

— Мегер-ра! Ме-герра! — угледівши навігатора, заволала папуга.

Капітан час від часу виносив клітку з каюти в ходову рубку, суворо наказавши не вчити птаха лихословити. Проте наказав тоді, коли ми його вже дечого навчили.

Стецько Мегерович кинув сердитий погляд на пір'їстого пересмішника, а нам, учителям папуги, велів протерти й почистити і без того чисті навігаційні прилади.

На щастя, трудилися недовго. Як тільки пірнаюче блюдце опинилось на палубі, Гордій Гордійович подав команду:

— Васько, до стерна! Курс — сто десять градусів.

Судно рушило з місця.

Данило й Кім (вони, я чув краєм вуха, докладно розповідали начальнику експедиції про свою подорож) таки знайшли "Оріон". З допомогою механічної руки-маніпулятора прикріпили до його борту трос і поплавок.

До того поплавка, що розсотавши, потягнув із глибин довжелезну линву, ми і йшли. Мічений білим та червоним буйок здалеку виднів на поверхні моря.

От і все… Ніби труну, безмовно піднімали наші хлопці "Оріон".

Апарат був такої міцності, що ніяка сила не владна його сплюснути чи погнути. І, навіть побувавши в лещатах скель, він вийшов цілий, з невеликими подряпинами на борту.

І все-таки, незважаючи на неприступність і надійність, човен став пасткою — вийти з нього без сторонньої допомоги, тим паче на глибині, акванавти не могли.

Було видно, хвилі, набігши, ніби в прощальних обіймах, стисли "Оріон", і він, підхоплений тросами з "Садка", залишив море.

Їх було троє — молодих, відважних дослідників. Троє юнаків, для яких уже ніколи не заголубіє небо і чайка не прокричить...

Коли відкрили люк верхньої рубки і проникли всередину, жахнулися: акванавти, немов живі, сиділи в кріслах. І, навіть гинучи, вони думали про тих, хто піде по непройденій ними дорозі. Про це розповіли щоденник та бортовий журнал, знайдені в одному з відсіків "Оріона".

Сторінки з щоденника молодшого акванавта Ювана "...До побачення, порт Брісбен! Третій місяць наша науково-дослідна армада, до якої входять кораблі забезпечення та судно-носій з батискафом і підводними човнами на борту (серед них — "Оріон"), петляє між атолів і невеликих острівців.

Почалося з того, що ми збиралися пірнати на сході Австралії, біля Великого Бар'єрного рифу.

Для природознавців, хто досліджує фауну й флору тропічних морів, кращого місця годі й бажати. Кожен острів і кожна банка, в торочці рифів, справжня лабораторія: тільки не лінуйся — працюй!

І ми працювали. Біологи збирали зразки підводного рослинного світу, іхтіологи ловили жучків та рибок. Ну, а нам, гідронавтам, поки що доводилось загорати. Спуск батискафа планувався на пізніше, а підводні роботи з аквалангом, на невеликих глибинах, ми не вважали за серйозне заняття.

Люблю я море, хоч і виріс далеко від нього. По-своєму люблю.

Помітив давно: коли довго не бачу берега, проклинаю усе на світі, каюся, картаю себе, що зв'язав долю з кораблями. Ждеш, мариш

пошвидше вернутися додому. Та от — земля. Минає небагато часу, як уже думаєш: коли б то, нарешті, в плавання!

Цього разу, як ніколи, рейс цікавий і з безліччю несподіванок.

Нежданo-негадано начальник експедиції — він же й генеральний директор Океанологічного центру — адмірал сер Д'Юк оголосив: два дослідні кораблі залишають Великий Бар'єрний риф і приєднуються до суден, які, за Міжнародною програмою, вивчатимуть верхню мантію Землі і шукатимуть Гондвану.

Я не раз спускався під воду, здивувати мене нічим. А все одно зрадів: випадає нагода помандрувати там, де лежить легендарна Гондвана. Про неї я багато читав. Ось і зараз книжка Реклю-Драпачевського "Гондвана — земля в океані" — переді мною.

Ми перебазувалися в Арафурське, згодом — у Тіморське море. Кораблі інших експедицій ще не прибули, тому заходилися обстежувати донні наноси в лагунах тамтешніх атолів.

Якось після чергової подорожі під воду — спускалися й тут з аквалангами — я сидів на кормі і розгадував кросворд. Олівець прудко бігав по аркушику паперу.

Острів — із трьох літер — у північно-західній частині Індійського океану. Ну, звичайно, Має... Ім'я відомого пірата (шість літер). Дрейк? Ні, однієї літери не вистачає, та й розбійничав Дрейк, здається, не в цих водах. Кід, Олів'є ле Васер, Олоне? Теж не підходить. Ага, ось він, голубчик — Сюркуф! Робер Сюркуф, відомий головоріз, гроза морів, що лютував коло Сейшельських островів, а награбовані скарби заховав, до речі, десь у печерах острова Має.

Кросворд було розгадано. Та я, вже за інерцією, не переставав битися над розгадкою походження то одного, то другого слова, які самі лізли в голову.

З'ясував уже, що таке галіфе, кенгуру, томагавк (Галіфе, між іншим, прізвище людини, одного войовничого французького генерала). І раптом спало на думку: а що означає Гондвана? Ну, звісно, гонді — плем'я в Індії. Але…

Все у житті має свій код і свою запрограмованість: гм, навіть галіфе — розширені біля стегон штани, що їх одягають вояки.

Розташувавши слово Гондвана по вертикалі, я дописав:

Г — либоководне

О — бстеження

Н — аносів

Д — на

В

А — встралійських

Н — изинних

А — толах

Прочитав акровірш і сам здивувався. Так це ж, чорт забирай, справжнісінький код! Випадковий збіг, містика, фатум? Не знаю, не знаю.

…Отже, попірнаємо біля атолів, а потів обстежимо — вже на "Оріоні" — банку Корону".

Нотатки, написані рукою Ювана, на цьому кінчалися. Бортовий журнал "Оріона" був ніби продовженням щоденника.

Капітан і начальник експедиції уважно прочитали і пішли з містка. А ми втрьох — Отецько Мегерович, Кукса і я — заходилися гортати ті документи, свідки недавньої трагедії під водою.

Та, перш ніж ознайомити вас із записами в бортжурналі, кілька слів про сам "Оріон", човен, який нічим не відрізняється від інших пірнаючих блюдець.

Формою він нагадував видовжений еліпсоїд або величезну сплюснуту квасолину з двома круто загнутими полозками внизу, призначеними для посадки на грунт. Така будова човна — кривизна ліній надстійкого фібергласового корпусу — краще витримує, пояснив штурман, багатотонний тиск води, що зростає із збільшенням глибин.

Рухався "Оріон" завдяки гребним гвинтам, які приводилися в дію могутнім "серцем" — двигуном. Рух спрямовували й регулювали носові та кормові горизонтальні стерна.

На відміну від громіздкого батискафа, зв'язок з яким підтримується через пульт управління, розташований на судні забезпечення, — пірнаюче блюдце, занурившись, лишалося напризволяще, і акванавти орієнтувалися серед глибин, покладаючись тільки на себе.

Вода — поганий провідник електромагнітних хвиль. Тому-то налагодити підводний радіолокаційний контакт важко, а то й зовсім неможливо. Його заміняє гідроакустика — звук, хоч цей метод і має вразливі місця: на поширення звуку впливає температура води, її

щільність і солоність. Вода викривляє звуковий промінь — явище рефракції, — заважає точно визначити його висхідну точку та напрямок.

Ось це й було кимось враховано, і "Оріон" став жертвою, поки що невідомо чиєї, злої волі.

Нещастя трапилося, як засвідчив бортжурнал "Оріона" і записи у вахтовому журналі "Садка", якраз тоді, коли над океаном здійнялася "магнітна" буря: послані з потужного генератора звукові імпульси досягли гідроакустичних приладів "Оріона". Ті сигнали "накреслили" хибні звукові орієнтири, і ними скористався екіпаж підводного човна — це зазначали самі акванавти.

Бортжурнал "Оріона": "О дванадцятій дня за місцевим часом підйомний кран переправив "Оріона" з судна-носія на поверхню води.

Хвилювання моря два бали.

Дано команду підготуватися.

12.10. Спуск!.. Востаннє в ілюмінаторі блиснуло небо. Потім навкруги спалахнула іскристо-синя повінь. Ми — під водою.

...Опускаємося по похилій — під кутом сорок п'ять градусів до поверхні моря, що нагадує катання на лижах із крутої гори.

Пронизана сонячним сяйвом вода — мов казкова парча, з цятками смугастих рибок, які бризками розсипаються врізнобіч од нашого апарата.

Внизу — неначе бездонний колодязь, на дні якого клубочиться темрява. Але тут поки що світла досить, хоч воно й синюватe якесь.

Рухаємось плавно й непомітно. Враження, ніби ми повисли в стані невагомості.

У нас докладна карта тутешнього дна: напередодні його промацували ехолотом і "відбитими хвилями", коли звук, посланий з корабля, повертається і приносить інформацію про рельєф дна. Отже, ми точно знаємо, де яка гора чи западина. Точно, а все ж...

За попередніми даними гідроакустичної розвідки, через кілька хвилин глибини повинні різко зменшитися. І справді — на екрані локатора з'явилися зубчаті краї покритого водою гірського кряжа.

Пройдемо над мілиною від океану, обстежимо її західні схили, і, якщо пощастить, механічний маніпулятор візьме проби грунту: геологів цікавить, які породи — корінні, базальти, чи кораловий пісок — залягають унизу.

12.50. Вода змінила тони: з прозорої стала сизою. Зорове спостереження ускладнилося. Пливемо майже наосліп серед якихось дивних хмарних кучугур. Єдина надія на всевидяче око — локатор: він роздивляється кожний метр дороги, зазирає навіть за бар'єр невидимості.

"Хмарність" зникла, вийшли на чистоводдя. Молочно-біла смуга, на яку щойно натрапили, виявилася придонною течією, що скаламучує пісок і, огинаючи банку, струмує в океан.

13.15. Навіть неозброєним оком видно тьмяне громаддя скель. А де мілина, де зарості морської трави, там і пасовиська.

Косяки риби спокійно пропливають перед ілюмінатором, сріблястими списами пронизують товщу незайманої води. Незайманої, бо люди тут ще не залишили своїх згубних слідів. (Пригадується, якими вимерлими

здалися нам води біля деяких тихоокеанських островів. Нафта, мазут, непотріб, викинутий із суден, надовго віднадив од тих пасовиськ рибу.)

13.45. Неповторна картина! Підводні гірські хребти, оповиті м'якою темрявою, вимальовуються на бузковому тлі води. Вони підіймаються знизу, здається, із самого небуття, з вічного мороку океану.

Така заворожлива краса нерідко стрічається й на землі, коли в світанковій імлі раптом уздрієш ледь помітні обриси далеких гір.

Ні зірок, ні сонця, по яких орієнтуються мореплавці, побачити тут не можна, якщо не брати до уваги міріад рухливих огнів — мікроорганізмів, що світяться, та риби, яка смолоскипами шугає довкруг. Отже, наші навігаційні можливості обмежені. Єдине, що нам напевне допомагає, — це акустичні буї, спущені з судна і поставлені в кількох точках океанського дна. По цих маяках ми й беремо пеленги та вивіряємо курс.

Буї-маяки таки підтвердили: течія знесла "Оріон" на схід, за кілька миль від наміченого маршруту.

Перебуваємо на трьохсотметровій глибині, біля рубежа, якого здатні досягти лише деякі підводні човни.

Вода з темно-кармінної стає чорною, аж синьою. Прожектор, що його увімкнув ведучий пілот, розсіює морок, і ми бачимо, як у снопі світла кружеляють мініатюрні "сніжинки". То — зоопланктон.

Курс 220° — до підводного хребта, рубцюватого наросту біля західних прямовисних стій банки Корона.

15.10. Зависли над нешироким міжгір'ям. Ведучий вибрав рівну галявину, і "Оріон" сів на грунт.

Посадка вдала: корма з гребними гвинтами піднята. Це дасть можливість легко зрушити апарат з місця.

Глибини двокілометрові. Механічна рука висунулася з гніздовини, але її металева долоня не змогла зачерпнути бодай трохи грунту — він надто твердий. Тоді замість черпака руці "дали" інший інструмент — свердло. Воно вгризлося в породу, пробурило її, а циліндричний захват приніс першу порцію придонної породи.

Ну й місцевість! Скелі, западини, ніби шрами на обличчі циклопа.

А взагалі, ця банка, ця твердь, покрита водою, — оаза серед океанської прірви, бо відразу ж на північний схід тягнуться відроги Яванського жолоба, а з півдня підступає — майже шестикілометрова глибина! — Північно-Австралійська улоговина.

15.30. Гвинти збурили воду, і апарат почав підніматися над піщаною каламуттю.

Ліворуч скелясті гори з вузькими гранітними приступками по схилах, а за кілька метрів від них — океанська безодня. Мов скелелази, піднімаємося вподовж прямовисної стіни.

Намічено такий маршрут: досягти стометрової глибини і тоді вже пройти кілька миль на схід, обстежити довколишні гори.

Видимість поліпшилася. Око людини здатне помічати денне світло навіть на восьмисотметровій глибині. А "Оріон" піднявся набагато вище; ми ніби повертаємося з ночі в туманний ранок.

…Щось незрозуміле діється з донними гідроакустичними буями. Як відомо, звук у воді поширюється з швидкістю близько півтори тисячі метрів на секунду. А ось цей, що надходить із підводних маяків, чомусь

загальмовується: надходить він із запізненням, так ніби зайвий раз заломлюється, проходячи подвійну рефракцію.

Звичайно, за своїм складом вода в океані неоднорідна, і на поширення звуку впливають не лише температурні дані та солоність, а й мікроорганізми, зокрема планктон. Конфігурація дна, його нерівномірні обриси теж чимала перепона. Ми це врахували. Але занадто "ламані" стають гідроакустичні сигнали.

15.45 …Океан сповнився шумом. Де й поділося його безгоміння. То тут, то там запрацювали загадкові акустичні маяки — вони повністю заглушили звукові імпульси придонних буїв. Вони нас заводять в оману! Ми просуваємось навмання. Всі навігаційні прилади вийшли з ладу. Пробираємося, ніби в лабіринті: скелясті тераси, гроти, ущелини.

…Удар! "Оріон" опинився у тисняві скель.

Спробували дати задній хід — не вдалося: кам'яні лещата схопили мертвою хваткою. Все ж трохи позадкували. Нарешті вирвались!

Повільно піднімаємося. Носове горизонтальне стерно заклинило. Вийшло з ладу й кормове.

Втратили орієнтацію в просторі. Де ми? Нас оточують гори, хаотичне громаддя нависає над човном.

Скеля. Вузький карниз. Сильний удар у лівий борт. Двигун заглух.

…Скільки часу, як ми тут — день, другий, третій? Хвилини, мов вічність. Самотужки звідси не вибратися. Пошуки, очевидно, почалися. Але запас повітря катастрофічно падає… Знесиленість, задуха. Хай буде проклятий той, хто злою рукою посіяв нещастя!

Аквалангісти з судна забезпечення не допоможуть, якщо навіть і розшукають "Оріон": його треба піднімати, а батискаф не встигне підійти на поміч.

…Ми гинемо.

Звертаємося найперше до вас, шановний сер Д'Юк: друзі-акванавти, кого не залякає наша смерть, і вони вирушать на штурм океану, повинні врахувати все, що трапилося з "Орі…"

Записи в журналі на півслові обірвалися.

До "Садка" підійшло судно-носій, з якого у свій останній рейс вирушав "Оріон".

На капітанському містку, осторонь офіцерів — капітана й штурманів — під щоглою, на якій звисав приспущений прапор, стояв сивоголовий чоловік. То був сам сер Д'Юк.

Приклавши руку до кашкета, адмірал віддавав честь загиблим.

Невдовзі "Оріон" із нашого корабля забрали.

І того ж дня всі дослідні судна — наші й іноземні — зійшлися за кілька миль від банки.

Особовий склад експедицій вишикувався на палубах. Затужили гудки. І з кормового майданчика, ніби три біломармурові статуї, безшумно ковзнули в океан зашиті в парусину акванавти.

Зойкнула чайка, вдарилася в борт хвиля. Гнітюча тиша — сумно й тривожно — залягла на палубах. Не хотілося розмовляти. Та й про що

говорити! Красномовніше за слова передавало нашу скорботу мовчання. Навіть Окань, мастак каламбурити, затих.

Кораблі рушили на захід.

Прокляте місце — банка Корона — лишилося далеко в океані.

І, може б, про неї так ніхто й не згадав — хіба що загибель акванавтів коли-небудь болем різонула серце, якби пізніше не трапилось нещастя, що безпосередньо стосувалося випадку з "Оріоном" і магнітної бурі, в яку потрапив "Садко".

Розділ одинадцятий

МІЖ НОСІ МАЗАВА ТА ЗАЯЧОЮ ГОРОЮ

Не те щоб Ступа хизувався собою. Просто після випадку з "Оріоном" та з'ясування причин його загибелі, що підтвердили несправедливо осміяне твердження молодого вченого про отой чортів звуковий випромінювач, до Юрія почали ставитися з особливою повагою. Він неабияк виріс в очах інших.

Насамперед його ж друзі вибачилися за поспішливу недовіру, з якою вони того шаленого дня зустріли Юркове приголомшливе повідомлення. Гліб Семенович привселюдно розцілував хлопця.

— Далеко підете, колего! — патетично виголосив професор, і його руда цапина борідка дрібно затряслася від напливу емоцій. — Герой, герой! — поплескав він Ступу по плечу.

Ось вона, гримаса долі! — посміхнувсь я, згадавши недавно сказане Глібом Семеновичем про те, що Юрко може стати справжнім ученим тільки тоді, якщо не прислухатиметься до "голосу моря". А зараз, бач, цей "голос" виводив Ступу на широку дорогу науки. Як зазначав хтось

тямущий: від великого до смішного — один крок. Кок і той, дарма що не причетний до науки, побачивши Ступу біля камбуза, помадив: "Поки обід, згризіть, будь ласка, Індустрійовичу!" — і кинув в ілюмінатор кілька виварених кісток.

Юрка оточили увагою, з його думкою почали рахуватися. Втім, сам Юрко, розсудливий і не марнославний, байдуже сприймав цей вияв банального людського поклоніння, хоч, правда, й сталася в ньому якась ледь помітна зміна.

То була впевненість у власній силі й правоті, окрилена радістю від виграного поєдинку. В голосі його тепер проривалися нотки незаперечної категоричності.

І в перепалках із своїм товаришем Ступа верховодив.

Зараз хлопці удвох несли вахту біля ехолота.

— Ти, Альфреде, наполягаєш, — звернувся Юрій до Зайця, — що районом наших пошуків має стати ложе океану, десь між вісімнадцятим та тридцятим градусами південної широти. А я переконаний, і на цьому стою: затонулі материки, якщо такі взагалі існують, слід шукати не в ложі, замуленому осадками, а в диявольській кузні планети — біля глибоководних жолобів і острівних дуг, там, де моретрясіння й вогнедишні вулкани часом перековують земну кору. Та ще більше шансів натрапити на слід поглинутих морем земель коло шельфу, на підводних околицях континентів.

— Я переможений, здаюся!

Заєць кумедно звів руки над чубатою головою.

Двері в ехолотній були відчинені. Проходячи палубою, я від початку до кінця бачив те лицедійство.

Юрій замовк. Присунувши стілець ближче до столу, взявся розшифровувати змііcту, що спадала на долівку, стрічку сьогоднішньої ехограми. Заєць йому допомагав.

На моїй вахті неподалік від екватора "Садко" за останню добу двічі проміряв дно. Цей район учені вирішили обрати для підводних робіт. Але, як виявилось, глибини не відповідали даним про них, що були зібрані раніше дослідними експедиціями. Під час промірів раптом з'являлася нова гора, де на карті значилося лише плато, або ж на колишній рівнині шрамом звивалася прірва.

Виходило, що дно завдяки вулканічній діяльності чи, може, іншим силам недавно видозмінювалось.

— Зверни увагу! — розглядаючи через плече Ступи стрічку ехограми, вигукнув Заєць. — На цім хребті неначе хто навмисне прилаштував висунуту далеко в океан терасу.

Обриси скель мали форму літери "г".

— І справді дивина, — погодився Ступа. — Коли ж цю гору засікли? Ага, о дванадцятій дня, якраз на твоїй вахті — я тоді був у Гліба Семеновича на нараді.

— Отже, пріоритет відкриття належить мені.

— Авжеж!

— А якщо так, то чому б знахідку не назвати моїм іменем?

— Від скромності ти не помреш.

Заєць лукаво блиснув очима. Навіть сам собі не признаючись, він прагнув прославитися.

Зрештою друзі порозумілися, і відкриту Альфредом гору жартома назвали Заячою.

Забігаючи наперед, скажу: на тій горі доведеться побувати й мені, Василю Гайовому, але трапиться те пізніше.

— Ось так, зайчиську, — підморгнув Альфредові Ступа. — Влип ти в історію — на всі часи увічнив своє північне прізвище в тропічних широтах.

— Через кілька хвилин ми ще раз будемо над нею проходити, певніше, біля її західних відрогів.

— А й справді! — Юрій відклав стрічку і поглядом припав до шкали ехолота й гідроакустичного апарата.

— Альфреде! — вигукнув він. — Знайомі сигнали...

Гідроакустична стрічка, темніючи, повільно покривалася ряботинням.

І знову на судні, як тоді, зчинився переполох. Правда, в порівнянні з попереднім разом звукові сигнали йшли менш інтенсивно, і, як не дивно, знепритомніли також боцман та Василь Окань.

Коли "буря" відлютувала й життя на "Садку" увійшло в своє русло, Заєць, якому не давала спокою Юркова популярність, побіг у штурманську до Сакала. Приніс лоцію — товстий навігаційний фоліант.

— На, мудрець, читай! — підсунув Ступі.

Юрій швидко пробіг очима по сторінці.

"В районі островів Індійського океану, — було написано там, — спостерігаються періодичні добові зміни магнітного нахилу, що залежать від сонячної активності. Магнітні бурі, то збільшуючись, то затихаючи, тривають від двох годин до кількох діб. Коло екватора вони незначні. Магнітні аномалії, невеликої інтенсивності, зустрічаються за п'ятдесят миль на північ від островів Космолендо і за двадцять — від острова Майот".

— Ну то й що? — дочитавши підкреслені Зайцем рядки, запитав Ступа. І спокійно розтлумачив — Ти в одну купу валиш грішне з праведним. На якій ми зараз широті?

— Восьмий градус, — відповів Альфред.

— Тобто — в приекваторіальній смузі. А біля екватора, зазначає лоція, магнітні бурі невеликі, аномалії ж — і то слабкі — стрічаються взагалі в іншому місці. Ні, Зайцю, віддай лоцію великому навігатору — Сакалу і скажи йому, та й сам затям: вам не вдасться приперти мене до стінки. Час Наполеона, як мовиться, триває! — білозубо засміявся він.

Під натиском незаперечних аргументів Альфред здався… А магнітна буря над Заячою горою ще більше все заплутала, остаточно збивши науковців з пантелику.

Інші кораблі експедиції вирушили — одні на північ, до континентального шельфу (може, там натраплять на Гондвану), решта — в бік Африки, а "Садко" й "Кашалот" від Заячої гори звернули на північний захід.

Догорав ще один тропічний день — палахкотливий огонь розлився повінню.

Ми стояли замріяно — Кім, Данило, я — на прогулянковій палубі під тентом. Акванавти розповідали, як вони вперше спускалися — було це в

Чорному морі — під воду. Про банку Корону, хоч як я їх просив, говорити не хотіли: відмовчувались і згадували неохоче.

Легкий вітерець, не піднімаючи хвиль, морщив воду.

Острови з'явилися несподівано. Спочатку в далині заклубочилося щось розпливчате й тьмяне — ніби то було графічне зображення дна: западини — гори… знову западини, що їх мережить самописець ехолота. Потім із тьмяного хаосу над водою вирізьбились окремі дерева: стрілчаті віяла високих пальм, ажурне плетиво ще вищих казуаринів.

Так зорові відкривався океанський архіпелаг. Точніше — це була невелика група розташованих трохи на південь від екватора острівців. Один із них, крайній зі сходу, повз який ми проходили, звався Носі Мазава.

Уже пізніше довідалися: мовою мальгашів, населення тамтешнього архіпелагу, це означало: Світлий острів. Але, з незалежних од тубільців причин, він із світлого перетворився на мертвий, тобто на маті. І тому носив подвійну назву: Носі Мазава або ж Носі Маті, що значить — Мертвий острів.

Окань, відіспавшись після недавнього запаморочення, піднявся на палубу. Він був блідий і йшов похитуючись, перевальцем. Бідний Васько! — пожалів я. А він, довідавшись од хлопців-акванавтів, як зветься той острів, продекламував:

Носі Мазава,

Мазава Носі,

Ходять тубільці

По острову босі…

Вислухавши Василя, акванавти розвеселилися.

— Біда! Віршування серед юних така ж пошесть, як грип. От тільки ліків од цього захворювання не знайдено.

— А що, — поцікавивсь я, — не відомий збудник?

— Ні, збудник відомий, — докинув. Кім. — Бентежне серце, повнота почуттів. І це — чудово! Так тримати, Васильку, аж до старості! — похвалив він молодого поета. — Відточуй слова, одвівай полову, залишай найдорідніші зерна, і, може трапитись, станеш знаменитим, як Дмитерко.

— А біограф напише: "Замолоду йому доводилося чистити гальюни", — втрутився в розмову я.

— До речі, поете, — зауважив Кім, — ти неправильно поставив слово "Носі" під риму.

— Чого?

— Наголос у ньому — на останньому складі.

— Ах ти ж, нещастя! — забідкався Окань, силкуючись — і все невлад — переінакшити вірш. — Слухай сюди, — мовив він, — а може, так:

Ходять тубільці

По острову

Носі Ма…

— Гаразд, докінчиш потім, — порадив Данило. — Краще глянь, яка навкруг краса. Тобі це, співцеві моря, корисно.

Океан, осяяний призахідним сонцем, палав. Рівномірні ряди пологих з округлими схилами хвиль тяглися аж до горизонту. Стику, де зустрічається небо з водою, хоч як ми вдивлялися, помітити не могли… Хвилі, хвилі, хвилі. З океанського плеса непомітно переходили вони вгору, кучерявлячись хмарами по високій, розпеченій до червоного небесній бані.

І ці острови, які так примарно виткнулися з океану, й подув легкокрилого, п'янкого й голублячого пасату; сухий шелест збуреної форштевнем води, що здавалося: хтось зопалу, розгорнувши сувій, шматує шовк; і нерозгадана земля Гондвани, десь там, у безмовних глибинах океану, — все було таке таємниче, майже нереальне.

Дельфіни, не відстаючи ні на мить, з самого ранку супроводжували наше судно. Невеликими табунцями йшли вони обабіч "Садка" — то поринаючи у хвилі, то знову, високо зметнувшись темно-сірими торпедами, описували довгасті дуги в повітрі.

Біля Заячої гори до них приєдналися і ці двоє, справжні еквілібристи, які трималися осторонь від решти дельфінячої зграї.

Вони були невтомні. Випереджаючи корабель, робили довкруг розлогі витки, і райдуги бризок, підняті ними, спалахували над водою.

Віражі ставали дедалі сміливіші й карколомніші — дельфіни так розхоробрились, що майже впритул підпливали до "Садка", і ненароком здалося: глузують, зиркаючи на нас своїми насмішкуватими очима.

— А що я тобі казав? — звернувся до товариша Кім. — У квадраті "Х", коли блюдце наближалося до "Оріона", двоє схожих на цих дельфінів заглядали до мене в ілюмінатор. І, віриш, я перехопив їхній осмислений

погляд — тварини потішалися з нашої неповороткості. Так, вони були наділені людським розумом і, на мою думку, добре видресированими пущені в океан. Ким і з якою метою — не зрозуміло.

— Ти останнім часом, Кіме, багато читав усілякої фантастичної літератури. Не приховуй — зізнайся: траплялася тобі книжка про розумних дельфінів і ще розумніших восьминогів? — запитав його Данило.

І Кім у відповідь, як справжній читець-декламатор, виразно процитував:

"Банькаті очі спрута дивилися Довбні просто в душу. Навіть погляд людини, подумав учений, не може бути таким проникливим.

— Ти знаєш, де подівся лічильник біострумів Грейдера-Дмухановського?

— Не няю, — відповів восьминіг.

— А хто в океанарії притопив лаборантку Зіну?

— Няю! Няю!

— Молодець, друже! Ти — істинний октопус сапієнс, тобто розумний спрут.

— Пардон, професоре, се ля ві — азінус азінум фрікат. Кі вівра вера! — натхненно відказав восьминіг, що французькою і на латині означало: "Даруйте, професоре, таке життя — дурень дурня вихваляє. Поживемо — побачимо!"

Усі ми голосно розсміялися.

— Ось тобі й розгадка! — мовив Данило. — Дякуючи нестримній фантазії та ще подібним творам, ми ладні приписати тваринам казна-які інтелектуальні здібності.

— Я, між іншим, читав, як один дельфін говорив віршами, правда, білими, — докинув Окань.

— Ну, білими можу і я, — відповів Данило. — Для цього не треба бути ні поетом, ні брюнетом, ба навіть дельфіном: бурмочи собі, що на душу спаде, та вдавай, ніби то творче осяяння і ти шаман-ясновидець!

— Цікаво… — задумливо обізвався Окань. — Хоч я й сам не зовсім визнаю вірші без рим, а проте таку нищівну критику верлібрів стрічаю вперше. І це для мене вдар — я ж розпочав (уже написано половину) поему білими віршами про своїх земляків-одеситів із "Кашалота". Доведеться від неї відмовитися.

Так у зіткненні з життям, подумав я, шліфується поетичний геній. І сам себе втішив: добре, що я не куплетист і ніколи не писав віршів, хоч і люблю їх дуже.

Розділ дванадцятий

"СЛІДИ" СТАРОДАВНЬОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Тому, хто бачив тропічні світанки, уже не забути їхніх чарів… Зорі, жевріючи, гаснуть. Гроно Південного Хреста вицвіло, зблідло. Недавно ще похмурі й темні, хмари, освітлені на сході, стають рожевими, кармінними. Потім спалахують пурпуром — переливаються, горять.

Приколисаний від краю до краю океан — тихий, небо високе, погідне — так, немовби ця тиша одвічна, ніколи не вибухає бурями.

Хоча й розвиднілося, на палубі ні душі — морські блукачі сплять. Їм сняться щасливі сни. І лише ми, четверо матросів, пересилюючи втому, ще з півночі пораємось у задушливому трюмі: не пізніше як о дев'ятій ранку батискаф, готовий до занурення, повинен бути за бортом.

Боцман контролює кожний наш крок, стежить за кожним порухом — помилитися не маємо права; від наших дій зараз залежить доля підводного апарата.

Поступово на судні гамірнішає.

Не встигли пробити склянки, як із кают та палубних наметів — помешкання багатьох із нас — виходять усюдисущі споглядальники.

Ось із металевого черева "Садка", де постійно гул і двигтіння, піднімаються підвахтові машиністи. Владика камбузу — кок, позіхаючи, вдоволено поплескує себе по животу.

— Нуте, хлопчики, не баріться — антрекоти готові.

Через цю його незмінну страву — антрекоти з гарніром — кока на "Садку" зовуть не інакше, як Антрекот Антрекотович.

— Рогалі є рогалями! — кивком голови показуючи в наш бік, зубоскалять машиністи. — Замість того, щоб посадити батискаф на воду, вони його, як колиску з немовлям, розгойдують над пащею трюму.

— О, і штрафники тут — Кукса та Гайовий!

— Бригада просто-таки не бий лежачого.

— Кра… кра… — каркає боцман (після недавнього запаморочення Степанович трохи заїкається).

— Крабові душі! — нарешті випалює він.

Лайливі слова стосуються базік, ну, і, звісно, нас, рогалів — матросів: той, що стоїть разом зі мною біля відтяжки, вчасно не вибрав слабину — линва, заведена під днище, ковзнула, сповзла з пазів. Підводний апарат скособочено повис у повітрі.

— Кра… кра! — басовито пронизує тишу.

Натягуючи тугий манільський канат, що вогнем обпікає долоні, я лаюся. Будь воно неладне! І вахти коло стерна згадую, як втрачений рай.

Даремно ми, телепні, проклинали Стецька Мегеровича за жорстокість. Тихий, лагідний боцман, до якого кілька тижнів тому потрапили з Куксою, показав, де раки зимують. Та й перевели нас (строк вахтування кінчався через місяць) дочасно. І, можна сказати, — ганебно!

А все дякуючи Куксі.

Було це так.

Після переходів з місця на місце "Садко" нарешті зупинився за екватором, на дванадцятім градусі південної широти. Ехолот засік невеликий гористий кряж. Його давно шукали дослідники.

Батискаф і пірнаюче блюдце пішли в глибину.

— Незрозумілі вони, ці вчені, — розмірковував Сашко, спостерігаючи, як батискаф зникає з поверхні моря. — Ну, подумай сам: кожен грам грунту чи уламок каменюки, підняті рукою-маніпулятором, стрічають як свято. А скільки розмов, а пристрасті які!

І він, уміло передаючи інтонації чужого голосу — я непомильно по них упізнав Зайцевих колег, — заходився імітувати геологів.

Перший геолог: На схилах хребта, я гадаю, алевритово-глинистий намул, тоді як на його вершині — лише вапняковий форамініферовий. Вершини завжди вищі, ніж схили.

Другий геолог: Цілком з вами згоден, колего. Але дозволю собі думати, що ложе океану — це найбільша геотектура. І, як зазначав професор Абісалій Заглибенко, "до неї входять великі сегменти з акумулятивними пагористими рівнинами і зонами розломів" — кінець цитати. Таких елементів у ставках та озерах не буває.

Перший геолог: Інд і Ганг впадають в океан.

Другий геолог: І Брахмапутра — теж.

Перший геолог: Ріки ще з давнини течуть в одному напрямку — правий берег, як правило, крутіший, і несуть потоки каламутної води (аш два О плюс глина й суглинки), що потім осідає дельтовою товщею мулу.

Другий геолог: Як це тонко підмічено! Не можу не констатувати, дорогий колего: ваші погляди завжди архіоригінальні. Це ж вам належать крилаті і, я б сказав, віщі слова: "Коли люди на землі догосподарюються до того, що нічого буде їсти, вони дружно й організовано переселяться під воду і оброблятимуть там океанські незаймані ниви" — кінець цитати.

Перший геолог: Щиро дякую!

Другий геолог: Вважаю за честь для себе працювати з вами. А ваша класична брошура — вона, безперечно, увійде в золотий фонд геології й океанології! "Донні осадки глини в аспекті планетарності та їх роль у житті первісних народів" стала моєю настільною книгою і мудрим

дороговказом у морі знань. Як практик і як теоретик — кафедральний працівник очолюваної Вами кафедри — роблю резюме: "Це — потрясно, конгеніально!" — кінець цитати.

Сашко так увійшов у роль, що, якби я його не спинив, виступав би хтозна й доки.

Хлопець замовк, розпашілий. Потім, як комедійний актор, що намагається викликати ефект, зігнувся в три погибелі.

Уявивши мене одним із тих "показаних" ним геологів, він схопив мою руку своєю міцною, ведмежою лапою.

— Колего! — сказав піднесено. — "Субстрат абстрактний глини не є дух, а суть матерія" — кінець цитати. Спасибі і дякую за увагу!

— Ти не пробував поступати в циркове училище? — поцікавився я.

— А навіщо? — перепитав Кукса. — Палуба "Садка" краща за циркову арену.

— Та воно то так…

Але фатальна Сашкова витівка була трохи пізніше.

Кілька разів опускалися на дно природознавці, хоч гарячих джерел — гідротермів так і не знайшли. Проте натрапили на інше — на унікальні корінні породи й осадковий мул.

Добуті механічним захватом зразки приніс із глибин підводний апарат.

— Найбільше я бажаю, — звичайно ж, це не здійсненне! — розшукати хоч крихітку матеріальної культури народів, які жили на омріяній нами Гондвані, — поділився своїми заповітними думками Заєць.

— А що б це дало? — запитав його Сашко Кукса.

— О, Кук, Кук — свята простота! — здивовано вигукнув Альфред. — Ну, по-перше, стався б переворот у геології й археології. Та головне — люди б зазирнули в повиту темрявою давнину тисячоліть. Боже! — звів він до сонця руки, — Якщо ти є, змилуйся над нами, безбожниками, і наведи на слід стародавніх цивілізацій! Пошли, всемогутній, яку-небудь доісторичну дрібничку — рештки храму, ложку, горщик або хоч малюсіньку табличку з письменами жителів Гондвани.

…Того разу батискаф повернувся пізно. Підняті зразки грунту геологи розглядали вночі. Та перш ніж експонати потрапили в лабораторію, над ними грунтовно "попрацював" Кукса.

— Кроком руш, матросе, по судну: уважно подивися, принюхайся, чи де не тліє проводка. Одна нога тут, друга — там! — послав Сашка Стецько Мегерович в обхід.

Минула година, а Кукса не з'являвся.

— Він що — в океан упав? — бурчав штурман.

— Не знаю.

Почекали ще трохи.

— Іди, Гайовий, приведи того заблуду.

Стецько Мегерович став замість мене до стерна.

Де Кук ходив та що робив, я не з'ясував. Зустрілися ми на трапі, коли він уже вертався назад.

— Ох, і влетить же тобі, — застеріг я. — Мегерович злий, як змій.

Але перепало не лише Куксі і не від штурмана — від самого капітана й начальника експедиції.

Перед сніданком я вирішив було провідати Оканя: Василь застудився і лежав в ізоляторі.

— Да Гама, да Гама! — перестрів мене Антрекот Антрекотович. — Ти чув новину: наші копачі — грунторії недаремно, виявляється, переводять корабельний харч — вони, чортяки, зробили епохальне відкриття.

— Яке відкриття?

— А ти ще не знаєш?

— Ні.

— От тобі й наближений до начальства! — розвів руками кок, і його круглий живіт випнувся, як барило. — А хто казав: головне — мати свою руку на камбузі й серед керівництва?

— Цей вислів, Антрекоте, старий, як світ, і належить не мені.

— Та справа не в ньому! — відказав кок.

Підійшовши впритул до мене, він по-змовницьки зашепотів на вухо:

— Знайдено Гондвану! Якісь капсули з табличками, на них загадковий гондванівський текст. О-ох і сен-са-ція! — крутонув головою

кухар. — Цілу ніч бігали на камбуз природознавці і, до речі, твої квартиранти — Ступа й Заєць — теж. Просили: дай кваску, дай та й годі! Від такої знахідки спрага їх, бач, мучила. Ну, чоловіче, мені ніколи, гуд бай! Буду домальовувати портрет Стецька Мегеровича в профіль, а потім ще героям дня треба зварганити що-небудь екстравагантне…

— Чи не антрекоти?

— Ні, коклети: а-ля Кук і К°, — підморгнув Антрекот Антрекотович.

— То й готуй на здоров'я!

Не знаю чому, я був злий, неначе й справді передчував лихо. І лихо скоїлось. Не встигли ми переступити порога ходової рубки, як штурман кинув:

— Спускайтеся, голубчики, в кают-компанію. Вас там ждуть.

— У кают-компанії?

— Нас?

— Вас, вас, товаришу Кукса і товаришу Гайовий!

Стецько Мегерович, низько схилившись над картою, навіть не підвів голови і не глянув у наш бік: певна ознака, що був він не на жарт злий.

— Брав-во Кукса! Дайош, дайош! — зареготала, бігаючи по клітці, папуга.

— Згинь, опудало горохове! — кишнув на неї Сашко.

Коли ми зайшли до кают-компанії, флотоводці й учені вже засідали. Під настінними портретами легендарних мореходів сиділи: капітан — під Лисянським; Помпа, перший помічник Гордія Гордійовича, — під адміралом Макаровим, а начальник експедиції та геологи — в кутку, обабіч широкого панно, на якому наш доморощений художник-кухар Антрекот Антрекотович відтворив фрагмент картини "Бій крейсера "Варяг" і канонерського човна "Кореец" з японською ескадрою на рейді в Чемульпо 9 лютого 1904 року".

— Оце вони, — показав на мене й Куксу Гордій Гордійович.

Всі уважно глянули. В тих поглядах я помітив і насмішкуватість, і водночас зацікавленість: що, мовляв, за диваки такі! Бо ми й справді були дивні — розгублені якісь, ніби не в своїй тарілці.

— Сідайте, — великодушно запропонував капітан.

Ми сіли.

Якась комедія! Я не міг уторопати, до чого йдеться, чого від нас ждуть. Щоб промацати їхні наміри та дати зрозуміти, що й ми люди заклопотані, ділові, мовив:

— Через кілька хвилин нам пора заступати на вахту — Мегерович сваритиметься, якщо спізнимось.

— Вахта не вовк… е-е-е… — в ліс не втече! — недоречно зауважив один із геологів, у якого з-за бороди та густої щетини майже зовсім не було видно обличчя.

— Може, й не вовк, — не змовчав я, — а нам треба йти!

— Сидіть! — кивнув головою капітан і, звернувшись до того бородатого, запитав — То що там у вас — поясніть.

Борода заворушилась.

— На полігоні... е-е... — прокректав геолог, — ...два нулі... е-е... дріб чотирнадцять, під час розборки колонок грунту скоїлося... е-е... надзвичайне. В одному з розрізів... е-е...

Начальник експедиції, зрозумівши, що геолог через оте своє "е-е" тільки згає дорогоцінний час, запропонував:

— Якщо не заперечуєте, я обнародую один документ.

— Будь ласка, Глібе Семеновичу! — озвався капітан.

Професор підвівся. Голова його опинилась навпроти труби японського крейсера, з якої валував дим, і здалося: в голомозого вченого раптом закучерявилась пишна шевелюра.

Старанно протерши носовичком окуляри, Гліб Семенович загнуздав ними носа і, піднісши майже до очей довгасту полив'яну табличку, прочитав:

"Я, цар Гондвани, Гонд і цариця Монікосума, перед тим, як наш материк поглине вода, повеліваємо:

а) всьому особовому складу Гондвани мати при собі рятувальні жилети;

б) щоб запобігти на материку пожежі, загасити біля всіх печер багаття. За порушення цього наказу — штраф сто ударів по... канчуком;

в) людиноподібним мавпам і лемурам допомогти по суходільному мосту — Лемурії — перебратися в інший ареал — на Мадагаскар або в Індію;

г) сліди гондванівської цивілізації замести, щоб на них не змогло натрапити жодне прийдешнє покоління.

Табличку з текстом нашого заповіту-веління кидаємо в океан — нехай її, як і материк, на віки вічні сховають хвилі!

Володарі гинучої Гондвани — цар Гонд, цариця Монікосума".

Слухаючи професора, Кукса то червонів, то бліднув. А я, відразу догадавшись, чия це робота (хоч би Моніку не вплутував, дурило!), був обурений витівкою — ну, навіщо він зачіпав тих геологів! Тепер вони он, як рій потривожених бджіл, загули-загуділи.

Особливо лютував бородань.

— Е-е-е... е-е-е...

І гайда нападати: зіпсували, мовляв, пробу грунту, сплутали нумерацію якихось там осадочних горизонтів — тепер знову треба спускатися на дно.

За ним виступив помічник капітана, потім начальник експедиції. І теж: сякі-такі!

Я слухав мовчки. Мені було прикро й соромно за Куксу. Що не кажіть — вихватка дурна. Кожен жарт повинен мати міру, а в Сашковому її якраз і не було.

Я засуджував його вчинок, хоч і не подавав голосу — й без мене на бідолашного накинулися всі.

Рикошетом мені дісталося теж. Що Кукса, що Гайовий, розпинався бородань, — одного поля ягоди!

І от чудасія: коли лають, — правий я чи ні, — обов'язково хочеться огризнутися: цей гріх за мною водиться здавна. І я почав щось доказувати.

Краще б я мовчав! Налетіли, накинулися.

Зуби зціпивши, сидів я біля Сашка. Різноколірно виблискувало перед очима Антрекотове творіння — панно, на якому розгорявся нерівний поєдинок гордого "Варяга" й "Корейця" з озброєною до зубів японською ескадрою.

Флотоводці і вчені "Садка" вирішили: зважаючи на те, що Кукса чистосердечно у всьому зізнався (чорта б лисого він зізнався, якби вони не розшифрували, що цариця Монікосума — то Сашкова наречена, Моніка, яка його щодня бомбить радіограмами), винести йому догану і назавжди перевести в робочу бригаду. Ну, а мене (ліс рубають — тріски летять!) з ним заодно — туди ж.

Перший, хто нас зустрів після прочуханки, був Антрекот Антрекотович. Він удав, що нічого не знає, хоч, мабуть, добре знав про все.

Закинувши ногу на ногу, кок, як ідол, сидів на трюмі. Гітара, схожа на величезний ополоник, упиралася в його знаменитий живіт.

Коли ми з ним порівнялися, він щипонув струни та, відкашлявшись, хрипким голосом завів:

Чого аборигени з'їли Кука?

За що — не ясно,

Мовчить наука.

І, хитро підморгнувши, — його обличчя зморщилося, ніби засміялося сто мавп, мовив далі:

Мені здається —

Ось яка то штука:

Хотіли кока,

А з'їли Кука.

— Яке багатогранне обдарування, — уїдливо кинув я (Антрекот з його хвальковитістю і всезнайством мені не подобався). — Художник, кухар, співак.

— Самородок! — похмуро додав Кукса.

Антрекот, не зважаючи на наші репліки, співав. Навздогін нам линула його пісня. Він не помиляється, подумав я, коли співає: "Хотіли кока, а з'їли Кука": на зборах уже не раз обговорювали роботу камбуза, критикували його шефа, говорили, що піснями ситий не будеш, а Антрекот Антрекотович тільки й робить, що виє під гітару та ще — замість того, щоб готувати смачну страву, малює всім остогидлі натюрморти: риба — тарілка — ніж, знову: ніж — тарілка — риба.

...І от ми тепер трудимося в робочій бригаді.

Щодня як не батискаф, то пірнаюче блюдце вирушають в океанські глибини. Апарати треба спускати на воду, а після повернення піднімати на борт — робота морочлива й остогидлива.

— Давай, давай — не спи, всевладний царю Гонде!

— Та й ти, да Гама, щось… теє… млявий, як осіння муха. Кра… кра!

Але хоч як дошкуляє боцман, ми й без нього стараємось.

І от завдяки нам батискаф знову благополучно приводняється.

— Молодці! — хвалить нас Степанович. — З такими матросами, хоч вони й штрафники, не пропадеш.

Та в його бригаді я пробув недовго…

Розділ тринадцятий

"РУБЕНСОВСЬКІ" ГЕРОЇ

Що ж, Гліб Семенович не помилявся, коли говорив, що острови Індійського океану скупчені в західній частині.

У цьому неважко переконатися, глянувши на географічну карту. А якщо вона ще й з рельєфом дна, то перед очима постане така картина: обабіч Східно-індійського підводного хребта, який на тисячі кілометрів простягнувся з півдня на північ, мов легені на рентгенівському знімку — формою вони справді нагадують легені людини, — розляглися Центральна та Кокосова улоговини.

Кукса просторікував:

— Так і хочеться підказати вченим, однак боязко після прочуханки: "Колеги, протріть окуляри й гляньте: волею долі через увесь океан ті хребти й западини окреслили гігантський скелет жителя стародавньої Гондвани — гонда.

Ногами він стоїть на Антарктиді — п'ятки примерзли до Берега Принцеси Ранхільди і Землі Королеви Мері, руки розкинуті між Африкою та Зондським архіпелагом, а голова впирається в півострів Індостан.

"Відважним дослідникам, хто мене шукає і не знаходить, — віват!" — говорять його розтулені вуста".

Сашкова уява — химерна.

— Ти, хлопче, женитися збираєшся — он і вуса засіялись! — а все ляси-баляси в голові. Моніка від тебе такого відмовиться.

— Слухай сюди! — жартом відбувся дотепник. — Навіть Окань не обходиться без вибриків. А він же — передовий матрос, взірець для мене.

І Кукса, удавано зітхнувши, додав:

— Бідна моя наречена Монікосума! Не зміг я тебе, царице, через наших прискіпливих науковців (догану ні за цапову душу вліпили!) посадити на гондванівський трон.

...І банка Корона, й Заяча гора лишилися позаду.

Що океан пустельний, ми зрозуміли: скільки і йшли, островів не зустрічали.

Носі Мазаву побачили аж за сімдесятим меридіаном.

Кораблі нашої міжнародної експедиції поділилися на кілька груп. Очолювані адміралом Д'Юком попрямували на північ, до континентального шельфу, два інші — на захід, у бік Африки.

"Садку" й "Кашалоту" дісталася середина океану.

Було тихо — ані шелесне. Сюди не долітав навіть пасат, спіткнувшись і обламавши крила десь перед екватором. І — волого: одяг постійно набубнявілий. Добре, що на нас лише короткі шорти та й ті — для вентиляції — зумисне подерті: екзотичне натільне дрантя — строката пов'язка для стегон, яку носять тубільці.

Ми з Куксою поралися на кормовому майданчику біля батискафа.

— Тепер мені зрозуміло, чому штильові області океану раніше звалися "кінськими широтами", — каже Сашко, обтираючи спітніле чоло.

— Чому?

— По-перше, вітрильники через той штиль і затишшя надовго затримувалися в дорозі, і коні, яких вони перевозили, без кормів гинули — їх викидали у воду. Та річ не в цьому, — пояснив Кукса. — Тут, як сказав би Стецько Мегерович, не те що коняка — двогорбий верблюд не витримає, здохне. Така спека й задуха — пекло!

— А ти он витримуєш.

— Так то ж я. Мені й бог велів терпіти: я — гомо… гомо… — запнувся він.

— Гомо сапієнс, — підказав я, згадавши латинський вислів, що його полюбляє Василь Окань.

— О, о — гомо сапієнс! — погодився Кукса і запитав: — До речі, ти не знаєш, що воно означає?

— Знаю, — відповів я. — По-моєму, якась істота чи то зоологічний вид.

— Зоологічний?!

Сашкові моє пояснення не сподобалось. Обличчя його спохмурніло, він по-старечому згорбився, гачкуватий ніс ще більше видовжився й одвис.

Щоб підбадьорити товариша, я зізнався:

— Не журися, женишок! Окань твердить, що "гомо сапієнс" — розумне створіння.

— Тоді це про мене сказано! — зрадів він.

Штурм океану не припинявся. Щоранку підводний апарат вирушав на розвідку.

Ми його старанно споряджали. Після повернення батискафа у нас, матросів, знову було по зав'язку роботи: треба той апарат підняти на судно, допомогти природознавцям розібрати й перенести в лабораторію зразки добутого грунту. І ще сила-силенна справ.

— Трудіться, голубчики, не лінуйтеся. Наука вас не забуде, і ваші імена, можливо, залишаться на скрижалях океанографії, — щоразу підохочує Заєць.

Сьогодні Альфред особливо збуджений: механічний захват-маніпулятор приніс уламки серпентініту. Породу ту, бачимо, геологи передають із рук у руки. Вони про щось жваво говорять, роблять усілякі припущення та висновки.

— Немає сумніву, "Садко" натрапив на рифтову долину.

— А глибокий рифт — не що інше, як тріщина земної кори на серединно-океанійському хребті.

— Вельмишановний, цей хребет кілька років тому вивчав наш "Витязь". Ми тоді помітили високу магнітну аномалію, пов'язану з рифтовою долиною. Здогадувалися й раніше, що по таких тріщинах піднімається перидотитова магма — речовина самої мантії. Донедавна ту магму, як ви знаєте, нікому не вдавалося зібрати. Та й сейсмічне зондування дна не довело, що магма із земних глибин виходить на поверхню.

— Порода, яка утворюється від перидотитової магми, — серпентініт, ось перед нами. І скільки ж брил! Вітаю вас, колего!

— Я гадаю, ці породи залягають суцільним масивом. На думку Гліба Семеновича, земна кора тут розірвана, і мантія підступає аж до поверхні. Отже, ми на порозі великих відкриттів у підземному царстві — Плутонії.

Вислухавши природознавця, я подумав: от би й мені хоч краєчком ока зазирнути в те царство! Я навіть не припускав, що моє бажання так скоро здійсниться…

Тим часом океанолог відповідав своєму оптимістично настроєному товаришу:

— Цілком з вами згоден, що настають великі звершення. Або-або! Як казали древні: терціум нон датур — третього не дано.

Сашко Кукса, злий на геологів, які особливо наполягали на винесенні йому суворої догани, й собі втрутився в розмову:

— Тартіно-буратіно, перетрум стрептоціно, — сказав він пошепки. — В перекладі з давньогрецької це означає: не трать, куме, сили та спускайся на дно!

Ми з Сашком ось уже кілька годин переносимо важкенні брили: до вечора треба впоратись, і ми, не розгинаючи спини, стараємось.

Тоді-то нас і "запеленгував" своїм всевидючим оком Антрекот Антрекотович.

Кок схопив пензель — мольберт його стояв за брашпилем, на кормовій надбудові, — і гайда малювати.

— Хвилиночку! — гукнув він, коли ми, нав'ючені камінням, проходили мимо. — Зупиніться, трудівники! Ось так. Народ повинен знати своїх героїв.

Не встигли ми перенести зразки грунту в лабораторію, як кок-живописець заявив, що наші портрети вже готові і що копія, мовляв, тобто його картина, краща, ніж оригінал — Сашко і я.

Ми піднялися до нього в "курятник" — на невеликий горішній майданчик — і, глянувши, зойкнули: з полотна на нас дивилися два відчайдушні паливоди!

Не знаю, в кого вчився живопису Антрекот Антрекотович, чию творчу манеру наслідував, але наш образ він спотворив зовсім. Кукса — високий, сухорлявий, в червоній фесці — був схожий на турка, я — на японського рикшу: вилицюватий, з вузькими щілинками замість очей, чорночубий, низькорослий, яким, до речі, ніколи не був.

І взагалі це були не ми, а якісь крадії, що, озираючись, несли на собі важкі клумаки й лантухи.

— Антрекоте! — першим обурився Кукса. — За таку мазанину тебе треба повісити на реї або кинути акулам на обід — вони он шастають за бортом.

Я підтримав Сашка.

— Дивний народ! — розвів руками маляр. — Їх прославляєш, а вони ще й кирпу гнуть. Та знаєте ви, скільки може коштувати отака картина, якщо б її віднести в антикварний магазин або віддати справжньому шанувальникові мистецтва? Не менше як сто карбованців. Композиційно вона зроблена блискуче. А задум як вирішено! Трудовий пафос пензлем узагалі важко передати, а я його таки передав — у стилі старих фламандських майстрів, зокрема Рубенса. М'язи на ваших ногах, як у ломових коней, мускулисті, напружені, ви — це написано на ваших фізіономіях, — крім своїх лантухів, ні про що не думаєте і нічого не бачите. Або візьміть тло: спокійне море. Ця ідилія й умиротворіння на моєму полотні геніально контрастує з елементом вашого трудового ентузіазму й неспокою. Згадайте відому картину Рубенса "Повернення женців".

— До чого тут Рубенс і женці! Сам ти жнець і на наших шлунках грець! — вислухавши маляра, зауважив Сашко. — Антрекоте, Антрекоте, на що ти витрачаєш свою кипучу енергію! У нас, буває, кишки марш грають — їсти хочеться, аж шкура болить, а прийдеш в їдальню, ти частуєш одним і тим же.

— Ви прожерливі, як акули. Людина повинна жити не хлібом єдиним.

— Потягай такі вантажі, як ми, іншої заспіваєш, — докинув я.

— Я з вами не хочу сперечатися, — образився Антрекот. — Це — безнадійно. До розуміння справжнього мистецтва, як вам, до речі, говорив і Окань, ви просто не доросли.

І ущипливо додав:

— До речі, дехто іншої думки про мої картини…

— Хто саме?

— Мегерович, наприклад.

— А ти що — завершив його портрет?

— Гм… — затнувся Антрекот. — Я-то завершив, і Стецько роботу мою високо оцінив, але один із кухарчуків — такий же невіглас, як ви — накрив ним казан із кашею. Фарба полускалась, відстала. На тому місці, де була штурманова голова, розпливлася біла пляма й утворилася дірка.

Ми були задоволені. Особливо нас розвеселило, що замість голови виникла дірка. І ми порадили Антрекотові нашими портретами теж накривати горшки.

Він склав мольберт і — пузо войовничо вперед! — попрямував на камбуз.

А наш "трудовий ентузіазм", як сказав Кукса, наростав з кожною хвилиною: ми, розмальовані й оспівані Антрекотом рубенсовські герої, і далі вергали й переносили від батискафа решту каміння.

Розділ чотирнадцятий

СУМНІ ДНІ

На "Садку" траур — здохла капітанова папуга.

Максим Роскошний транслює по судновій радіомережі фуги Баха та іншу журливу музику. Гітара Антрекота Антрекотовича теж звучить, настроєна на мінорний лад. Замість молодецьких пісень Висоцького, щоденного репертуару Антрекота, він із Підвиванням наспівує старовинний жалібний романс "Пташечка".

Смерть папуги Кукса прокоментував так:

— Перестало битися серце нашого вірного супутника. Серце, сповнене палкої любові до трудівників моря.

І Сашко — великий актор-трагік! — змахнув із вій непрохану "сльозу".

Багато років тішила Гордія Гордійовича ця вигадлива птаха. Сім'ї в нашого капітана немає, от він і припав душею до пернатого створіння.

Стецько Мегерович розповідав, ніби папуга вилупилася з яйця, що його Гордій Гордійович привіз із острова, на який висаджував наукову експедицію.

На знак поваги тубільний вождь запропонував мореплавцю розтатуювати обличчя, як те роблять усі остров'яни. Коли ж Гордійович відмовився, вождь вручив йому (такий, бач, там звичай) яйце папуги угугу.

Але дарунок мало не загинув: кок зібрався було готувати з нього екзотичний омлет. Та раптом почув:

— Не смій, варваре! Яйце — священне.

Розповідали, що пташеня висиділа корабельна кицька і що судно, на якому плавав Гордій Гордійович, потонуло. З екіпажу врятувався лише він та папуга. Примостилась на його, капітановій, маківці, і таким чином добралася до берега.

Відтоді вони подружили.

Жити б Угугу та жити — Гордій Гордійович неабияк доглядав птаха. Та й ми, матроси, полюбили його, хоч, правда, й навчили всяких сороміцьких слів. Але хлопці, що змінили нас на вахтуванні, виявилися легковажними. Вони відчинили в ходовій рубці двері, і папуга застудилася.

— Кра… кра… крабові душі! — тільки й змогла вимовити — останнє з нашої науки. І впала намертво.

Засмучений кончиною свого улюбленця, Гордій Гордійович затуманеним поглядом проводжає тепер кожного перелітного птаха. Він, накульгуючи, піймав з перебитим крилом фаетона, що вдосвіта сів на палубу, і, розчулений, відніс до себе в каюту.

Сьогодні, на третій день після траурної події, Кукса надумав висловити капітану своє співчуття. Але я вчасно його зупинив.

— Краще не ходи! Кеп може тебе неправильно зрозуміти, а з нас і так досить хули.

— Мудрець! — плеснув мене по плечу Сашко. — Що б я без тебе робив?

— Отож, — в тон йому відповів я. — Шануй друга, як капітан папугу.

Ми щойно впоралися з роботою — батискаф, підготовлений нами для подорожі в глибини, стояв на палубі. Поки боцман десь загаявся, вирішили спочити.

Вранішнє сонце ще не розгарячилося. Під його ласкавим промінням та від музики, що безперестанку лилася з гучномовців, я прихилився до перетинки трюму і тут-таки, на Дерібасівській, заснув.

Снилося, що папуга говорить людським голосом. Спочатку вона мовчки сиділа в клітці, потім перетворилася з крихітної пташки у велетня-боцмана.

Змахнувши крилами, скочила на клотик грот-щогли, прокричала, заїкаючись, як Степанович:

— Кра… кра! Ви, диваки, шукаєте Гондвану. А чи відомо вам, що вона в мене у рундуці?

— Гондвана?! — здивувався я.

— Атож, — відповів боцман-птах. — Її Данило й Кім привезли на батискафі. Антрекот уже намалював знахідку в профіль і анфас, а ви з Куком візьміть шкребло та пооббивайте черепашки, що поприлипали до її днища, і заодно гарненько посуричіть. Та міцніше тримайте відтяжки, щоб, бува, материк знову не сповз в океан — нащадки нам цього не пробачать.

— Нічого не розумію! — скориставшись паузою, коли папуга замовкла, випалив я. — Навіщо затонулий материк суричити?

— Ти взагалі багато чого не розумієш, — насмішкувато сказав птах.

Не встиг я кліпнути оком, як він скочив униз і, тепер уже голосом Василя Оканя, мовив:

— Слухай сюди: це правда, що співає Антрекот, ніби аборигени з'їли Кука?

— Ти маєш на увазі нашого Сашка?

— Ні, того англійського мореплавця, Джеймса Кука, що на Гавайях вступив у сутичку з тубільцями.

— Не можу тобі відповісти, друже. По-моєму, свою кровожерливість Антрекот приписує іншим.

— Так я й знав! — спогорда відказав Угугу. — Ти, да Гама, сердишся на Антрекота через те, що він тебе намалював карликом — манюсіньким-

манюсіньким таким. Антрекот, зізнаюсь по секрету, — геній: він співак, маляр і неперевершений кухар.

— Яке безглуздя! — обурився я. — Ні на кого я і не думав злитися! — насправді ж злий і на Антрекота, й на папугу.

— От бачиш! — злорадно кинув Угугу. — Я тебе давно розкусив: ти — самолюбивий і аж занадто вразливий, хоч і вдаєш із себе байдужого й товстошкірого.

Да Гама... Да Гама,

Наш тато — "Садко",

А мама — Гондвана...

сипнув птах-перевертень віршовану нісенітницю.

Він лапами став мені на груди. Пазури вп'ялися в тіло. Нічим було дихнути. Скрикнувши від задухи, я прокинувся.

Сонце уже припікало.

Сашко без витівок не міг: устромивши мені в ніздрю запалену цигарку і сміючись із своєї "дотепності", спостерігав за моїм пробудженням.

— А бодай тобі! — сердито буркнув я.

— Що снилося: потоп, пожежа чи, може, свіженькі антрекоти?

— Не те й не інше.

— То що ж?

— Не що, а хто, — твоя Моніка, — схитрував я.

Не міг же я розказати йому про своє видіння — він неодмінно почав би глузувати!

— Е, ні! — відчеканив Кукса. — Після останньої радіограми, в якій було заявлено, що, коли я не відповідатиму на її послання, вона кинеться в море, — з нею раз і назавжди покінчено. Як писав Окань — пророцтво його, як бачиш, збулося! —

Прощай навіки, муміє смаглява! —

Ми розійшлись, як в морі кораблі…

— Сашко, Сашко — нерозумна твоя голова! — пальцем посварився я, все ще під враженням дивного сновидіння.

Сон… У ньому переплелося фантастичне й дійсне — нереальні комбінації реальних подій — те, чим ми живемо і про що думаємо.

З-поміж вражень нашого довготривалого плавання навіть нам, чорноробам-матросам, найбільше в душу запало — будь воно неладне! — все, що пов'язано з Гондваною. Її шукають і не знаходять. Щодня підводний апарат вирушає в подорож, а повертається з якимись лише камінцями та кришивом коралів.

Звичайно, вченим і ця мізерія — радість, а тільки не нам. Ми з Куксою мріємо, щоб дослідники знайшли цілий материк, про який так багато наслухалися від Ступи й Зайця.

Але зниклий материк не попадається та й взагалі хтозна, чи коли-небудь попадеться. Вчора, наприклад, із флагманського корабля, на якому плаває адмірал сер Д'Юк, повідомили, що біля континентального шельфу, тобто покритої незначною товщею води материкової окраїни, дослідники натрапили на велетенські земляні вали.

— Це можуть бути... е-е-е, — сказав наш сердитий геолог, — захисні стіни... е-е-е... довкруг якогось... е-е-е... гондванівського міста.

— Та ні, колего, — м'яко заперечив йому Гліб Семенович. — Найвірогідніше, що то результат суспензійних потоків, мулисті наноси річок. Своєю конфігурацією вони справді схожі на фортечні стіни.

— Гм... е-е... — затнувся геолог.

Нічого цікавого не відкрили і ті, чиї кораблі стояли біля Африки. Власне, то були звичайні спостереження над рельєфом дна і над тим, як розгалужуються підводні хребти та чи можна їх вважати рештками легендарного материка.

Відповіді на поставлене ними ж таки запитання — чи то залишки Гондвани? — дослідники не дали.

Єдине, що вони довели ("Уже задля цього варто було споряджати міжнародну експедицію!"— заявив Заєць): Аравійський півострів і Африканський континент відходять один від одного зі швидкістю близько сантиметра на рік, і що піднята драгою з океанського дна кістка лівої ноги орангутана свідчить: дуже давно людиноподібні мавпи суходільним мостом — Лемурією — з Африки перебігали на острови. Інакше, звідки серед океану з'явилася мавпяча нога?

— Її міг кинути з корабля такий же дотепник, як наш Кукса, — подав голос мовчазний Юрко Ступа.

— Це не аргумент, глибокошановний колего! — тряснувши цапиною борідкою, сказав начальник експедиції. — Океанологія, як і математика, наука точна. Втім, я не наполягаю, що мавпи на різних материках адекватні. А місце виникнення гомо сапієнс узагалі не відоме, дарма що популяризатор науки Абракодабренко твердить: колиска вселюдської цивілізації — месопотамське Дворіччя, або Лемурія. Мавпи є мавпи — вони завжди були комунікабельні й рухливі.

Особисто я давно помітив: на "Садку" мавпі створено справжній культ.

На столі в капітанській каюті стоїть фото так званої мавпочки-гусара. Різноколірна, довгохвоста, вона тікає від переслідування леопарда.

Цю унікальну сценку Гордій Гордійович сфотографував серед африканської савани, куди возив експедицію природознавців.

Стецько Мегерович теж збирає мавпячі знімки, найдрібніших мавпочок-мармозеток, які живуть у верховітті південноамериканських лісів і на землю не спускаються.

А над ліжком у Гліба Семеновича висить невідомо ким вишита шовком картина: зграйка юних макак лапундерів під наглядом старого макаки весело купається в морі. Внизу на полотнищі ієрогліфами напис: "Спасибі таткові Лапундеру за наше мавпяче дитинство!"

Матроси теж захопилися мавпами, з сухих кокосових горіхів вирізаючи фігурки чотириногих витівниць.

Спочатку в мене мавпи не виходили: то хвіст короткий, то мордочка загострена, як у лисиці, або ж вуха довгі. Нарешті і я навчився різьбити своїх далеких родичів.

Ось одна моя робота: невеличка замріяна мавпа, з очима, повними смутку, сидить, обхопивши голову лапами.

Хотів я того чи ні, одначе втілив у цей витвір свою океанську журбу, якої так багато накопичилося в душі...

— Я ніколи не думав, — угледівши витесану мною мавпочку, сказав Антрекот, — що в тебе, Васько, здібності скульптора. Роден! — вигукнув він. — Твоя остання мавпа схожа на роденівську скульптуру "Мислитель".

Ат, нехай базікає! Бо, що б він не говорив, я все-таки добре вишколив руку на мавпячому промислі — до мене тепер по науку ходять навіть машиністи.

— Показуй, да Гама, — прохають вони, — як ти вирізуєш очі, ніс, вуха.

І я беру скальпель, кокосовий горіх і починаю майструвати.

— Ох і здорово ж! — захоплено вигукують маслопупики. — Як би й нам так навчитися?

— Підростете — научитесь, — кажу я і великодушно дарую їм фігурку мавпи.

Різець у моїх руках вправний. Я можу передати ним риси майже будь-чийого обличчя.

Маслопупикам я, наприклад, подарував макаку, виразом обличчя схожу на їхнього старшого механіка. От уже він позлиться, коли гляне на свій прообраз! Але, подумайте самі, чого злитися? Це ж незлобливий жарт. Он і Кукса має свого двійника — кокосову горилу, і Отецько Мегерович — шимпанзе.

На моє переконання, кожен зовні на когось схожий, тим паче — на своїх прародичів.

Наш капітан, людина розумна й дотепна, навіть попросив:

— Зроби мені, Ваську, пару капуцинів. Та щоб були… сам розумієш… схожі на мене.

Капуцини, як розповідали по телебаченню, одні з найкмітливіших мавп, що мають гучний голос і добре володіють знаряддям праці — каменюкою, розбивають нею горіхи та виколупують із землі їстівне коріння. Ватажок капуцинів опікає все мавпяче стадо. Його воля для кожного закон.

Мабуть же, недаремно наш кеп замовив собі аж двох із цього племені!

Отже, ні "Садко", ні інші кораблі на слід Гондвани не напали.

— Кра… кра!.. — прокаркав боцман, переступаючи поріг їдальні для команди, де ми, матроси робочої бригади, щойно посідали снідати.

— Суши весла! — наказав він.

Всі як один (така команда, між іншим, дається веслярам на спочинок) поклали ложки перед собою.

— Що трапилося, Степановичу?

— Адже ми ще й весел не замочили.

— Трюми порожні, — поплескав по животу Кукса.

— Недоречні жарти! — обурився Степанович. І до Оканя — Це ти, віршомазе, кріпив праву відтяжку і трос над батискафом?

— Ну… я… — не розуміючи, до чого той хилить, з ваганням відповів Василь. — А що таке?

— А таке —…кра… крабові душі! — що молодший підводник, який сьогодні збирався спускатися в глибини, покалічив руку.

— Я тут при чому?

— При тому, що не вибрав слабину, і линва зазмііlася.

— Треба ж було тому дурневі, — вилаявсь він, — пхати руку в петлю! Вона затисла і пом'яла кисть. Тепер — морока: спуск батискафа відкладається. Ану, мерщій на палубу і як слід закріпіть кінці! Кра… кра… — кинув він, виходячи з їдальні для команди.

— Серед ясного неба і грім? — здивувався Антрекот, помітивши, як ми підводимося з стільців. — Аврал, чи що? Ви ж бо, мої товстопузики, не завантажились і по ватерлінію. Мабуть, коклети не сподобались.

— Ні, Іване. Дякуємо за хліб-сіль, — заспокоїв я його. — У нас там свої справи.

— Ро-зу-мі-ію!.. — хитро підморгнув кухар, висунувши голову з камбузного ілюмінатора. — А я-то думав: чого кеп сильніше звичного дав крен своїм поповнілим корпусом на лівий борт. Не допивши навіть какави, нордовим курсом — через бокові двері — пошкутильгав із кают-компанії.

Ми уважно перевірили всі канати.

Окань таки був винуватий. Треба було йому кріпити кінець не просто зашморгом, а зі шлагом, не лишаючи слабини між вузлом і напівштиком. Тоді б ця зав'язка була надійною.

Втім, лиха додав ще й раптовий шквал, що налетів нізвідки: хвилі розгойдали судно, палубні вантажі почали "гуляти", поперемінно тиснучи то на один, то на другий трос. А з слабини — нетуго натягнутих канатів — виникли петлі та кільця, в одне з яких і встромив руку наш невдаха-підводник.

— Дитячий садок! — знову буркнув боцман і пішов, пригнічений, на місток пояснювати начальству причину аварії.

— А я скажу, чому так трапилося! — вислухавши Степановича, відрубав капітан. — Тому, що матроси у вас безпорадні, як немовлята. Жалієте ви їх, а треба навпаки: суворість і жорстокий режим. Від вимогливості ще ніхто не вмирав.

— Ясно! — погодився боцман.

— Тож дійте! — наказав Гордій Гордійович.

Для нас у бригаді настали чорні дні. Степанович сповна виконував настанови капітана, кожного завантажуючи роботою по зав'язку.

— Схопив він нас, чортяка, — гомоніли хлопці, — шкотовим вузлом.

— А цей вузол надійний тільки тоді, якщо трос добре натягнутий.

— Та ми, да Гама, і так, як струни на бандурі, туго підкручені. Ніякої тобі слабини.

Як та бандура, ми рокочем,

Та покорятися не хочем!

— Тринадцята пісня Чайльд Гарольда, написана сучасним Байроном — Оканем, — докинув хтось із матросів.

Але, нарікаючи на запроваджений боцманом драконівський режим, все ж узялися до роботи.

Ми втрьох — Кукса, Окань і я — спочатку були в Степановича на підхваті, коли він, наляканий пригодою з підводником, заходився перевіряти надійність тросів.

— Гаразд, орли, — змилувався нарешті, — відпускаю вас від себе — на дрібні такелажні роботи. Виготовте… кра… кра… кранці та кілька швабр. Сором! Дожилися до того, що палубу нічим протерти! — по-господарськи забідкався він (щоправда, на "Садку" досить і швабр, і кранців). Але ж боцман є боцман — йому, бач, усього мало!

В'язання кранців, виготовлення стропів, шкентелів, швабр та штормтрапів — оце і є ті дрібні такелажні роботи, на які ми, волею боцмана, потрапили. Вони привабливі для нас тим, що ніхто не стоїть над душею: працюєш собі спокійно, примостившись десь у закуті.

Я з Куксою трудився над кранцем — величезною грушоподібною прокладкою, яку опускають за борт, щоб пом'якшити удари судна під час швартовки та на стоянці біля пірса.

— Мені б такий кранець, — засміявся Сашко. — Може б, менше було синців…

Що правда, то правда: Куксі дістається як нікому. А все через його витівки. От він, бідолаха, і мріє про амортизатор для своєї норовистої Душі.

— Я тебе, Сашку, влаштую в пожежну команду, — пообіцяв Антрекот Антрекотович. — Робота там переважно спокійна: лежи та дивися з каланчі, чи не спалахнула де-небудь хата.

Антрекот раніше працював пожежником. Якщо йому вірити, то він нібито дослужився до "бранд-майора" — начальника над пожежниками. Але через приписки "погорів".

Щомісяця він давав звіти в район із своїх Трилісів, невеличкого села під Білою Церквою, про кількість погашених пожеж. Івана Пророченка, тобто нашого Антрекота, тоді знаменитого пожежника, збиралися висувати на керівну роботу в столицю. Але інспекція, яка виїхала на місце численних пожеж — у Триліси, з'ясувала, що якби ті пожежі, про які звітував "бранд-майор", сталися, Триліси давно згоріли б дотла.

Слава великого пожежника, "бранд-майора" Пророченка, погасла. Тоді-то він і перекваліфікувався на кухаря; працював у районній чайній "Лілея", згодом переїхав на Далекий Схід і влаштувався в пароплавство.

І тепер годує нас (гасить, як сказав Окань, голодну пожежу шлунків) своїми незмінними коклетами-антрекотами та ріденьким пійлом із цикорію і ячменю — какавою.

— Тримай, Сашо, ось це пасмо, — прошу я Куксу, подаючи йому в'язку линви.

Ми після сніданку заходилися майструвати, а дивись, уже скільки зробили: шість швабр і зараз доплітаємо другий кранець.

Ніби й немудра робота, а треба докласти немало зусиль і вміння… Спочатку з цупкої парусини пошили круглий лантух, наповнили його кришеним корком. Потім лантух просмолили живицею. Вийшов чорний, схожий на тулуб негра, обрубок.

Розсотавши на пасма та зв'язавши попарно напіввузлом просмолений конопляний канат, почали обплітати "негрячий тулуб".

Ну, та це не така вже й складна наука — її може освоїти кожен.

Той, кого цікавить, як це робиться, нехай звернеться до підручника з морської практики ("Морська практика" за редакцією І. Л. Кирдана, яку ми, матроси, вивчили назубок!), а ще краще, прийде до нас на "Садко" — Степанович — кра… кра!.. — відразу втовкмачить, що до чого.

— Молодчини! — похвалив боцман, у кінці дня приймаючи наші вироби. — Виходить, ви дещо вмієте.

Виходить, виходить! — подумав я. Мені було приємно чути з уст прискіпливого морського вовка похвалу. Непомітна робота, а, бач, потрібна!

Такими ось трудами і днями наповнене наше життя.

— Кра… кра… — хотів було щось іще сказати Степанович, але передумав (похвала людей псує) — пішов геть.

Розділ п'ятнадцятий

РОЗКИНУЛОСЬ МОРЕ ШИРОКЕ

— Шабаш! Кінець роботі.

Після того як боцман забрав сплетені нами кранці, ми були вільні аж до ранку.

— Ходімо до Роскошного, — запропонував Кукса. — Може, хто-небудь здогадався надіслати радіограму. Серце моє сповнене якимсь передчуттям.

— Не розумію тебе, Сашку. Ти — непослідовний. Дав відставку Моніці і все одно ждеш од неї вістей.

— Се ля ві, як каже Окань. Що в перекладі з... — хтозна, з якої! — означає: таке життя.

І він майнув у радіорубку. А я лишився на Дерібасівській.

Ступа й Заєць давно не дають мені спокою.

— Зроби й нам, — прохають, — по такій масці, як штурману.

Крім кокосових мавпочок, я спробував вирізувати маски — червоного дерева набрав на островах, скальпель виготовили машиністи.

Вироби мої трохи грубуваті — "під дикуна". Однак популярні: всі йдуть дивитися на ці дерев'яні страховиська — вождів войовничих племен Африки й Меланезії.

По старій "дружбі" одну з перших масок я подарував Стецьку Мегеровичу. Згодом вирізав акванавтам — Кімові й Данилу. А ось тепер треба Ступі й Зайцю.

І я, вмостившись на трюмі, заходився майструвати.

Той, хто бував у далекому плаванні, знає: розлуку з рідною землею легше переносити, якщо завантажуєш себе роботою. І не лише службовими обов'язками, а й просто яким-небудь заняттям, щоб менше залишалося вільного часу, коли ти сам на сам з непроханими думками.

Мені здається: кожен, хто збирається в мандри, повинен виховати в собі до чогось схильність. Не обов'язково, щоб то було велике обдарування — досить палкого захоплення улюбленою справою. Це завжди пом'якшить причепливу до моряцької душі тугу за Батьківщиною — ностальгію, як вона зветься по-іноземному.

Може, тому серед моряків так поширені всілякі любительські ремесла. Одні теслярують, інші, як-от я, пробують себе в різьбярстві.

Наш кок, наприклад, вдосконалює майстерність гри на гітарі й балалайці. Ну і, звісно, бавиться малярством.

— Рєпін, — каже він, — теж починав з цього.

— І з балалайки? — поцікавився я.

— Ти, Гайовий, буваєш украй банальним, — огризнувся Антрекот Антрекотович. — А того не розумієш, що особистість, — якщо вона, звичайно, обдарована, — це комплекс різнобічного хисту.

Себе він, безперечно, прилучає до різнобічно обдарованих. Ніби між іншим, похвалився, що вміє грати на акордеоні.

— Але ж на нашій лайбі цього благородного інструмента, як, до речі, й фортепіано, немає — продемонструвати тобі своє вміння не можу.

І, остаточно втративши скромність, ні в тин ні в ворота додав:

— Візьми хоч би Моцарта. Свою Двадцять четверту сі-бемоль мажорну симфонію Вольфганг Амадей написав для невеликого складу оркестру — для струнних, валторни, гобоя й флейти, — тому що при дворі єпископа Зальцбурзького, від якого залежав композитор, великого оркестру взагалі не було.

Що ж, Антрекот музику, навіть класичну, таки знає, проте не настільки, як нас запевняє.

Його улюблений композитор буцімто Антоніо Вівальді, творчість якого — теж буцімто! — він досконало вивчив. Та штурман Валерій Сакало, що закінчив музичну семирічку, колишнього "бранд-майора" піймав па гарячому.

Одного разу Валерій, у якого був програвач, влаштував для нас концерт-загадку. Він ставив довгограючі платівки, а ми слухали й відгадували, чия то музика, хто її написав.

Звучали сонати Бетховена — Антрекот твердив: Вівальді. Тріо Чайковського — теж Вівальді. І навіть коли програли дитячу ораторію сучасного самодіяльного композитора Макопецала, а потім музику до мультфільму "Кіт Базіліо та мишеня Пік", кок вигукнув:

— Божественний Вівальді! От люди колись уміли писати. Музика старих майстрів, точніше — маестро, немов пожежа, охоплює душу без останку, і вже ніяким брандспойтом її не погасити.

А бодай йому, хвальковитому Антрекотові.

Та що там він, і я, і всі ми! Навіть Стецько Мегерович, цей сухар, і то показав свою багатогранність — штурман колекціонує летючих риб.

Його каюта перетворилася на пропахлий формаліном іхтіологічний музей.

На етажерках, столі, майже що не на стелі — всюди невеликі крилаті летючки.

— Він їх любить більше, ніж людей, — нарікав Сашко, коли ми стояли на вахтах.

— Нехай любить, якщо в нього риб'яче серце.

Тоді вочевидь говорила наша упередженість, А зараз зрозуміли, що нападали даремно. Бо, зрештою, кожен робить те, що йому до вподоби. Головне, щоб забавки не переростали в самовпевненість, через яку дехто ото ладен вважати себе генієм.

Після шквалу, який промчав над екваторіальним плесом, подробивши його на безліч скалок, океан знову втихомирився, став непорушний.

Щоб не подумали, ніби він такий уже й сумирний, згадайте: місце, де знаходиться "Садко", — це ж бо смуга затишшя, кінські широти.

Мені, степовикові, як не дивно, океан подобається завжди — спокійним і в бурю. Та він однаковим ніколи й не буває. Навіть у цьому районі мертвого штилю води і небо над ними такі мінливі. Барви їх виграють, спалахують, гаснуть. І знову, день за днем, за віком вік, повторюється те саме.

"Але все мине й відлине, — подумав я. — Плин часу ще ніхто не міг перепинити. Лише в серці зостанеться й не забудеться прогріта сонцем палуба, тінь чайки над щоглами, веселий гомін хлопців-матросів, лють шторму й ніжність пасату, бо то — моє життя, дорога, яку я обрав сам".

А було ж... Мов птах над незнайомим гаєм, кружеляла моя душа. Працював я, ще до повноліття, листоношею, друкарем. І — навіть репортером.

Одна зустріч, про яку, витесуючи дикунів, згадав нині, прискорила мій давно виплеканий намір, на сто вісімдесят градусів змінила курс мого життя.

Перший спогад-інтермеццо

Газета тільки-но зійшла з ротації. Вона ще пахла фарбою — трунок, який хвилює мене й досі, нагадує минулі, сповнені надій літа. Бо хто хоч раз переступив поріг друкарні, кому припало бути свідком народження свіжого номера, той назавжди зберіг побожний трепет перед таїною словодруку. А я вже кілька місяців працював у редакції. Друкарню відвідував майже щодня — можете уявити мою гордість та самоповагу!

Спостерігаючи вранці за рухливою чергою біля кіосків, я пишався причетністю до газети, потай вважав себе обранцем долі, втаємниченим у надзвичайне, далеке й недосяжне простим смертним.

От і нині зупинився біля кіоска, неподалік від мовчазної юрми. В сьогоднішньому номері було вміщено мій репортаж про відкриття сезону на сцені театру оперети. Це, напевне, й привернуло увагу читачів.

Той репортаж я знав назубок. "Іскрометний "Циганський барон" взяв у полон душу шанувальників легкої музики..." і так далі й тому подібне — довга колонка убористого шрифту, під якою стояв підпис: "Небаба" — мій псевдонім.

Але писанина моя, як я врешті переконався, нікого не цікавила. Люди кидали на "Циганського барона" недбалий погляд і бралися читати інше.

Я аж кипів. Обуренню не було меж.

Похнюплено брів до редакції. Невесело й похмуро почався трудовий день.

Не встиг я сісти за стіл, переглянути ранкову пошту, як увійшла секретарка і покликала до редактора.

— Та-ак, — відриваючи погляд од розгорнутої газети, значливо мовив він. І, запропонувавши сісти, додав — Що ж, вітаю — "Циганський барон", здається, вдався.

По хвилі мовчання сказав:

— Але про циган досить. Як ви гадаєте?

— Наступного тижня починаються гастролі театру "Ромен", і я підготував інтерв'ю.

— Ви що — кепкувати надумали! — вигукнув шеф. — Знову цигани? — перепитав він. — Побійтесь бога — про циганське ревю ви ж писали, а ще раніше — про Сліченка й ансамбль, який його супроводить. Скільки можна! Газета не орган циганського табору, ба навіть театру "Ромен". Нас цікавлять магістральні теми.

І давай! Биту годину читав він нотацію про завдання й обов'язки працівника піонерської преси. Коли красномовство вщухло, йому спало на думку — клин вибивають клином! — кинути мене в гущу життя. Точніше: щоб я поїхав у район і передав репортаж про трудові здобутки юних кролівників.

Вибір припав на Черкащину, містечко Чигирин. Хочеш чи ні, а завдання треба виконувати.

Плач, цигане, сліз не витирай!..

Порваною струною квилили в мені слова старовинного романсу.

— Що, Небабо, вирішив повернути голоблі і перо випробувати на кроликах? Давно пора! — ущипливо кинула дівчина-секретар, простягаючи бланк кореспондентського посвідчення.

— Їхати треба негайно, аби встигнути з матеріалом у наступний номер. Такий наказ Івана Гавриловича, — пояснила і весело додала: — День від'їзду та день прибуття бухгалтерія вважає за один день.

Та мені було не до жартів. Не гаючи часу, я майнув з редакції.

До Чигирина дістатися просто: сів у автобус, і він за кілька годин довезе на місце призначення. Можна й поїздом, з пересадкою в Кам'янці, а далі — попутними машинами. Однак жоден із цих видів транспорту мене не влаштовував.

Сьогодні п'ятниця, а репортаж чекають у номер на вівторок.

Отже, ще три дні. І я подався на пристань.

Літо згасло. На деревах уже багряніло листя. Замість недавнього буйноквіття під вітром шерхотіли пожухлі трави. Вода в озерах та річках мовби поважчала, лежала принишкла й незрушна, стоокою глибиною увібравши в себе високе небо, овид, пустельні береги.

Людей на пристані майже не було. Пароплавами о цій порі взагалі їздять рідко. Тому коли теплохід відчалив, я озирнувся й побачив на палубах поодиноких, здебільшого літніх, із клумаками й корзинами, пасажирів.

Стомлений міською метушнею, я мимохіть прагнув опинитися наодинці. Тут же, на цьому тихоході, мене відразу огорнула тиша, а душу, мов дотик материної руки, ласкаво приколисав Дніпро.

Узвишшями й вибалками розкинулись голі степи. Вони підступили аж до води, злилися з берегом, і вже не відрізнити його колишніх меж.

Піщані відкоси були голомозі, поруділі, як і самі поля. Високим частоколом згуртувались націлені в небо тополі. З-за хмар, мов із шкаралупи, гостродзьобо проклюнувся місяць. За левадами — палили картоплиння та бур'яни — полум'янів, то пригасаючи, то знову спалахуючи, вогонь, і пасма сизого диму переливистими хвилями пливли й танули над водою.

Гіркуватий димок, курява доріг, що її, кваплячись у село, лишила припізніла автомашина. Холод... таїна стемнілої ріки — все таке знайоме й близьке. Потім вечорову тишу розкололо кришталеве: у високості закурликали журавлі. І я воєдино злився з землею. Не було вже ні задушливої друкарні, ані газетярського шаленого буття. Хлопчик-нетяма дивився в небо, безжурно слухав журавлине "курли"...

Так, переповнений спогадами про дитинство, розглядаючи повиті сутінками береги, почувався я в самотині на цій малолюдній палубі.

Теплохід рухався повільно. Здавалось, він стоїть, а все довкруг пливе.

Уже десь позаду лишився Ржищів, інші мовчазні пристані. Підсліпкуваті бакени, блимаючи в пітьмі, окреслили вмілілий фарватер, привітно відкрили дорогу кораблю.

Опівночі підійшли до Канева. Почувся м'який поштовх у борт, голоси швартових матросів. Потім, порипуючи, хитнувся забризканий дебаркадер.

Майже всі пасажири-клумачники зійшли, а палуби заповнила молодь. Студентство, веселі хлопці й дівчата, либонь, вирушали на екскурсію, може, їхали кудись на "прорив".

Я незчувся, як ми відчалили. Теплохід тихо відійшов од берега і, підхоплений течією, опинився на середині ріки. Спати мені не хотілося. Одягнувши шкірянку, я вийшов із каюти на місток.

Стояла тиха вереснева ніч. Десь у селах, розсипаних по видолках та крутогір'ях, валували потривожені ненароком собаки. На сусідньому полі, доорюючи загінку, басовито воркотів трактор. Місяць уже пробився крізь пелену хмар. Щедро хлюпнувши на воду полив'яне сяйво, повис над головою, через що тіні покоротшали, перемістились лівобіч. Земля лежала, ніби вінком, обрамлена туманом. Він клубочився, напливав із

низин, заступаючи степ, гаї — увесь виднокіл. Лише дніпрове плесо блискотіло, вигравало переливисто. Землі не було видно, та її присутність відчувалася в усьому: в пахощах зів'ялих лугів, гомоні степу.

Земне тяжіння — ми ж бо діти землі! — владарювало над світом, тримало в полоні душу. І все-таки, коли теплохід, затиснутий лещатами туману, плив наосліп, здавалося — казкове й нереальне, — ніби ми в океані.

З боку на бік гойдало. Вдаряючись об воду, плиці щоразу порушували тишу: плескотіння нагадувало помах тугих крил, а од висвітленої місяцем доріжки не можна було відвести очей. Я мимоволі подумав про тих, хто в морі. Яке то щастя — голуба стихія! Невідомий, пробуджений раптом голос озвався в душі, покликав у далину. Дивак! Я навіть не здогадувавсь, що в морі за суходолом сумують так же сильно, як на суходолі за морем — людське правічне бентежжя й невситимість.

Мої попутники, хлопці та дівчата, лишалися на палубі. З'юрмившись у кінці корми, весело гомоніли й перемовлялися. Трохи згодом чийсь високий голос завів:

Раскинулось море широко,

И волны бушуют вдали.

То була пісня про море, про смерть хлопця-кочегара та про те, як матуся жде не діждеться сина — пісня, що супроводить нас на всіх дорогах.

Лилося сріблодзвінно, хвилювало й вабило, пробуджуючи в серці нестримну мрію.

У тому, що я поєднав свою долю з морем — так я вважаю й понині, — є, мабуть, якась визначеність, а зустріч на нічному теплоході лише прискорила хід подій. Однак про це — потім…

Зачарований плином ріки, я стояв, зіпершись на поручні, й слухав пісню. Раптом позаду вчулися кроки, і до мене неквапно наблизився незнайомець.

— Не завадив? — поцікавився він.

— Ні, — відповів я, поступаючись місцем. Чоловік той став поруч. Йому було років за сорок, можливо, усі п'ятдесят. Аскетично худі щоки та роздвоєне, чітко окреслене підборіддя виказували сувору вдачу. Одягнений він був у кітель моряка торговельного флоту, а кілька поперечних нашивок на рукаві свідчили, що не з рядових — штурман, може, капітан.

Пасажир цей мені не стрічався. Я не знав, коли він з'явився на теплоході, — з початку рейсу його не було. В Каневі теж не підсідав. Не інакше, як в останню хвилину нашої стоянки в Ржищеві, коли я, не діждавшись відплиття, пішов до каюти.

— Подобається? — запитав, помітивши, що я уважно слухаю пісню.

— Дуже!

— Мені — теж.

Як і водиться між малознайомими, розмова зав'язалась про те про се — і ні про що конкретно. Все ж якось непомітно вернулися до попереднього.

— Дивина, — першим озвався я. — Слухаєш її, а перед очима ніби море. І сам переймаєшся тугою.

А волны бегут от винта за кормой,

И след их вдали пропадает, —

сумне й невтішне виводили молодята.

Мій співрозмовник лише посміхнувся. Потім замріяно сказав:

— Ви не перший, кого заворожила ця пісня.

Він розповів. Я слово в слово переповідаю почуте.

"…Було те по війні. "Витязь" уперше вирушав досліджувати Індійський океан. На борту його знаходились незвичайні пасажири — учасники наукової експедиції: гідрографи, океанологи, синоптики. Нас же, членів екіпажу, з чиєїсь легкої руки охрестили морськими візниками.

— Візники то й візники, — переступивши з ноги на ногу, мовив подорожанин. — Хоч, зізнаюсь, мені й досі не зрозуміло: виправдане те прізвисько чи ні. Принаймні той, хто возить, — а ми, як я вже казав, доставляли дослідників далеко в океан, — заслуговує на це ймення.

— Ви, може, помітили, — запитав він, — нас часом неабияк лякають слова. За їх зовнішністю криється — так чомусь здається — докір нашому самолюбству… Пригадую, назва "морський візник" мене просто образила. Та й хто б зостався байдужим, якщо замість омріяного — моряк далекого плавання, до тебе прилипає буденне й дошкульне: поганяйло!

Я вперше тоді ступив на палубу океанського корабля. Тільки й слави у "Витязя", що океанський. Насправді ж він — невеликий, з шістнадцятивузловою швидкістю теплохід (вже згодом його переобладнали й доточили кілька метрів корми).

І все-таки я пишався ним, як пишаюся й нині, бо став він для мене началом усіх начал...

Одного похмурого дня, коли над тайгою залопотіли осінні вітри, "Витязь" вийшов із гавані. Перетнувши південні моря, попрямував в океан.

Кілька місяців тупцювались ми над Кокосовою улоговиною. Потім піднялися до Шрі Ланки. Курс лежав осторонь уторованих шляхів, і ми опинилися в одному мішку з розлютованою стихією та спекою тропіків. Навіть чайки не наважуються залітати в цю одноманітну океанську пустелю. Про людину годі й казати — за всі дні плавання жодного, бодай маленького суденця.

Ось чому, коли на траверзі забовваніли скелі Сокотри, кожен зрадів, ніби побачив найдорожче в світі. Проте й цей острів скоро розтанув в імлі.

Вітер налітав несподівано. Де ще хвилину тому дзеркалилось тиховоддя, там пагорбилися хвилі. За високими, пінявими гребенями чорніли прірви, і "Витязь", простуючи перевальцем, щоразу провалювався між них аж до щогли.

Розстеливши на палубі брезент, кілька матросів фарбували суднове майно — шланги, протипожежні клинці, відра. А я, змінившись із ходової вахти, став осторонь і, закуривши цигарку, спостерігав, як оце зараз ви, за виром води.

— Немає нічого величнішого, — перевівши подих, мовив мій співрозмовник, — ніж штормовий океан. Нестримна, збурена колиска. Вона розгойдується від материка до материка. І суходіл, щоб протистояти натиску хвиль, шалено відкидає їх. Океан і в нас, людей, пробуджує сховані до пори до часу сили. Вбираємо його снагу, а ще — смуток. Бо, опинившись у відкритому морі, де день у день вода, —

раптом доходимо висновку, тієї гіркої істини, яку виголосив мудрець: безсмертного немає, а довговічне стрічається рідко.

Не те, щоб я був скиглій — де там! Життєлюбства в мені хоч відбавляй. Одначе глянув я тоді на спінене безмежжя — ми щойно переплили Аденську затоку — і подумав: а й справді, час усе замулить. Й мої сліди зітре безжально… Лише він, батечко-океан, вічний.

Хлопці, фарбуючи корабельне збіжжя, раптом затягли пісню. Ну, та ви, мабуть, здогадуєтесь: була вона про море — оця, яку ми щойно слухали.

Я стояв із скорботною чайльдгарольдівською посмішкою в куточках уст і знічев'я досмоктував цигарку. Не знаю чому: може, тому, що тривалий час не бачив землі, чи взнаки далися нічні вахти, але на серці було тоскно, ніби гнітив тягар.

Такі хвилини нічого втішного не приносять.

"А пісня, — запитаєте ви, — хіба вона не звеселила душу?" Тим-то й ба, що ні. Слухаючи її, ще гостріше відчув біль за отчим краєм. Взагалі, якщо говорити про мої тодішні почування, то вони зводилися ось до чого: я помилився у виборі шляху, даремно подався в плавання. Бо ніякий з мене не моряк — моряки з іншого тіста. Ну, і так далі й тому подібна чортівня.

Про це мав необережність сказати вголос. При боцману.

— Ти що це панікуєш! — вигукнув Шумило. — А йди-но, хлопче, сюди!

Та я ніби не розчув — стояв незрушно, поглядаючи на воду. Тоді боцман підійшов сам.

Не стану оповідати про його обурення. Чоловік він крутий, і мені сповна перепало на горіхи. Щоправда, узяв він мене не криком, бо вдачі я впертої: коли помічу, що на мене починають гримати, — ще більше замикаюсь, роблюся несхитним. Це, видно, зрозумів Шумило. Степовик, до речі, з країв, куди ми зараз прямуємо, — він зметикував, як проникнути в душу. Заходився розповідати про себе: про те, як прийшов на флот та як дослужився до боцмана. А ще про пісню, оту, що співали матроси.

Я подумав: може, й справді відкинути зневіру, ще раз позмагатися з бурями?

Що ж, мені пощастило вийти переможцем, я не схитнувся — і ось уже четвертий десяток літ після того рейсу морячу.

— А вистояв, — на закінчення додав він, — завдяки моряцькій взаємовиручці. Це важливо — у скрутну хвилину відчути лікоть товариша".

Другий спогад-інтермеццо

Ночі — ніби й не було: до ранку простояли ми із незнайомим моряком на палубі. Небо починало світліти. Рясні, високі зорі блідли. Вони стрімголов падали й гасли, а туман нижчав і, припавши до води, утворив густу, молочну каламуть, через що річка здавалась широким, обмілілим бродом, по якому неквапно брьохає наш теплохід.

Де те Червоне море та неспокійний Індійський океан — за горами, долами. І все ж, вислухавши нічну сповідь, я думкою полинув у ті краї.

— Боцман Шумило… — мрійливо мовив моряк. — Заякорився блукач. На пенсії нині. Треба б відвідати старого, та час повертатися на службу.

Теплохід із моїм випадковим знайомим-моряком поплив униз, до Кременчука, а я, сповнений рішучості прославити юних кролівників, зійшов на невеликій пристані.

— Будете в Чигирині, — долинуло з палуби, — неодмінно знайдіть Федора Предтечу — з моїм колишнім боцманом вони побратими. Передайте і від мене уклін. Скажіть: на флоті його пам'ятають.

Переповідаючи нічну розмову на теплоході, я зумисне не згадав Предтечу, дарма що почув про нього неабищо. Тепер же, вірний колишній газетярській звичці розповідати лише про те, що знаєш і що взято з перших рук, хочу згадати про Федора Предтечу, як він запам'ятався мені особисто.

Отже, я вийшов на невеликій степовій пристані. До Чигирина звідти палицею кинути — якихось два десятки кілометрів. Тепер уже того причалу нема, як нема й сіл, де пролягли мої дороги: там розлилося рукотворне море… Повінь часу замулила минуле, і мені не пригадати всіх подробиць тодішньої кролячої епопеї. Пам'ятаю лише, що за кореспонденцію, якої я вчасно не зміг передати, одержав догану, а коли повернувся, редактор заборонив підписуватись псевдонімом.

— Годі! — наказав суворо. — З Небабами-Голопупенками, якими ви прикриваєте свої витівки, покінчено.

І мій Небаба з газетних сторінок зник. Сталося те пізніше. А зараз…

Відвідавши далекі села, я добрався нарешті до Чигирина. На Тясмині в пустих затоках гойдались припнуті човни. Коло одного з них — старе, розсохле корито! — порався сивобородий дідусь. Я поцікавився, чи не знає він часом, де живе Федір Сидорович.

— Федько?! — перепитав човняр. — А чого ж не знаю, — он, під Богдановою горою.

Чигирин, Богдан Хмельницький… Самою історією вкарбовані в серце степовиків їх імена: з ними ж бо пов'язане героїчне минуле. Та й ця гора, яку з трьох боків омивав повноводий Тясмин, була колись фортецею.

Хата Предтечі внизу, наче човен біля скелястого берега. А на порозі до мене усміхається її господар.

Коли розповідають про людей незвичної долі, чомусь і в зовнішності їх вишукують надзвичайне. "Обличчя його, мов висічене з граніту, приховувало якусь таїну". Або: "Той погляд тільки в тих, хто сам дивився смерті в очі".

Предтеча бував у пазурах смерті, коли за участь у революційних подіях на Чорномор'ї списали з міноносця і послали на фронт; і тоді, як на Вкраїні лютували гайдамаки, а він, матрос революції, з червоногвардійським загоном виступив проти посіпак. Усього було, життя його — дивовижне. А от зовні він непоказний: хлібороб із натрудженими руками та й тільки.

Предтеча запросив мене до хати.

Це була охайно прибрана, але тіснувата, схожа на корабельну каюту світлиця, вікна якої мрійливо дивилися на високу Богданову гору.

Стіл, етажерка з книгами. Над ліжком у дерев'яній рамі фотографії: кораблі й кораблики та ще фотознімки, на яких у тільнику й безкозирці молодий, веселий матрос. І погляд мій, крадькома кинутий на Предтечу, не знайшов між ним і моряком на тих фотографіях ніякої подібності.

Але то був він, Федір Сидорович. Був таким давно… А той, незабутній, далекий день (Індійський океан, Червоне море) сонячно висвітив його моряцьку, поетичну душу, увічнив ім'я.

Може, тому, що море схоже на буйнопілля, з давнини прагнули до нього степовики. З відвагою в серці, міцні та дужі, йшли вони в Азов та Одесу, щоб ступити на палубу корабля.

П'ятнадцятирічним хлопцем залишив батьківську хату і Федір Предтеча. За роком рік… Чверть століття проплавав під різними широтами. І був серед його мандрівних літ оцей, трагічний і безсмертний, день.

Так я почув від самого Федора Сидоровича те, про що розповідав на пароплаві випадковий попутник.

— Вихованець Шумила, кажете? — перепитав Предтеча. — Що ж, радісно знати, що нашому моряцькому роду нема переводу. Шумило сам був моїм учнем. Правда, плавав я з ним, уже коли залишив "Одесу". А вас, як я зрозумів, цікавить рейс "Одеси". Ну, тоді слухайте.

Було це навесні 1906 року. Відвідавши Константинополь та Олександрію, прямували ми в Бомбей.

Пароплав наш, дарма що вантажно-пасажирський, не пристосований для далекого плавання. Тісні каюти, спека. Навіть пасажири, хто жив на палубі, й ті скаржились на нестерпні умови. А що вже казати нам, матросам та кочегарам — мешканцям задушливого, металевого черева!

На "Одесі" працював я матросом. Зі мною в рейс пішов і Вася Гончаренко — мій браток по торговельному судну "Тигр".

Вася — одесит. У слобідці Романівка жила його мати, і ми, бувало, після плавання заходили до неї в гості. Вона умовляла сина не йти більше в море: останнім часом він нездужав, скаржився на серце. Та — куди дінешся? Щоб прогодувати стару і теж хвору матір, гроші треба було десь заробляти. На "Одесі" платили все-таки непогано.

Тремтіла-переливалася далина, марево клубочилось, як то буває в спекотному степу. Та що степ! Червоне море, по якому пливли, пашіло, мов черінь.

Пораючись на палубі, я помітив, як Василь, блідий і знесилений, вдруге намагався вийти з кочегарки. Але щоразу механік заганяв його назад, і він, сердега, так і не зміг перепочити.

А потім скоїлось лихо. Гончаренко напівживий піднявся на палубу і впав. Коли ми підійшли, то побачили, що Василь уже мертвий.

Смерть боляче різонула нас по серцю. Працювали ми тяжко, та праця наша не цінувалась.

— Ану, чого баньки витріщили, мерщій до роботи! — гримнув боцман, угледівши, як ми обступили мертвого товариша.

Капітан наказав розійтися з палуби.

Потім за морським звичаєм кочегара поховали. Тіло його зашили в парусину, до ніг прив'язали колосник — і спустили в море.

Ми довго стояли на кормі, засмучені, приголомшені нещастям.

"Таке може трапитися з кожним", — подумалось... І чужина, й це нерідне, задушливе море. Було так сумно, що хотілося плакати. Я згадав степ, матір. Згадав — і про свій біль виповів у вірші.

Раскинулось море широко...

Цей перший рядок народився сам по собі, коли я з хлопцями стояв на кормі і в зажурі дивився на море... А потім спустився в трюм, до себе в каюту. І до ранку не спав — переінакшуючи відому тоді пісню Щербини

про Егейське море, складав вірша на смерть кочегара Василя Гончаренка.

Пісня моя пішла гуляти по світу.

Безсмертного немає, а довговічне стрічається рідко… Що ж, мудрець, можливо, й мав рацію. А тільки на світанку життя стрілося мені, Василю Гайовому, довговічне — незабутнє побачення з тим, хто склав безсмертну пісню. Невдовзі і я поєднав долю з морем…

— Да Гама? — здивувався Кукса, побачивши мене на палубі. — Ти ще й досі гризеш своїх дикунів?

— Догризаю.

Звідтоді, як Сашко пішов у радіорубку, сподіваючись на послання від Моніки, а потім кілька годин — уже й звечоріло — невідомо де тинявся, я в поті чола трудився над масками.

І таки вирізав. Одну повністю, другу майже закінчив.

Ці тихі екваторіальні води, серед яких один-однісінький білів наш "Садко" і десь далеко милий серцю степ. Переліски й косогори. Дніпрова сага. Пройдені дороги…

Усе так переплелося — минуле й нинішнє. Стало нерозривним, часткою мене самого.

Думи-спогади заполонили серце: мандрівка в Чигирин, зустріч із Предтечею, — аж поки й не вчувся голос Сашка.

— Ну, то що — до ранку сидітимеш на палубі? — поцікавився він.

— Скоро кінчу.

— Ні! — кинув Кукса. — Ходімо зараз.

— Куди?

— Побачиш сам…

У кают-компанії, де нас не так давно пісочили, ніде було стати — крім вахтових, зійшлися всі.

Моряки й науковці обговорювали зроблене, складали плани на майбутнє.

А в кінці вечора, коли все вирішили й уладнали, капітан велів матросам на хвилинку затриматись: він щось повинен сказати.

І сказав:

— Чи є серед вас такі, хто хоче помандрувати в царство Нептуна? Молодший акванавт, як ви знаєте, здав позиції — рука заживатиме довго.

Я завжди з побожністю дивився на підкорювачів глибин. Заздрісним поглядом проводжав батискаф, коли над ним, ніби долоні, ляскали й стулялися хвилі, і він потім надовго зникав у загадковому світі.

Гордій Гордійович запитав, чи хто бажає. Міг би й не питати. Всім кортіло помандрувати під водою.

Я теж підняв руку.

На мені й зупинилися.

— Отже, Гайовий! — мовив капітан.

— Кра… кра!.. — невдоволено прокаркав боцман.

Після багатоденної муштри й різних приготувань я був готовий вирушати в щонайглибші глибини.

Розділ шістнадцятий

КРІЗЬ МОРОК ПІДВОДНОЇ НОЧІ

— Я "Кашалот". Як мене чуєте? Прийом.

Максим Роскошний, настроївши рацію на потрібну хвилю, відповідав:

— Я "Садко". Чую вас добре.

— Це ти, Максиме? — залящало в ефірі. — Прийом.

— Я.

— Привіт, старий! Скажи своєму кепу: йому пару слів хоче шепнути Макотрус.

— Гаразд, Марконі, перекажу.

Сповістили капітану. Гордій Гордійович, накульгуючи, поспішив у радіорубку.

— Будь ласка, ось! — і Максим підсунув схожу на Антрекотів ополоник трубку з мікрофоном.

— "Садко" слухає, — натиснувши на клавіш приймача, сказав капітан.

— Шинок, ждорово! Як шя маєш? Прийом.

— Спасибі, — відповів Гордій Гордійович. — Як мовиться: йдемо на дно. Батискаф уже підготовлено. А ви як? — у свою чергу поцікавився він.

— Живемо не горюємо, хліба не купуємо — ж океану годуємошь. Прийом.

— Впізнаю одеситів! — засміявся наш капітан.

— А що ж ти думав, штарина! Жапаши харчів роштринькали, от мої шоколи й перейшли на підніжний корм — рибку ловлять. Матроні Жабулдига — пам'ятаєш, наш одешшкий "араб"? — учора піймав от-такен-ну макрель!!

Капітан Макотрус, хвастаючись розмірами пійманої рибини, мабуть, розвів руками, і трубка впала.

Зв'язок тимчасово припинився.

Через кілька хвилин радисти налагодили його знову.

— Я "Садко", — першим озвався наш кеп. — Що там у вас скоїлося?

— Вибачай, штарина, невеличка каташтрофа! Тепер можна й побалакати.

Макотрус заходився доповідати обстановку.

"Кашалот", супроводжуючи "Садка", стояв на відстані добрих півсотні миль од нього. Опустивши на воду акустичний буй, він одходив далі й

далі, аж поки між буєм і кораблями виникала однакова дистанція — своєрідний рівнобедрений трикутник.

Тоді-то й кидали в океан вибухівку. Звук од вибуху, пронизавши товщу води й донних порід, вертався назад, зафіксований чутливими гідрофонами.

Крім ехолота, що, правда, "малював" лише профіль дна, цей метод відбитих хвиль допомагав ученим зазирнути в середину океанської тверді, давав змогу довідатись, які там породи.

Ось так, миля за милею чи то трикутник за трикутником, вивчали ми підводну приекваторіальну зону, шукали хребти й западини, куди можна було послати батискаф.

Хоч як старалися, підходящих рифтових долин на серединно-океанійських хребтах не знаходили. Вони стрічалися, проте на великій глибині і для вивчення з підводного апарата були недоступні.

Нарешті "Кашалот", повідомив Макотрус, натрапив на давно очікуваний рифт. Океанологи знали про нього й раніше, але чомусь не обрали для підводних досліджень. Виявляється, він був вартий цього. Рифт лежав не дуже глибоко, мов шрам, навпіл перерізавши гірський хребет із кількома діючими вулканами.

— Твої шоколи, — на закінчення сказав Макотрус, — шпроможні туди добратишся. Якщо не жможуть, я пошлю швоїх — вони шорта ш-під жемлі діштануть. Прийом!

І "Садко" перебрався в район з координатами, що їх вказав капітан одеситів.

Вода була прозора, аж синя. Прямовисне сонце, метнувши огненні стріли, пронизало її наскрізь — проміння, від якого палубні надбудови,

високі щогли, крило альбатроса — ніщо не давало тіней. А тут, упавши на воду та скорившись оптичному закону, проміння заломлювалося, через що здавалось: в океані хтось майже торчма поставив барвисто-райдужний, вигаптуваний із світлотіней хвіст жар-птиці.

Мені ж запам'яталося не це. Врізалася в пам'ять бездонність океану.

Коли за нами затулилася кришка люка і батискаф почав опускатися, майнула думка, що ми провалюємось у глибокий колодязь. Колодязь темнішав і вужчав, аж поки Данило, наш ведучий, не увімкнув прожектор. Сніп світла розсунув темряву, і ми, неначе по краю прірви, лінією стику світла й темряви почали пробиратися вниз.

Це була захоплююча, але небезпечна мандрівка.

Пригадується, на "Садку", в гіпербаричному комплексі, під час контрольних випробувань на компресіювання й декомпресію (тісна, замкнута барокамера) я теж відчув незрозумілий душевний трепет. Було боязко й моторошно.

Тепер цей ляк повторився з новою силою.

Океан, його багатокілометрова безодня, а в ній жива крихітка — ти, відмежований од усього світу неприступною оболонкою підводного апарата й запаморочливою товщею води. На глибині двох з половиною кілометрів, куди ми збиралися спускатися, на кожен квадратний сантиметр корпусу батискафа гнітив майже двохсотшістдесятикілограмовий тиск води, що у стільки ж разів більше від нормального атмосферного тиску. Отже, як тут не злякаєшся!

Цей страх перед замкнутим простором зветься клаустрофобією. Можливо, дехто з вас хоч раз відчув його на собі. Погане почуття! І я зусиллям волі відігнав його геть.

А колодязю не було кінця. Ми, четверо акванавтів, опускалися на його загадкове дно.

За старшого — командир корабля, Кім, ведучий — пілот Данило. Альфред Заєць і я — спостережники.

Перед дорогою в глибини Василь Окань напутив нас новоспеченим віршем.

Тут багатьом давали жаби "моні",

В широтах цих здихали навіть коні.

Але — вперед!

Не зб'є ніяка сила

Да Гаму, Зайця, Кіма і Данила.

Юрко Ступа захоплено вигукнув:

— Я вам, чортякам, щиро заздрю! Щасливого плавання!

І боцман, і капітан, й начальник експедиції — всі (навіть маслопупики повилазили із своєї кочегарки) привітно махали нам руками, проводжали в гості до Нептуна.

Антрекот Антрекотович, поставивши на кормі мольберт, квапливо робив ескіз до задуманої картини "Четверо сміливих". Та в останню хвилину раптом відклав пензель. Схопивши гітару, завів популярну на "Садку" пісню:

Ви і в пеклі спом'янете —

От робота та-ак робота! —

Антрекотові коклети

І какаву Аптрекота-а…

Дорогі, милі друзі!.. Там, на палубі корабля, в буденних клопотах і метушні часом через несуттєве в характері того чи іншого мореплавця— в кого тих вад немає! — не бачилось основного, того, що всі ми, незважаючи на наші вибрики, були безмежно віддані морю, дорожили побратимством, готовністю за будь-яких обставин прийти на поміч і взаємовиручку один одному.

Згадалося, як після банки Корона перепливали океан і як у шторм обірвався трос, — батометри та інше дослідницьке знаряддя, прикріплене до палуби, раптом зрушило з місця, перемістившись на протилежній і без того накренений борт.

Ситуація склалася критична. І хоч ми були знесилені й стомлені, бо цілу ніч працювали коло батискафа в трюмі, але на поклик Юрка Ступи, що першим помітив обірваний кінець, прожогом кинулися з кают — матроси, машиністи, навіть Стецько Мегерович.

Під пронизливим вітром, який збивав з ніг, небезпеку відвернули, дарма що в багатьох на тілі залишились і синці й рани, а Куксу черконуло ще й по щоці — Моніка женишка свого не впізнає.

Ось така невеличка сценка. Подібних випадків безліч трапляється в плаванні. І завжди ми готові стати на прю з океаном.

Батискаф — тіснувата оселя. Кабіна з пультом управління, як і житловий відсік, од підлоги до стелі заставлена радіоелектронною вимірювальною апаратурою — ледве можна повернутися. Втім, у "спальні", видовженій кормовій рубці, таки вмістилося ліжко і два крісла.

Щоб почуватися як вдома, Заєць на перетинці житлового відсіку прикріпив етюд з верболозом та схилами Дніпра, а я — присланий родичами фотознімок: мати стоїть на порозі і з сита годує курчат.

Данило — городянин, якому не так, як нам, степовикам, близька знада села, осудливо поставився до цієї картинної галереї, дошкульно охрестив її курячо-заячою забавою.

— Не підводний апарат — курятник. Зняти негайно!

Та командир, Кім, лише посміхнувся.

— Не чіпай — нехай висить! Гагарін теж брав із собою речі, що нагадували йому про рідну землю.

Вмонтовані в корпус, виготовлені з надміцного акрилового пластика, конічні ілюмінатори — по одному з боків і центральний в носовій частині — відкривали перед очима широкий підводний кругозір: можна все бачити й за всім спостерігати.

Не знаю, що там збирається малювати на своєму полотні Антрекот Антрекотович. Та якби ви зараз зазирнули в наш підводний дім, неодмінно вигукнули б: космонавти! Бо ми зовні — та й не тільки зовні! — схожі на розвідників космосу.

На нас — якщо раптом десь у складній електромережі батискафа трапиться коротке замикання і від іскри спалахне пожежа та підвищиться температура, — вогнестійкий, цитринового кольору азбестовий костюм. Перед кожним на відкидному столі планшетка з великомасштабною картою тамтешнього придонного рельєфу — його остаточно, ще раз уточнили перед нашим зануренням… Глибиномір, компаси, підзорні труби — монокуляри. Та, власне, все, що потрібно для мандрівки в океанські глибини.

Екран гідролокатора, до якого зараз прикипів наш командир, окреслив стрімкі підводні урвища, громаддя скель, долини між ними. Він — ніби жива карта, і доповнює ту, складену раніше, великомасштабну.

— "Садко", "Садко"! — гукнув у мікрофон Кім. — Уточніть наше місцезнаходження.

Від судна нас відділяє товща води, та зв'язку з ним не втрачено. Він підтримується з допомогою радіо— та гідроакустичної апаратури.

На океанському дні поставлено буї-маяки, по яких звірятимемо маршрут. Точніше: буї висять на скляних кулях за кілька десятків метрів від дна.

Не встиг Кім передати просьбу, як із "Садка" відповіли:

— Вас зносить на схід. Від маяка № 1, по пеленгу дев'яносто п'ять градусів, ви перебуваєте за тисячу сто метрів і майже на такій відстані від маяка № 2.

— Тихше хід! — наказав Кім. — І ляж на курс 75°.

Данило простяг руку до стінного щитка з пультом управління гвинтами бокового, вертикального й горизонтального ходу. Злегка натиснув на важіль, і батискаф почав повертати ліворуч.

Я звик, що корабельне стерно, біля якого мені довелося стояти на "Буревіснику" та на "Садку", перекладається без оглядки, замашисто (п'ять-шість градусів ліворуч чи праворуч ролі не грали). А тут, бач, яка точність — враховується кожен градус.

Руки пілота нагадують руки годинникового майстра або ж хірурга, що вдумливо орудує скальпелем: щонайменша невправність — недопустима.

Наші лапища, товаришу Куксо, для такої артистичної роботи, на жаль, не годяться!

Під водою, як я зрозумів, у швидкостей і відстаней не земні — інші виміри. Трикілометрову дорогу в пучину, куди ми опускаємось, зможемо подолати не скоро: не зважаючи на те, що наш путь згори — вниз, рухаємось не більше тридцяти метрів на хвилину.

Зараз ми перебуваємо на півкілометровій глибині. Прощальний погляд сонячного світла, та й то ледь вловимий, помітили ще до чотирьохсотметрової позначки.

Спочатку сонячна повінь під водою владарювала неподільно. Світло лилося звідусюди, то приглушене, то яскраве. На мить втрачалося почуття реальності, здавалось, сонце не одне — їх кілька: вгорі, внизу, обабіч.

Чим глибше опускалися, відчутніше мінялося довколишнє забарвлення: вода, риба, мікроорганізми. Неподалік від поверхні моря всі барви в підводнім світі були однакові. Поступово світло видозмінювалось, різні ділянки його спектра приглушувались по-своєму і неодноразово. Спочатку око помітило, як зникли червоні барви, потім оранжеві, далі — зелені, нарешті останніми померкли сині промені.

І ось на глибині, без червоного світла, водорослини, що насправді коричнюваті, здалися зеленими; риба — теж зелена. Зеленим багатозір'ям замерехтіли довкруг мікроорганізми, які ще недавно фосфорично сяяли.

Пробиваючись крізь це зеленозоряне "небо", ми перетнули межу, за якою починалась цілковита темрява — вічна водяна ніч.

Моє завдання, молодшого акванавта, "жабеняти", як каже Кім, стежити за довколишнім середовищем, все, що потрапить у поле зору, занотовувати в зошит.

Неначе й небагато пройшли — якихось п'ятсот з гаком метрів, — а я вже списав кільканадцять сторінок.

Якби так сталося, що цей щоденник потрапив до рук мого колишнього приятеля — Чекуна, з яким я працював у друкарні і який потім нібито став журналістом, він би неодмінно використав його в газеті. Ще й зазначив би: "Із спостережень мого друга, акванавта Василя Гайового".

Я — не марнославний. У кого до чого хист, той те й повинен робити. Мене ж бо, як я вже згадував, хотіли зробити хронікером, а отже, ждала слава, статті з моїм прізвищем у газеті… Були, були мої репортажі! Про циганські ансамблі та про кролів. Аякже — новоявлений Гі де Мопассан! Та моя писанина — нецікава, нудна…

— Не вийде з тебе, Небабо, діяча преси, — казали в редакції. — Хватка не та.

Я й сам відчував це і, правду кажучи, не старався оволодіти таємницями репортерства. Море покликало, і я пішов.

Що мене жде, не знаю. Принаймні теперішня робота підводника, як і на палубі "Садка", подобається.

— Гайовий, зверни увагу!

То голос Зайця — Альфред припав обличчям до сусіднього ілюмінатора.

Я глянув за борт. У світлі прожектора, якраз перед центральним ілюмінатором, майнула багаторука, примарна тінь. Вона ніби підскакувала, як перекотиполе, гнане вітром. Слід, залишений цим видивом у залитій електросвітлом воді, клубочився, мов туман — молочно-білий, густий.

Батискаф рухався вниз, долаючи метр за метром свого незвіданого шляху. А "перекотиполе" не відставало, з'являлося то з одного, то з другого боку.

Раптом ми відчули, як корпус батискафа здригнувся. Поштовх, другий.

Вода довкруг кипіла, і в тій молочній каламуті металися тіні, тепер уже від безлічі "перекотиполь".

То був зловіщий, відьомський танок. Тіні переплiталися, рухались. На зміну одній напливала інша. Ще і ще! І ось: перед батискафом у смугу світла, ніби з темної гущавини джунглів, простяглися довжелезні хоботи.

Кім увімкнув додатковий прожектор — і ми жахнулися: підводний апарат обплутали щупальці восьминогів.

Спрути діяли підступно й хитро — напали ззаду і з тіньової сторони, так що в ілюмінаторах було видно лише кінчики їхніх щупальців із присосками, схожими на розплескані голівки шиферних цвяхів.

— Товаришу командире, бокові гвинти не діють! — доповів Данило, схилившись над пультом управління.

— Дай повний вертикальний! — наказав Кім.

Пілот заходився виконувати наказ, але апарат не слухався стерна. Наступної хвилини він зовсім втратив рівновагу, скособочився, і ми, ніби у стані невагомості, разом із кріслами повисли в повітрі.

В ілюмінатор зазирали чиїсь допитливі, глибоко посаджені очі — очі самої безодні... Спрут дивився невідривно, його погляд пронизував холодом до кісток, і на якусь мить мене пойняв жах.

— Даниле, — озвався Кім, як тільки апарат утратив горизонтальне положення. — Спробуй захватом!

Зокола в корпусі батискафа кілька гніздовий. Якщо треба буде брати зразки гірських порід чи придонний грунт, із тих гніздовий висунеться механічна клешня — захват.

Це знаряддя наш командир і вирішив застосувати проти підводних агресорів.

Ми бачили, як у воді з'явилася довжелезна металева рука з широко розчепіреною долонею.

Данило натиснув на кнопку, і рука зігнулася в "лікті". Ще порух — і ось п'ятірня мертвою хваткою затисла щось слизьке й судомисте за бортом.

Спрут "схаменувся", обійми його пом'якшали, чіпкі щупальці розслабились, і батискаф вернувся в горизонтальне положення.

Зелена кров зеленими цівками потекла у воду.

— Ага, знатимеш! — вигукнув я, захоплений вдалим поєдинком.

— А-га, знатимеш! — вигукнув я, захоплений вдалим поєдинком.

Та радість була передчасна. Як тільки металева долоня розтулилась, нас тусонуло з новою силою.

Чи то зранений спрут пустив у дію решту щупальців, чи, може, до нього прийшла підмога, інші восьминоги. Щупальці враз прилипли до всіх ілюмінаторів, захмарили їх, і в кабіні стало темно, а батискаф знову, хитнувшись, накренився.

— Та що за напасть! — розізлився командир.

Занепокоїлися й на "Садку".

— Чого ви відхиляєтесь од курсу? — запитали. — Пеленг дев'яносто п'ять дедалі збочується на схід. Що трапилось? Прийом!

— На нас напали восьминоги, — відповів Кім. — Постараємось відбитися, тоді й вирівняємо курс.

Данило вдруге атакував причеп. Металева клешня хапала в'юнкі щупальці, шматувала їх.

Коли поєдинок закінчився, ми побачили: у зеленій воді, звиваючись і судомлячись, безсило висіло кілька пошматованих спрутів.

Висвітлене прожектором коло води, в якій смарагдово клубочилась пролита нападниками кров, нагадувало поросту травою лісову галявину з викорчуваними головешками коряг. Коряги рухались, метляли батогами щупальців, гойдалися з боку на бік,

Розділ сімнадцятий

НА ПІДСТУПАХ ДО ДНА

На півкілометровій глибині спрути стрічаються рідко. Не зрозуміло, що їх цього разу змусило спуститися так глибоко. Скоріш за все приманка — сніп світла, за яким вони, не відстаючи, поринали.

Нарешті восьминоги від нас відстали.

Вирівнявши курс, ми попливли далі, в напрямку дна, до плато, на яке збиралися посадити батискаф.

— Обстежите рельєф тамтешнього дна, — наказував начальник експедиції, — гідравлічним маніпулятором візьмете зразки порід та знімете відеомагнітофонний фільм. Ну, і, якщо встигнете, пройдетеся над західними схилами, де височить найбільший у тому районі вулкан. А може, ще натрапите й на гідротерми — наше, геологів, заповітне бажання…

На шкалі глибиноміра значилось: п'ятсот п'ятдесят метрів.

Якби мені раніше хто сказав, що під водою можна побачити сніг, я б ніколи не повірив. Тепер же переконався: підводні "заметілі" бувають. Та ще й які!

Місцями батискаф потрапляв у таку густу хурделицю, що видимість зовсім зникала. Сповиті молочно-білою пеленою, ми пробиралися наосліп, не зважаючи на те, що потужні прожектори освітлювали кожен метр дороги.

Узористі, зірчаті сніжинки запорошили водяне "піднебесся". Коли ми зупинялись, вони висіли непорушно. Та ось двигун запрацював, і сніг — дивина! — полетів знизу вгору, назустріч батискафу.

— А це що? — поцікавився я, коли, пробившись крізь суцільну пелену метелиці, опинилися на оточеному драглистими кучугурами чистоводді.

— Справді — що? — подав голос і Заєць, хитро посміхаючись.

Коридор, по якому пробиралися — неширока смуга води поміж кисільних берегів, — нагадував ущелину серед скель — засніжених, із глибокими зазубринами вподовж хвилястої торочки скель. І біля кожної, неначе вкриті памороззю ліхтарі або як роздуті риб'ячі пузирі, — грона куль.

Данило помітив моє здивування, підморгнув командирові.

— Як тобі наш новий служитель науки?

— Хлопець хоч куди, — відповів Кім. — Гострозорий, старанний.

— Та я не про те, — вів своєї пілот. — Мене цікавить ось що. Невже цей сніг, ці кулі для Гайового новина?

— Мабуть, — сказав командир. — Василь же вперше спускається під воду.

З'ясувалося: сніг, драглисті кучугури, кулі-ліхтарі — все те, що мене здивувало, — зоопланктон, інші мікроорганізми — маленькі рачки й медузи. На сотні метрів углиб заповнена їхніми прозорими тілами вода. От ми і врізалися в них, освітивши прожектором ті кучугури.

Навіть на тисячометровій глибині і ще нижче побачили рибу.

То тут, то там, звиваючись, гойдалися, шугали розпливчасті, видовжені тіні. Риба була химерна — змієподібна, сплюснута, з широко роззявленою пащею на великій, схожій на трикутник голові. Вона ніби скам'яніла, нерухомо стояла на одному місці.

Повз ілюмінатор пропливали косяки мальків.

Деякий час батискаф ішов з вимкненими прожекторами, і мілька та дрібні креветки, фосфорично сяючи, здавалися рухливими зорями й сузір'ями. І, так же сяючи, хвостатими кометами прокреслювали "небозвід" в'юнкі вугрі.

Ми поринали нижче й нижче. Не раз потім згадаються підводні мандрівки, привидиться уві сні, що я лечу в безвість, якій немає ні початку, ні кінця.

— Ти там живий? — поцікавився Заєць, прочинивши двері у мій відсік.

— Живий, — озвавсь я.

Мандрівка була така захоплююча, що я, не відриваючи погляду від монокулярів, заворожено дивився в безодню. І все побачене, як і наказали, занотовував у щоденник.

Записав і дещо зайве, так би мовити, додав від себе.

Василь Окань згодом жартома дорікнув:

— Слухай, тезку, сюди! Відбив ти у мене кусень хліба — став, як і я, Нестором-літописцем, щоправда, — літописцем підводним.

А начальник експедиції, Гліб Семенович, прочитавши зроблені мною нотатки, зауважив:

— Непогано, колего! Одначе — багато експресії й емоцій. Ну, подумайте самі, навіщо в діловому документі зазначати: "БОЖЕ, ЯКІ гарні рибки! Вони нагадують метеликів над ромашковим лугом". Або оце: "Галузка шестипроменевого корала, ніби Наталчина коса..." Це щось дуже особисте, товаришу Гайовий! І для науки, слово честі, не має інтересу.

Дісталося мені й за милі жіночі голівки — знову-таки Наташин профіль і анфас, — якими я обмережив поля свого підводного зошита.

— Пушкін теж любив малювати на полях чернеток жіночі голівки, — хотів було виправдатись я.

— Так, малював. Але ж то Пушкін — геніальний поет, а ви, колего, лише спостережник, крім того, науковий, — уточнив Гліб Семенович.

Критику доведеться врахувати. А поки що ось кілька уривків із того "наукового" документа.

"...Ох, не можу! — записав я. — Потримайте мене за талію. Все — ніби сон, мовби казка. Ця синя-синя вода, ця бездонна глибочінь. Шик-модерн, люкс-торпеда!

Заєць каже, що перша підводна мандрівка завжди так вражає. Альфред чимало спускався на дно, тому знає, що до чого. Розумний, босило, аж страшно!

Наш гостроязикий Окань зауважив: Заєць, мовляв, надзвичайно розумний, але на диво бездарний. Чи так це, я до пуття не розібрався. Поживемо — побачимо.

Згадався мені чомусь — і де? — під водою — Кукса, який теж просився в екіпаж батискафа. Між іншим, Сашко виявився непостійним: до кінця не зміг витримати характеру. Вчора він послав Моніці радіограму: "Котьку, я тебе хотів зробити морською царівною, і через це мені влетіло по зав'язку. Безмежно твій О. Кук".

...Підводний апарат іде повільно. Та якби він навіть мчав, то й тоді б я повинен був устигнути все, що побачу, записати в щоденник.

Мої спостереження, зазначив Антрекот, проводжаючи нас у глибини, чого доброго — стануть епохальним відкриттям у науці. Звичайно, більше треба писати про риб та медуз, ніж про наших Ромео й Джульєтту — Моніку й Куксу.

Риби тут, хоч як це дивно, багато. Але вся вона — чим не привиди, вихідці з того світу! — скарлючена, непропорціональна. То голова велика, то хвіст або тулуб, як чорна блискавка, звивається зигзагами; на спині, замість плавців, довжелезні відростки-антени.

Риба аніскілечки не боїться нашого апарата, наближається до нього впритул, антенами торкається металевого корпусу. І знову неквапно відпливає, спрямовуючи антени врізнобіч, ніби до чогось прислухається та щось нечутне вловлює в цьому безмовному океані.

Час від часу Кім бере пеленг — орієнтується по підводних акустичних маяках, один з яких на дні долини і два на схилах розверзлих вулканічних кратерів. Місцезнаходження наше уточнюють і на "Садку", передаючи потім координати на батискаф. А все ж (на великих глибинах теж струмують течії) нас зносить убік, на південний схід від наміченої цілі. І тому пілот загальмовує спуск. Батискаф рухається по горизонталі, аж поки знову не опиняється над потрібною ділянкою дна.

Пункт, куди ми повинні прийти, — широке, майже квадратне — два кілометри в довжину і стільки ж ушир — плато. Лежить воно на глибині трьох тисяч метрів.

Що ми про нього знаємо? По-перше, це рифтова долина з крутими, прямовисними схилами, які ведуть у глибоченну прірву. Плато, розтинаючи навпіл гірський підводний кряж, який на сотні кілометрів тягнеться з півдня на північ, оточене "вогненним кільцем" діючих вулканів.

Умовно його назвали палубою "Садка", бо формою воно справді схоже на палубу — таке ж, як і наша Дерібасівська, нешироке, затиснуте обіруч бортами скель.

Ось, власне, і все про землю, з якою намагаємось стрітися віч-на-віч. Портрет її — на планшеті в кожного з нас.

Перед тим як батискаф пішов у глибини, і "Садко" й "Кашалот" вивчали рельєф плато. Гори-вулкани, долини, по яких, мов шрами, глибокі щілини. Гідролокатор та ехолот чіткіше й чіткіше вимальовують тепер риси цього загадкового, вилицюватого "обличчя".

Я вдивляюся в освітлену прожектором доріжку, але нічого не бачу: течії зникли, вода спокійна й прозора.

— Глибина дві тисячі метрів, — доповідає Данило, зиркнувши на стрічку ехолота, по якій вістря самописця креслить безперервні зубчаті лінії.

— А що показує гідролокатор?

Кім глянув на екран. Схожий на секундну стрілку промінець квапливо обводив коло за колом.

— Ніби все гаразд, — озвався командир. — Місце посадки — скеляста приступка на зовнішньому боці вулкана, ліворуч від маяка № 3 — під нами.

До зустрічі з дном лишалося менше години.

Мені не терпілося швидше побачити таємничу землю. Я хвилювався. Раз у раз зиркав в ілюмінатор, де, крім розпанаханої лезом прожектора водяної ночі, не було нічого; підходив до Данила, цікавився, чи скоро прибудемо на місце.

Така нетерплячка охоплює і на землі, коли наближаємось до довгожданної станції та намагаємось прискорити плин часу, який, ніби навмисне, — і довгі зупинки, й поїзд стишує хід — загальмовується й уповільнюється.

А ще зараз серце моє переповнювалось радістю: спливуть лічені хвилини, і ми першими побачимо покрите багатокілометровою товщею води обличчя Землі. Першими, бо тут ще ніхто ніколи не спускався на таку глибину.

Людина здавна, подумав я, прагнула підкорити океанську пучину. Мені розповідали Юрко Ступа й Альфред Заєць, та я й сам читав, що навіть великий завойовник Александр Македонський — ой, коли це було! — у дивовижній скляній кулі опускався на дно Середземного моря.

Геніальний мислитель Леонардо да Вінчі теж виношував думку проникнути в морські глибини: з тієї далекої пори до нас дійшли накреслені його рукою ескізи ластів і трубок для дихання під водою.

— Жак-Ів Кусто з інженером Емілем Ганьяном уже в наш час, точніше — тисяча дев'ятсот сорок третього року винайшли аквалангу, що відкрив людині підводний світ. З'явилися глибоководні батискафи, пірнаючі блюдця, навіть підводні будинки, в яких тривалий час можна жити і працювати. Але якщо кинути погляд у минуле, — сказав Юрко, — то й тоді, давно були спроби проникнути під воду. До речі, твої, Гайовий, земляки — запорізькі козаки, — додав він, — відбивали напад турецьких галер із підводних човнів, які, занурившись, таким чином могли долати великі відстані.

— Справді?

— Дивак, він не вірить! — і Юрій, тицьнувши пальцем у підкреслені рядки, наказав: — Читай!

Я взяв книжку і прочитав.

Французький філософ Фурн'є, в кінці шістнадцятого століття відвідавши Константинополь, писав: "Тут мені оповіли надзвичайні історії про те, як билися північні слов'яни коло турецьких міст і фортець, — вони виникали несподівано, підводилися просто з морського дна і сіяли паніку серед турецьких вояків. Мені й раніше розповідали, буцімто слов'янські воїни перепливають море під водою, та я вважав ті оповіді вигадкою. А тепер я особисто говорив з тими людьми, хто був свідком підводних походів слов'ян..."

Отже, ми, степовики, не такі вже, як дехто вважає, сухопутні люди. На це, до речі, звернув мою увагу і Федір Предтеча — автор легендарної матроської пісні...

Я з нетерпінням тепер очікував, коли батискаф сяде на грунт. Раптом пілот вигукнув:

— Командире, нашого п'ятачка-тераси для посадки не видно. Маяк номер два сигналів не подає.

— Яка глибина? — запитав Кім.

— Дві тисячі сімсот.

— Та-ак... — обираючи якесь рішення, мовив командир.

Він узяв мікрофон, передав на "Садко":

— Ми загубили місце посадки.

— Слухайте уважно! — почулось у відповідь. — Між вами і маяком вулкан. Він відбиває акустичні хвилі, і тому вони до вас не доходять.

Ляжте на курс сто вісімдесят градусів, пройдіть по горизонту, аж поки відкриється маяк.

Пілот натиснув на важіль, рух униз припинився. Потім ми відчули легкий поштовх у борт. То запрацював гвинт горизонтального ходу. І апарат поплив направо.

Щоб ви зрозуміли, як ми рухаємось, скажу: в корпус батискафа вмонтовано електродвигуни, які приводять у дію гвинти бокового упору, вертикального підйому й горизонтального ходу. Ці гвинти — ноги батискафа. Ними він крокує в потрібному для нас напрямку. Найпрудкіші, мабуть, "ноги", які ведуть батискаф у глибину. Та коли вони стають надто прудкі і щоб апарат полегшав і стрімголов не падав у прірву, з його борту скидають баласт — чавунний дріб. Поки що баласту не чіпали — він нам допомагав.

Нарешті вийшли за вулкан. Його широкі плечі уже не заступали сигналів маяка, і пілот узяв пеленг; зорієнтувався на місцевості, визначив наші координати — місцеперебування щодо "Садка" та решти донних акустичних маяків.

— А тепер підемо не по вертикалі, а навкіс — під кутом сорок п'ять градусів. Скільки там залишилось до дна? — запитав Кім. І, поки Данило виводив батискаф на новий курс, сам глянув на шкалу глибиноміра.

— Скинути баласт!

Данило виконав наказ. Він натиснув на кнопку — роз'єднав автоматичне реле, і дріб, що його утримували електромагнітні кишені, посипався вниз, а хід батискафа вповільнився. Апарат, як птах, нерухомо повис у воді.

До дна було якихось дві сотні метрів.

Високий полудень стояв над світом. Сонячна повінь, перехлюпнувши через вінця, залила все довкруг, і океан іскрився — вигравав, ніби освітлений зсередини.

Так було там, угорі, над хвилями, де в мареві далини ледь видніли силуети "Садка" й "Кашалота". Тут же панувала вічна ніч.

Розділ вісімнадцятий

ПОВЕРНЕННЯ З БЕЗОДНІ

— Ура, ура! І ще раз тричі по три — ура! — вигукнув Кукса, спостерігаючи, як ми виходимо з батискафа.

А Окань сипонув своє, давнє:

Повторювати я не перестану:

Хвала і честь героям океану!

Матрос із "Кашалота", Забулдига, обізвався теж:

— Мама міа, мамочко моя! Таких витязів зроду-віку не бачила ні Молдаванка, ні Пересип. Обираємо вас, шановні, почесними громадянами славної Одеси.

— І Жмеринки також, — додав Антрекот.

Його мольберт стояв на кормовому майданчику. Кок-живописець, у білому кухарському фартусі та в схожому на чалму турецького султана чепці, спритно орудував пензлем — домальовував з натури наші портрети.

Взагалі батискаф вийшли зустрічати всі. На палубах "Садка" й "Кашалота" моряки, вчені... Коли відкрилася кришка люка і ми почали підніматися східцями, в небо злетіло гроно ракет — салют на честь нашого вороття, а з гучномовців — радист постарався — пролунав зустрічний марш та героїчне "Слався".

Першим із батискафа вийшов командир, за ним — пілот, потім Заєць і я.

Сторожовий мотобот давно очікував нашого повернення. Не встиг підводний апарат з'явитися над хвилями, як до нього вже мчала обслуга.

Боцман із двома матросами прибув на палубу батискафа.

— Кра... кра! — сказав Степанович, заїкаючись від хвилювання. — Живі, здорові? От молодці так молодці — вітаю! А тебе, Гайовий... кра... кра... особливо: ти ж бо примножив славу нашої палубної команди. Дай я тебе поцілую.

Степанович припав мокрими вусами до моєї щоки.

Над головою голубіло небо, лилась музика, плескотіли хвилі. Край обрію, де небо стикалося з водою, острівці хмаринок здавалися зубчатим берегом. І було так радісно й щасливо — я згадав село, матір, рідний далекий порт, Наташу, — що від повноти щастя хотілося обійняти світ.

Що ми розвідали та що побачили, запитаєте ви. Я про це ще розповім. Скажу лише, що мандрівка в океан виявилась важкою, з безліччю прикрих несподіванок. Та якби вона була ще ризикованішою, то й тоді б я пішов, не вагаючись, бо комусь же треба йти, а в борінні з труднощами відчуваєш свою силу і те, чого ти вартий та на що здатний.

— Океан тягне, як магніт, — сказав Гліб Семенович, вітаючи нас на борту "Садка". — Глибини його кличуть не лише дослідників. Ними не на

жарт зацікавилися капіталістичні нафтові королі: лоскоче їм ніздрі запах живої крові землі — нафти. Генерали й адмірали теж вважають океан "своїм" — плацдармом для кривавих битв. Хіба ж мало, навіть на віддалених островах, — перевівши подих, додав він, — збудовано військових баз і полігонів! Забувають тільки, що Океан належить не їм, потворам двоногим, а людям. Він, як і вся планета, — наш спільний дім. Тому-то ми й намагаємося проникнути в його таємниці, вивчити їх на користь прийдешніх поколінь.

Послухати нас, акванавтів, зібралися з обох суден.

На палубі "Садка" тесля спорудив високий поміст — трохи ширший, ніж той, на якому сидів морський цар, коли корабель перетнув екватор і ми відзначали свято Нептуна.

Тепер цей трон відводився для нас.

Доріжку, що вела до трибуни, встелили килимами. Під оплески вийшли ми, обранці долі, на головну палубу.

— Шоб мене пофарбували в желений колір, якщо вони не шхожі на кошмонавтів! — піднесено сказав одеський капітан.

Щоправда, зараз ми менше ніж будь-коли нагадували космонавтів, бо через спекоту одягли лише шорти.

Шорти і… босоніж.

— Камбалу й то гніт води робить пласкою, як тріска, обличчя ж нашого підводного Зайця ще дужче округлилося.

— А чого ж воно у Василя, як ніж, загострене?

— Його відсік, мабуть, розгерметизувався — тіло потрапило під багатотонний тиск океану.

— Да Гама, дозволь доторкнутися до твоєї легендарної руки, що побувала так глибоко, де й раки не зимують.

— Годі вам пащекувати... кра... кра! — суворо гримнув боцман.

Балакучі дотепники — машиністи й матроси — замовкли.

Ми вчотирьох рипучим трапом піднялися на "трон".

Після паркого азбестового костюма й тісняви батискафа приємно було відчувати пестливий дотик пасатного вітру, слухати, як стиха перешіптуються хвилі, бачити над щоглами чаїне димчате крило — все таке близьке й знайоме.

"Рідна земле, плането наша! — з любов'ю подумав я. — Наша окриленість і могуть — від тебе, з долоні твоєї материнської щедрості й доброти. Від зернини, що, напившись життєдайної снаги, проростає врожайним колосом, й огню, спресованого мільйоноліттям у тугий антрацит, який, спалахнувши, дарує людям тепло. Від кожного ковтка джерельної води й колискової зеленочубих дібров до міцності видобутої з рудоносних глибин криці, що потім стає і лемешем плуга, й космічним кораблем. Все від тебе, піщинко у Всесвіті, плането рідна! І як же нам треба плекати й берегти наш спільний дім — землю, щоб вона не потрапила в пазурі до звірів у подобі людській, які ладні спопелити її в сатанинській атомній круговерті!"

Щойно ми, розвідники глибин, вернулися з пошуків. Мрія зазирнути в невідоме, натрапити на слід тієї ж таки Гондвани — прекрасна мрія. Та — піймав себе на думці! — що б я не робив, яку б не долав глибину й височінь, ніколи не забуваю: планета — це і моє колосисте поле, доріжка,

що, петляючи косогором, біжить за село і, вирвавшись на простір, стає великою дорогою.

Згадалося під цим високим і погідним екваторіальним небом село. Я давно не ступав на поріг батьківської хати, не чув шумовиння степів. Та кожна кровинка, що пульсує в мені, єднає з отчою землею.

Що ж, мандрувати в морях — знадливо. Втім, морякувати — не байдики бити… Пригадую, малим бачив я, як у досвітній імлі на польовий стан ішли трактористи. Бачив їхні жилаві руки, чув веселий сміх. Аж поки й вечорова зоря розквітала над степом, трудилися вони в поті чола. І мати моя, як діток, дбайливо доглядала кожен колосок. Вони, хлібороби-степовики, передали в спадок мені найдорожче — любов до рідної землі й повагу до всевладної праці.

Та хіба тільки я такий! Жарти жартами, а побачили б ви, як трудяться хлопці-матроси. Хтось же їх, як і мене, вчив не сидіти склавши руки, працювати й працювати невтомно.

Наш командир, Кім, зараз звітував перед учасниками експедиції. Всі, хто був на палубі, уважно слухали.

І поки він розповідав, перед моїми очима, хвилина за хвилиною, постала вся наша дивовижна підводна одіссея.

Розділ дев'ятнадцятий

ЛОЖЕ НЕПТУНА

Отже, глибиномір показував, що до дна залишилось двісті метрів. Батискаф, уповільнивши хід, навкісною орбітою пішов на посадку.

Підводний морок освітлювали всі — бокові, нижні, лобового пошукового променя — прожектори.

В ореолі сяйва батискаф здавався кометою, що прокреслює темний небосхил. Але якщо в справжньої комети вогненний хвіст іззаду, то в нашої він, мов ціпок сліпця, промацував попереду кожен метр невідомої дороги.

Видимість була незначна — якихось десять кроків.

— І за це спасибі Нептуну, — мовив Кім, припадаючи обличчям до монокулярів перед центральним ілюмінатором.

Ніч, безмовна ніч огортала нас звідусюди. Принаджені світлом, несподівано й примарно виникали мешканці глибин — вугрі. Вони звивалися, стиснувшись у пружину, то, ніби в'юнкі, вузлуваті батоги, випроставшись у довжину, чорно метлялися в конусі світла, і їхні хижо роззявлені пащі ладні були проковтнути нас живцем.

Побачив би мій покійний дідусь, куди потрапив його неслухняний онук, обов'язково сказав би:

— Чи тобі в полі робити нічого, що ти забрів у цей гадючник? Тьху на тебе, непосидючого! Три чорта під ребро всім твоїм страховиськам — зміям!

Дідусю, дідусю, я й сам корю себе іноді. За те, що поміняв поле на море, що віддав перевагу бурям перед лагідним шепотом колосся.

Ось, бачте, як воно буває: змалку навіть ставка боявся, його темного каламутного виру. А жаб, зізнаюсь, боюся й досі. І все ж потягло мене до моря.

Те, як я мучусь під час шторму, знають усі, з ким я плаваю. Одного разу капітан сказав:

— Я тебе, хлопче, поважаю за твою наполегливість. Це неабищо — так важко переносити морську хворобу і все ж не відрікатися від моря.

Звичайно, він мене перехвалив, хоч, правда, я таки впертий: якщо вже щось задумав, ніяка сила не зіб'є й не збочить.

Ми поринали в бік вулкана, до його зовнішнього схилу, де, мов розтулена долоня, на стометровій відстані від дна височів скелястий виступ, обраний нами для першої зупинки.

Гідролокатор свідчив: той майданчик прямо перед нами. До нього можна було докинути палицею — не більше як півсотні метрів. Але той же гідролокатор та ехолот донесли до нас і щонайдрібніші риси підводного ландшафту, і ми жахнулись, побачивши замість рівного майданчика всіяну, мов зубами дракона, скелю.

Щодо дна вона лежала горизонтально. Та хіба на неї сядеш, зубчату, гострошпилу! А іншого місця для посадки не було — магма, що вилилась із кратера, затверділа, утворила майже прямовисний схил — крутий, відшліфовано полив'яний, ніби то була втрамбована й вичовгана лижами гірка.

— П'ятдесят… сорок… тридцять метрів, — доповідав пілот, спрямовуючи батискаф на схил вулкана.

Раптом апарат підкинуло вгору, потім потягло вниз, метнуло вбік.

— Баласт! Скинути баласт! — подав команду командир.

Чергова порція дробу, висипавшись із металевої кишені, допомогла піднятися на кілька метрів.

Кім вирішував, що ж робити далі, не розуміючи, яка сила вплинула на апарат, чого він себе так поводить.

На кілька хвилин ми зависли в горизонтальному положенні, осторонь майданчика для посадки.

— Кіме Михайловичу! — вигукнув Заєць, невідривно дивлячись у боковий ілюмінатор. — Знизу піднімається скаламучена смуга води.

Командир перейшов у наш відсік, глянув за борт. Там справді висіла стіна непроглядної каламуті, ніби випари над казаном, який кипів і вирував.

— Ось воно що! — стукнув пальцем по донній карті Кім. — Так це ж, очевидно, боковий кратер. Правда, на карті в мене його немає. Невже вулкан ожив? Якщо почнеться виверження, лиха не минути: корпус батискафа на силові удари не розрахований.

А вода ставала дедалі каламутнішою й непроглядною: ні піни, ні бульбашок, хоч та вода, очевидно, й була гаряча, як окріп: на глибині через великий тиск гази з виверженого вулкана, як і рудоносні гарячі потоки, тануть і не булькають.

— Та ні, — сам до себе озвався командир. — Сейсмографи показують: дно спокійне, немає навіть натяку на моретрясіння й підводні поштовхи.

Повідомили на "Садко".

До мікрофона підійшов начальник експедиції.

— Колего, — почувся дзвінкий, запальний голос Гліба Семеновича. — Якщо й ваші сейсмографи не зафіксували вулканізму, тоді, будьте ласкаві, обережно промацайте той нежданий вир. Повторюю: обережно і на тому горизонті, де зараз перебуваєте. Ви правильно, Кіме Михайловичу, оцінили обстановку: батискаф опинився над допоміжним кратером. А для науки це надзвичайно важливо — свідчення очевидців. Ми ж бо до кінця не знаємо, як себе поводять підводні вулкани.

— Вас зрозуміли! — відповів Кім. — Будемо діяти, як ви й радите.

Із бортових цистерн — рідина, взята для плавучості батискафа, — випустили трохи бензину, і апарат знову почав занурюватись.

Виpуючий "казан" лишився праворуч — ми опускалися вподовж його стінки. І таки вир перехитрили: ніби по обочині курного шляху пішли краєм, де каламуть непомітно переходила в чистоводдя.

Ця дорога привела нас до самого кратера, точніше — до його бокових щілин, з яких виливались підземні гарячі потоки: в батискафі, відчули ми, стає жарко.

— Хлопці, дно! — не стримуючи хвилювання, вигукнув Данило.

Він, як маг, своїми чутливими руками обережно чаклував біля пульта управління.

В ілюмінаторах, вихоплені з мороку променем прожектора, показалися смолянисто-чорні брили скель, ніби по зав'язку наповнені лантухи або пухлобокі подушки, які хтось розкидав у хвилину шалу. То була охолола вулканічна лава. Завдяки своїй формі вона так і зветься: подушкова.

На одну з подушок Данило й посадив апарат. Пізніше він розповідав, що ніколи так не боявся, як того разу. Та й не дивно. Пілоти твердять, що останні дюйми взагалі важкі й відповідальні, а перед такою посадкою, як наша, — на трикілометровій глибині — вони ще відповідальніші.

Ось коли треба було вигукувати "ура", а не тоді, як це робив Кукса, побачивши нас на поверхні моря. Але тієї миті ніхто з нас не промовив і слова.

— Х-ух! — витерши спітніле чоло, нарешті порушив мовчанку Данило: йому, пілоту, випало найважче.

— Вітаю, друже! — мовив Кім, тиснучи Данилові руку, який так благополучно посадив батискаф, де, здавалося, не можна було сісти.

— Спасибі, Даниле Гнатовичу! — озвалися й ми.

— Дякуйте не мені, а Нептунові, що пропустив нас у своє царство, — краєм уст посміхнувся пілот. І запитав — То що будемо робити далі?

— Відпочинь трохи, — порадив Кім.

Поки Данило порався біля навігаційних приладів, а командир доповідав на "Садко" обстановку, я з Альфредом роздивлявся й фотографував базальтові подушки.

Знімки ті — унікальні, з таких глибин! — підтвердять потім здогади геологів про те, як холоне вивержена у воду магма. Антрекот Антрекотович не загаїться намалювати картину і назве її "Подушки моєї тещі", а Василь Окань, у свою чергу, оспіває в поемі "Ложе Нептуна", де, між іншим, будуть і такі рядки:

Під ліве вушко,

Як ніч гряде,

Нептун подушку

Із скель кладе.

Там, де воду не скаламутили підземні потоки, ми бачили загадковий підводний ландшафт: крутобокі подушки, чорні базальтові труби й спіралі та ще, немов високі океанські хвилі, вхололу вулканічну лаву.

Це справді нагадувало спальню якогось міфічного велетня, збудовану демонічними підземними силами, коли прокидалася огнедишна гора і розжарений потік магми при зіткненні з водою судомився, плазував гранітними зміями, затвердівши, ставав подушками, зубчатими скам'янілими валами-хвилями. Таке можна побачити хіба що уві сні. Але ж то був не сон — витвір могутнього вулкана лежав перед нами.

Трохи далі від місця нашої посадки лавові подушки були припорошені "снігом", ніби з них випотрошили пір'я.

— Осадовий шар, — зауважив Заєць.

"Сніг" лежав лише на горизонтальних скелях: оголені прямовисні стіни чорніли примарно й зловісно.

— Квіти! — вигукнув я, побачивши над кам'яною щілиною якесь незрозуміле узористе мереживо.

— А, — подав голос Альфред. — То горгонарії, морське пір'я пеннатул та губки "кошик Венери".

— Рослини?

— Ні, Васько, не рослини, а тварини, — пояснив Заєць. — Он, бачиш, тюльпан?

Серед скель, за кілька метрів од батискафа, на довгому стебельці нерухомо стояв розпуклий тюльпан.

— Він також належить до тваринного світу, із загону скляних шестипроменевих губок, які живляться розпорошеними у воді органічними речовинами. А поряд із тюльпаном ніби спрут або квітка айстри. То — коматула, голкошкіра тварина, щупальці якої допомагають пересуватися з місця на місце.

Я, спостережник, — випадковий член підводного екіпажу, а Заєць — природознавець, морський геолог. Він тут, під водою, у своїй стихії. Щось квапливо записує в блокнот, фотографує і, не стримуючи захоплення, примовляє:

— Чудово! Всі ці спостереження — історичної ваги. О, Заєць не марно живе на світі! — сказав він про себе в третій особі.

Та навіть за цю хвальковитість я не міг йому нині дорікнути, бо й сам був у полоні таких піднесених почуттів. Що не кажіть, а вдоволення від роботи породжує упевненість — одну з передумов успіху. А наше теперішнє заняття окрилювало й надихало.

Потім командир наказав рушати.

Данило простяг руку до важелів. Продув баластні цистерни, увімкнув гвинт вертикального підйому.

Струмінь води вдарився об припорошені осадовим нашаруванням брили, розірвав на них фосфоричну — мікроорганізми, що випромінювали світло, — снігову пелену, і брили зблиснули чорно.

Ніби осінній туман із степових яруг, заклубочилась осяяна прожектором каламуть. Ложе Нептуна стало невидиме — потонуло в густім білім мороці. Батискаф повільно піднімався вгору. Так почалася наша підводна мандрівка.

Розділ двадцятий

ВАЖКА ВОДА

Хоч як було важко, а ми таки сіли, сфотографували дно, рука-маніпулятор відкришила од велетенської подушки схожий на вищерблений серп базальтовий нарост. І ось тепер просувалися далі.

— Маяк номер два на відстані півтора кілометра, — повідомив пілот.

— Добре! — відповів Кім. — Рифтова долина починається відразу за цим, нашим вулканом. Спустимося, хлопці, до нижньої стінки кратера, а тоді вже перетнемо і долину. Часу, здається, вистачає. Та й батареї, слава аллаху, не сіли.

Глибиномір показував: до дна сто метрів. То була майже остання межа, куди міг проникнути апарат.

Ми звернули ліворуч, пройшли по горизонталі і під кутом сорок п'ять градусів почали спускатися вниз.

— Якщо вже ви опинилися над кратером, з'ясуйте, будь ласка, як просочуються, й розподіляються розсоли, — порадив Гліб Семенович.

Неначе сходини велетенської драбини, спадали каскадом гранітні уступи один за одним. Вони вели кудись у глибочінь.

Батискаф, повиснувши, як птах, рухався над самими скелями. Здавалося, він перескакує із щабля на щабель. Та раптом наступна приступка поширшала, і щось невидиме перетнуло наш шлях — об корпус несподівано вдарився м'який зустрічний водяний вал.

— Що воно?

Командир велів зупинитись. Але й без його наказу рух уповільнився. З вузької темної щілини, що розверзлася під нами, видно було, як струмує течія. Ніби водограй, коли на його пружні цівки опустиш м'яч, течія підкидала апарат, утримувала його на одній висоті, так що пробитися вниз ставало неможливо.

Серед океану це був шар якоїсь важкої води, що не давала тонути навіть батискафу. Дрібні брижі — вгору-вниз, одноманітне коливання та великі змієісті хвилі збурювали її зсередини.

Кім подав команду на спуск. Пілот натиснув на важіль, намагаючись підпірнути під віруючу водокруть. Апарат знову виштовхнуло, як корок.

Прилади зафіксували високу довколишню температуру. Вода була тепла, аж гаряча.

— Оце вона і є, ропа — висока концентрація морської солі, — авторитетно заявив Заєць. — Ми натрапили на підводний берег розсолу і стали свідками унікального явища — прибою внутрішніх хвиль.

Щоб якось проникнути вниз, Данило за наказом командира знову застосував маневр, подібний до того, коли ми йшли на посадку і наткнулися на течію каламуті: звернули вбік, на тиховоддя. Обережно почали спускатися до нижньої стінки кратера.

Збоку під виром розсолу побачили дно. Воно було світло-жовте, злегка припорошене чорною курявою та, ніби іржею, поплямоване цятками коричневого мулу.

Висунута з батискафа гідравлічна рука чіпкою клешнею в кількох місцях схопила порцію грунту — рихлої, чорної, як сажа, сульфідної руди. Пізніше в лабораторіях "Садка" знахідку вивчатимуть, з'ясовуючи, як із тих розсолів і металоносних осадів у глибоководних прірвах океану виникають поклади корисних копалин.

До дна з цього боку гори так і не дійшли — на заваді ставали все ширші й ширші тераси, заступаючи дорогу вниз. І тоді ми взяли курс на захід, де підводився конус найвищого на плато вулкана.

Поряд почулися сигнали. То обізвався маяк № 2. Зараз він був не більше як за сто метрів, і якраз на траверзі, по лівому борту батискафа.

Ми пливли над загадковою рифтовою долиною.

Із "Садка" надійшло розпорядження:

— Спустіться нижче і решту дороги пройдіть понад дном.

— Бажано було б, Кіме Михайловичу, досягти підніжжя вулкана і до наступного добиратися вподовж західної стінки рифтового "корита", — мов крізь вату долинув голос начальника експедиції.

Рифт, чи інакше рифтова долина, формою нагадує крутосхилу, розмиту дощами й талими водами степову балку або ж велетенське, з широко розсунутими боками, корито.

Заєць з нетерпінням очікував довгожданої зустрічі. Геолог, він на власні очі прагнув побачити те, про що лише читав: кожний підводний гірський хребет майже навпіл розсічений глибоченною щілиною — рифтом.

Долина, над якою ми зараз пропливали, і була тим шрамом, що проліг уподовж обличчя покритої багатокілометровою водяною товщею землі. Як шкіра на шрамі в людини, так земна кора в рифті на відміну від решти оболонки планети — тонка й непостаріла. Під нею нестримно клекоче в'язка речовина мантії. Розплавленим, вогнедишним потоком виривається вона з диявольського підземного котла, виходить назовні, утворюючи серед океану численні гірські кряжі й западини.

Так було спрадавна. Але й понині в рифтове "корито" з підземних глибин просочуються потужні теплові потоки, вичавлюється загадкова мантійна речовина — внутрішня оболонка Землі. І завдяки землетрусам відбуваються зсуви й переміщення дна.

Заєць недаремно ждав і хвилювався: зазирнути в майстерню, де скульптор — велична Природа, побачити відкрите обличчя Землі для кожного геолога — мрія. Здійснення її — винятковість. І це випало на долю нашого запального товариша, молодого вченого Альфреда Зайця.

— А там, може, натрапимо й на слід Гондвани. Розумієш, да Гама, як було б здорово! — поділився зі мною своїм заповітним Альфред.

— Розумію, але ж Гондвана, як ти казав, то великий материк, якому замало й океану, а ти збираєшся його шукати на маленькому плато.

— Слушне зауваження, — погодився Заєць. — І водночас неправильне. Щоб відчути смак меду, не треба з бочки виїдати увесь мед — досить і ложки, — афористично сказав він. Потім так же мудро додав — Як сонце відбивається в краплині роси, так і ознаки чогось великого можна помітити в незначному, мініатюрному. Я маю на увазі район, обраний нами для підводних пошукових робіт. Нам, геологам, важливо взагалі з'ясувати, чи розсувається й рухається земна кора — проблема дрейфу материків — пам'ятаєш? Ну і які породи залягають у рифтах. Ці та інші спостереження можуть допомогти розв'язати питання: земля під водою — то залишки материкового суходолу — Гондвани чи звичайне океанське дно.

— Мене цікавить інше, конкретніше, — відповів я.

— Що саме?

— Рештки Гондвани, про яку ти і Юрко Ступа стільки розповідали. Гондванівські міста, всіляке череп'я.

— Он чого захотів! — відказав Заєць. — Череп'я, таблички із загадковими письменами, цар Гонд, цариця Монікосума. Чи не так? — лукаво підморгнувши, перепитав він. — Втім, побачимо, що там унизу.

Розділ двадцять перший

У ПЕЧЕРАХ

Старі люди кажуть: не можна гнівити долі навіть жартома, щоб, бува, справді не накликати біди… Я мимоволі згадав оті дурні Оканеві віршики про тутешні глибини, в яких, мовляв, жаба не одному давала моні. Василь таки напророчив — ми мало не загинули!

І ось чому.

Через якихось десять хвилин після спуску з густої темряви показалося внутрішнє днище рифта.

— Трохи "політаємо", а тоді вже сядемо, — вирішив командир.

Ми й справді ніби летіли, і під батискафом, як під крилом літака, розкинулася зморшкувата, вся в білих, "засніжених" пагорбах і видолинках земля.

Гори довкруг були то високі й стрімкі, то зовсім приземисті, пласкі. Між ними з півночі на південь простягалося "корито" — долина, по якій, ніби кавуни на баштані, погорбились крутобокі подушки — поля вхололої колись магми.

Щоб не наскочити на яку-небудь брилу, батискаф рухався повільно. І, перш ніж наближатися до узгір'я, шлях промацували локатором та прожекторами.

Пройшли вподовж долини. Всюди розкидані безладно валуни, поміж яких, наче кущі полину, рясніло густе мереживо коралів; схожі на прибите спекою й скручене в трубочки бадилля кукурудзи — довгасті батоги своєрідної тварини віргулярії; ромашкові пелюстки білих губок, стебельця горгонарій та "кошика Венери". А над ними — справжнісіньке поле з баштаном! — завбільшки як метелик рибки макрурус та клишоногі червонаві рачки й креветки. І я, доречно чи недоречно, прошепотів давнє, зухвале, як, бувало, говорив у дитинстві: "Діду, діду, а я краду кавуни, щоб сорочку зняли!"

— Да Гама, — обізвався Заєць, — ми пропливаємо понад "вікном", шибка в якому — найтонша земна кора, а під нею царство Плутонії — огонь, віруюча магма. Пишайся, Васько! Серед усіх людей планети ми нині найближче до серцевини Землі.

— Я й так пишаюся.

— По тобі не видно.

— Можливо…

Я згадав щойно поле і на хвильку справді засмутився.

Після короткочасної зупинки — серед пагорбів Данило вибрав рівну галяву — батискаф, навантажений зразками взятих маніпулятором донних порід, звернув ліворуч і попрямував, як і радив Гліб Семенович, до прямовисної західної стінки рифту.

Величніше за цю стіну важко уявити. Знизу на всю багатометрову висоту вона була складена з хвилястих терас, так ніби геніальний велетень-зодчий, відшліфувавши, поклав брилу на брилу.

— "Садко", "Садко"! — мовив у мікрофон Кім Михайлович. — Увімкніть магнітофони. Наш спец, майбутній кандидат геолого-мінералогічних

наук, товариш Заєць хоче поінформувати вас про геологічну структуру західної стіни рифту.

— Ми слухаємо, — почулося згори.

Альфред підійшов до мікрофона. Батискаф, не зупиняючись, піднімався вподовж вертикального муру. Заєць коментував кожен метр нашого шляху.

Своєю емоційністю той звіт, мабуть, не поступався перед репортажами, що їх передають радіокоментатори з футбольного поля.

— Місцевий час — чотирнадцять нуль-нуль, — скоромовкою сипонув Альфред. — Глибина дві тисячі дев'ятсот метрів. Батискаф рухається зі швидкістю два вузли. Стіна, вздовж якої ми на відстані витягнутої руки піднімаємось, — схожа на водоспад вивержена і затверділа вулканічна лава з тими ж таки подушками, що стрічалися раніше, але тут вони потріскані, ніби кимось навмисне розбиті й розколені. Лава чорна з синюватим полиском. Зигзагоподібні щаблі й виступи в стінці, очевидно, трансформні розломи. Якщо це так, — можливо, обстежимо й протилежну стінку рифту, — то гора порівняно молода. Вона може бути частиною однієї з тих велетенських плит, які, деформуючись, зсовуються й рухаються. Як писав Альфред Вегенер, земна кора рухлива, мов айсберги, хоч він, правда, й мав на увазі земну кору не під океаном, а континентальну і помилково вважав, що серединно-океанічні хребти — це відкришені під час дрейфу материків уламки. Мій учитель Язон Муслімович Щириця дотримується іншої думки, зазначаючи, що…

У передавачі раптом щось клацнуло, потім почувся голос самого Гліба Семеновича.

— Колего, вельмишановний Альфреде Трохимовичу, — сказав він. — У даний момент нас не цікавить, що писав Вегенер та як його підправляв шанований і мною Язон Муслімович. Не на те ж ми вас посилали на таку

глибину, щоб ви цитували своїх учителів! Ведіть, будь ласка, далі прямий репортаж про те, що ви побачили самі.

— Е-е… — почулося сердите кректання знайомого нам геолога: він теж хотів було щось сказати, та Гліб Семенович перебив:

— Все! Робіть, як наказано. Прийом!

— Так ото ж я й кажу, — відповів "роздраконений" Заєць. — Язон Муслімович зазначав, що земна кора рухається не лише на материках, а й під дном океанів.

Альфред заходився оповідати про скелі, повз які ми пропливали, про щілини між ними.

— Виходимо на рівень широкого горизонтального каскаду, — провадив він. — Подушки тут особливо великі. Вони з'єднані між собою дивовижними трубами. Слухайте мене уважно: командир вирішив відвідати одну з тих труб — каналів, що ведуть у підводні печери, заміряти в них температуру — може, й там є гідротерми…

"Садко" щось відповів, але слів ми не розібрали — батискаф зайшов у базальтові "шлюзи" — лещата, які затримували сигнали навіть підводних буїв-маяків.

Остання нить — акустичні хвилі, що зв'язували нас із поверхнею, — тимчасово обірвалася. Ми виявилися відмежованими од усього світу — четверо зухвальців, які спустилися, не побоявшись безодні.

— Страшно? — запитаєте ви.

Про це ніколи було думати. А все ж… Хто з вас бував у печерах, знає, як у них моторошно й ніяково. Так — на землі. Що ж бо казати про ці

глибинні, підводні лабіринти, коли над тобою ще й трикілометрова стеля з води і, як писав Котляревський, "нема ні місяця, ні звізд"!

Печери ці, подумав я, похмурістю нагадують пекло, описане в "Енеїді", хоч і не побачили ми казанів із смолою та сковорід, на яких чорти підсмажують грішників. Але було інше — загрозливе й не менш страшне...

За вузькою круглою горловиною, в яку пірнув батискаф, починалася звивиста порожнеча. Заєць твердив, що вона виникла внаслідок виверження вулкану. По ній, як по трубі, колись лилася розплавлена магма.

Так воно чи ні, судити не берусь. Єдине знаю, що без людських рук тут, мабуть, не обійшлося, і — може, я помиляюсь — все ж переконаний і досі, що ми натрапили на слід Гондвани.

То був справжній, хоч і підводний, ще й підземний, палац. І не один — безліч диво-палаців, з'єднаних між собою тунелями й довгими вузькими коридорами.

У кожній печері насамперед вражала, ніби вичовганий сотнями ніг паркет, із сланцевих і вулканічних порід підлога. Вона віддзеркалювала — барвиста, різноколірна. Кожна "паркетина" — квадратна, кругла або ж схожа на трикутник — була так щільно припасована й підігнана одна до одної, що не залишалося сумніву: тут хтось потрудився мудрий і старанний.

Як тільки ми "переступили" поріг палацу, зависнувши на кількаметровій відстані од його підлоги, я глянув в ілюмінатор і від подиву занімів: блискучі, одшліфовані й різнобарвні брили та камінці утворювали узористу, потаємну й хитромудру мозаїку.

Нічого дивного ніби не було — орнамент як орнамент. Та коли уважніше вдивитися у візерунки, з них вимальовувалась небесна баня, всіяна кришивом зірок і сузір'їв.

Он Волосся Вероніки, відзначив я, он Гідра, Тукан, Козерог і, звичайно, ромбик із трьох великих та двох менших зірок — корона й вінець тропічного неба — знаменитий Південний Хрест.

Я тому говорю з такою впевненістю про те, що то були саме названі мною сузір'я, бо не раз із ходового містка на нічних вахтах відшукував їх і розглядав у безодні чужого неба. Деякі з них вважаються навігаційними зірками, і наш штурман, Стецько Мегерович, навівши, бувало, під потрібним кутом до горизонту секстант, брав по них пеленг — визначав місцезнаходження "Садка" в океані.

І командир, і пілот, й Заєць тоді, в печерах, під враженням побаченого, згоджувалися зі мною, що підлога справді знаменна й загадкова. Лише пізніше, коли повернулися з глибин і про все розповіли на науково-технічній раді, мої товариші по підводній мандрівці, як мовиться, дали задній хід — начисто відцуралися своїх попередніх гондванівських тверджень і прийняли докази спеціалістів, що то був просто химерний витвір розбурханої природи.

— Таких... е-е... паркетів, — зауважив заїкуватий геолог-бородань, — більш ніж досить і на землі. Вітер, сонце, зливи... е-е... власне кажучи, ерозія із скель часом витіває таке, що... е-е...

Він через своє "е-е" так і не сказав, що ж діється із скелями. Лише в мій город зумів кинути камінь:

— Тут... е-е... я чув про Волосся Вероніки. А... е-е... Антрекотової лисини ви не зустрічали? При бажанні... е-е... та буйній уяві можна й дідька рогатого побачити, не те що... е-е... Гідру й Волосся Вероніки.

Як видно, розумний дуже вчений! Так чому ж тоді, товаришу Е-е, ви самі не спустилися на три тисячі метрів та не роздивились, що то за паркет?

Отже, підлога в залах, як мені здалося, нагадувала баню тропічного неба. Стіни — вертикальні ребристі складки — були схожі на розтягнуті міхи гармошки, або зібгану завісу театральної сцени.

Глибокі бокові ніші вели кудись у безвість. А стелю підпирали високі, масивні — приміром, такі, як я одного разу бачив у колонному залі Київської філармонії, — стовпи.

Скільки ми й петляли в лабіринті печер, опори ті маячили перед очима, заступаючи не лише вхід у бокові ніші, а й перетинаючи шлях, тому, перш ніж потрапити до наступної зали, доводилось обходити то одну, то другу колону.

У коридорах знизу підводились трикутні, неначе акулячі зуби, шпичаки. І такі ж ікла — сталактити, чи що? — подекуди стирчали на стелі. Відстань між ними була кілька метрів, а в одному місці "акуляча паща" повужчала, щелепи майже стулились, і ми відчули, як щось гостре черконуло об корпус батискафа.

Температура води в печерах була на кілька градусів вища, ніж там, за їхнім порогом. І що далі ми просувалися, вона збільшувалась.

— Що ж, — зауважив Заєць, — десь неподалік гаряче джерело. Кілька років тому подібну гідротерму ми сфотографували підводною фотокамерою. Але не в печері, а над рифтовим дном — ланцюг сріблястих бульок, що тягнувся й тягнувся знизу. Підняті там же дночерпаком зразки осадків — плямисті, червонаві, виняткові за своїм мінеральним складом — свідчили: осадки "зварилися" в казані термальних розчинів, тобто, що гідротерми — невтомні трудівники, які, пробившись із глибин Землі, ніколи не припиняють роботи. Своєю

високою температурою — в триста-чотириста градусів — вони видозмінюють рифтові грунти, перетворюючи їх на руду, формують родовища корисних копалин. А це щось та означає — Океан відчиняє перед людьми двері до своєї скарбниці. Відчиняє, щоб люди майбутніх поколінь жили в мирі та щасті.

І Альфред умовив Кіма Михайловича ("Для науки це так важливо!"— заявив він) добратися до гарячих рудоносних витоків.

Краще б командир його не слухав! Подорож ледве не кінчилася трагічно.

Вузьким коридором Данило провів апарат у наступну печеру. Ми спускалися, рухаючись не по горизонталі, а ніби з'їжджали з гірки.

Це був шурф, який вів униз, туди, де клекотіла вода. Раптом якась невидима сила кинула батискаф убік — на щастя, він не вдарився об скелю. Потім почало засмоктувати й тягти вниз.

Температура води підвищилась, у батискафі стало жарко.

— Повний задній хід!

Пілот силкувався і не міг виконати наказу.

— Зверни ліворуч! — велів командир.

Ми опинилися ніби на роздоріжжі: ліворуч від основного шурфу чорніла ще одна, горизонтально видовжена печера. Апарат повільно почав відхилятися од безодні, що клекотіла й засмоктувала.

Нарешті вода стала податлива, і батискаф зайшов у боковий тунель.

Скелястий виступ стіни, біля якого зупинилися, вберігав нас од водокруті. Пілот увімкнув додаткові прожектори, і ми звіддалік побачили таке: там, де ще кілька хвилин тому борсався батискаф, зараз то піднімався, то падав велетенський стовп збуреної води. Здавалося: воду хтось нагнітає насосом.

За скелею, де ми зупинились, як і взагалі на великих глибинах, було прохолодно — близько нуля, а в основній, "шаленій" печері температура води — ми таки її зміряли! — сягала за плюс двадцять градусів.

З горем-бідою взяли ми і проби грунту — Гліб Семенович від імені експедиції подякував, а кок приготував нашій відважній четвірці святковий обід: крім антрекотів із гарніром, почастував кальмаровим форшмаком. Та й було за що! Добуті нами зразки осадків біля тієї клятої печери виявились унікальними: шкуринки — нашарування марганцю, руді гідроокиси заліза та окиси деяких інших металів.

— О аргонавти мої дорогі! — обіймав, тиснучи кожному з нас руку, капітан.

Але то було потім…

Зараз ми сушили голову, як вибратися з пастки. І таки вирвалися. Дякуючи нашому відважному пілотові Данилу та мудрому Кімові Михайловичу.

Читаючи раніше — того ж таки "Фараона" Болеслава Пруса — про єгипетські піраміди та підземні ходи до гробниць, я, зізнатися, не дуже вірив, що лабіринти такі заплутані. Думав, написано для красного слівця. А ось тепер на власному досвіді переконався: лабіринти, особливо ті, в яких ми побували, і заплутані, й страшні. Ну, та все добре, що на добре виходить, хоч дідусь мій і говорив:

— Не кажи гоп, поки не перескочиш!

Нас зустрічали як героїв.

Я вже згадував, що і Антрекот Антрекотович, і Окань уславили нас у своїх творіннях.

У мене була ще одна радість — від Наташі прийшла вісточка. "Коли ти повернешся, бурлако?" — запитувала вона.

Коли? Аби то я знав. Он мине два-три дні, зарядять акумуляторні батареї — і знову у воду.

Цього разу — ось воно те "не кажи гоп, поки не перескочиш"! — ми ледве не назавжди поринули в океан.

Розділ двадцять другий

ЗНОВУ ДО ЗАЯЧОЇ ГОРИ

— Радий за вас, колего! — сказав начальник експедиції, прочитавши мої наступні записи в журналі підводних робіт. — Відмовилися від кучерявого стилю й надмірної емоційності, всіх отих охів та ахів з приводу кожної побаченої водорослини — і все стало на свої місця. Наука про Землю збагатилася цікавими спостереженнями. Як говорили латиняни: сціенціа діффіціліс сед фруктуоза — наука важка, але плодотворна. Старайтеся, товаришу Гайовий! — порадив. — Здібності людини необмежені, і вона здатна на багато. Мине час, можливо, й ви станете таким же неперевершеним авторитетом у морській геології, як мій друг і вчитель Альфреда Трохимовича Зайця професор Щириця. Перед вами таке майбутнє! — піднесено вигукнув він.

Бути геологом я не збираюся. А що мої спостереження трохи змістовніші, це слушно. У першій підводній мандрівці я занотовував усе, що потрапляло на очі. Роблю це — так наказали! — й тепер. Правда, до

своїх вражень став вимогливішим: врахував зауваження Гліба Семеновича, почав відбирати лише суттєве й необхідне.

От і виходить, що я підводний Нестор-літописець. Втім, для рядового читача моя писанина нецікава. Кому, скажіть, крім вузьких спеціалістів, треба знати, що в західній частині плато, біля високого вулкана, до якого ми таки добралися, дно рифтової долини від її осі розсовується в обидва боки і що осадків там немає, а видно свіжі лавові потоки! Або таке: в окремих тріщинах, які шрамами покраяли дно, кінці один щодо одного зсунуті по горизонталі.

— Що з людиною робить надмірна науковість! — на мої підводні оповідки відгукнувся Окань. — Хотів ти того чи ні, а розум твій, земляче, теж зсунувся по фазі.

Грубий дотеп! Ну, та Василь ніколи не вмів жартувати інакше. А тут ще, можливо, прилучилася заздрість, що не він, прозваний мною ж таки літописцем, а я, хто, бач, і не думав про славу, раптом опинився в гущі подій — став героєм дня.

— Не сподівався від тебе такого! — обурився я.

— Що ти, да Гама? Я не хотів тебе образити. Ми ж давні друзі, — примирливо сказав він. — Вибач за мій дотеп! І, якщо не заперечуєш, я перелицюю твої науково-прозові нотатки у вірші. Вже й початок є.

І Василь продекламував:

І тріщини, і зсуви, і плато —

Лице Гондвани таємниче…

— Лицюй-перелицьовуй, лицедію! — розсміявсь я.

Мені було приємно, що Окань вибачився. Цим він спростував моє помилкове твердження й відвів од себе підозру щодо заздрощів.

Я не люблю завидющих. Усі вони егоїсти, які дбають лише про власну вигоду й звеличення.

У нас на "Садку" їх, правда, немає, хіба що Заєць. Але він не заздрісний, а просто старається будь-що досягнути задуманого — стати відомим ученим. От і непокоїться, нуртує та шарахається, між іншим, у своїх наукових поглядах від Вегенера до Щириці.

Власне кажучи, егоїстів великих, крім матроса-свинаря Анатолія Мотовила, я й не зустрічав. На щастя, мені трапляються люди благородні.

— Але себелюбці, засліплені заздрощами, бувають. Ой, бувають, Василю! — пам'ятаю, говорив приятель Степан Чекун, з яким я давно колись чергував у друкарні.

Степан саме надрукував тоді свій перший ("Блискучий!" — як він твердив) нарис, і йому нібито всі заздрили.

— Бачиш, Гайовий, на що це обертається! — шукав він у мене підтримки. — Краще б я бездарно написав свою "Не того поля ягоду". Моцартівське начало, великий природний дар зроду-віку муляють людям очі.

Я не поділяв Степанових поглядів. Чекун завжди перебільшував неіснуючу загрозу своєму таланту, тому що був емоційно неврівноваженим і надумливим.

О Степане, Степане! Навіть тобі, мастаку-газетяру, теперішні мої щоденники з підводного царства не стали б у пригоді. Адже ти пишеш дохідливо й популярно, а ці нотатки сухі-пресухі. Словом, як каже начальник експедиції: сціенціа діффіціліс.

Зарядивши акумулятори та трохи спочивши, ми знову спускалися в рифтову долину — і тут, біля екватора, й трохи південніше, де проліг серединно-океанійський хребет.

Дно досліджували, намагалися натрапити на підводний стик материків та розгадати таємницю Гондвани й інші експедиції. Адмірал сер Д'Юк повідомляв, що його акванавти біля континентального шельфу, неподалік від острова Шрі Ланка на глибині двох тисяч метрів теж наткнулися на якісь загадкові підводні споруди. Навіть підняли амфори — велетенські глиняні глечики, що засвідчили про зниклу колись цивілізацію.

— Так, цивілізацію, але не гондванівську, а пізнішу, — зауважив Юрко Ступа. — Гондвана, за нашим припущенням, існувала мільйони й мільйони років тому, а глекам, говориться в радіограмі адмірала Д'Юка, лише кілька тисячоліть. І взагалі район пошуків, я гадаю, слід було б розширити, — сказав він. — До речі, ми, вивчаючи мантію і тепловий потік, що струмує із Землі, чомусь обираємо об'єктом вулкани. Вони, звичайно, найбільші канали, по яких іде глибинне тепло. Проте, як писав доктор геолого-мінералогічних наук Р. Кутас, — я з ним плавав на "Академіку Вернадському", — "не вулкани основні теплопровідники — вони ж бо обмежені за площею, а сам процес виверження — явище короткочасне. Більш значну роль у винесенні тепла відіграють гідротермальні процеси, які супроводять вулканічну діяльність" — кінець цитати.

— Слухай сюди, Кінець Цитати! — зупинив його Василь Окань. — А твій дружок, Заєць, говорив, ніби він із да Гамою шукав гідротерми зовсім не біля вулканів. Щось ти, Ступо… теє-то як його… забрехався.

— Не пхай носа, куди не просять! — сердито відказав Юрій. І, вже лагідніше, додав: — Якщо хочеш знати, передряпе, д-р Р. Кутас писав і таке: "Гідротермальні системи охоплюють території і перебувають в активному стані тривалий час, виконуючи величезну роботу. Підземні води переносять хімічні елементи і тепло, насичують практично всі гірські

породи і завдяки високій рухливості відіграють виняткову роль у регулюванні теплового режиму земної кори" — кінець цитати.

Хоч як би там було, океан, його дно ми вивчаємо, і Гондвану шукаємо теж. Шукаємо — і не знаходимо, й знову починаємо пошуки.

На карті, що висить у каюті начальника експедиції, зарясніло від позначок — невеличких, притулених один до одного трикутників. Так Гліб Семенович заштриховує досліджені нами райони.

Заяча гора, яку минули, прямуючи до екватора, також обведена трикутником, але не заштрихованим — її треба ще вивчити.

Ніби підказало передчуття — а може, таки й підказало! — що скоїться лихо: я написав листа матері, послав радіограму Наташі.

— Що це ти, Васько, надумав? — прочитавши текст радіограми, здивувався Максим Роскошний. — Чи не на той світ зібрався? Навіщо писати: "Не знаю, коли й побачимось. Море — великий розлучник". Такого, друже, я в ефір передати не можу. Не маю морального права сіяти зневіру й сум.

І радист викреслив сумнівну фразу.

Заєць потім розповідав, що і йому напередодні нашої останньої подорожі в глибини снився віщий сон: буцімто неймовірних розмірів спрут схопив батискаф і потяг у печеру.

Якщо добре все зважити, то ні мій смуток, ні Альфредове сновидіння ніякого зв'язку з тим, що трапилося, не мали. Просто на Зайця напливло пережите — поєдинок із восьминогом. Я ж, як співається у відомій пісні, "в Росію, додому хочу — я так давно не бачив маму".

От ці почування й збіглися з лихом, яке на нас чекало.

Десь далеко на півдні, мабуть, промчав циклон. Аж сюди, в приекваторіальну, штильову смугу докочувалось його відлуння — пологі мертві брижі. Через них кілька днів ми не могли спустити на воду батискаф.

Поступово океан угомонився. "Садко" вертався до Заячої гори та острова Носі Маті, де недавно пролягла наша дорога. Та якщо б пролягла ще тисяча доріг, то й тоді б на океанському плесі не лишилося жодного сліду: чудодійна, немов жива, вода умить зарубцьовує пропорений форштевнем корабля шрам.

А все ж ми впізнали і острів, його порослі тропічною смарагдовою гущавиною миси, і тамтешнє безхмарне небо, й тихі, незаймані води…

Це тут, біля західних відрогів Заячої гори, чули ми незрозумілі звукові сигнали, тут нас супроводжувала зграйка заповзятливих, ніби дресированих дельфінів. Краще б було той район обійти стороною. Але ж хіба думалось, що скоїться лихо!

Дідусь мій, бувало, говорив:

— Якби знав, де упав, то й соломки б поклав.

Влучні слова. Вони ніби про нас, дослідників, хто невідомо як потрапив у пазури до нелюдів.

Розділ двадцять третій

У БАРОКАМЕРІ

— Да Гама, да Гама! — почув я голос Кукси. — Мерщій у трюм.

Сашко, розсунувши полотняну ширму над моїм ліжком, з усієї сили сіпав мене за руку.

Я прокинувся. Вибіг із каюти.

Мене вже ждали.

Поки я спав, "Садко" зупинився, ліг у дрейф. Неподалік від нього на хвилях погойдувався "Кашалот", і звідти линула у виконанні індійського кіноактора Раджа Капура улюблена пісня одеських мореходів.

А бара я... А бара я!..

— лилося й лилося над водою, тішачи серце шепелявого капітана Макотруса, який у насунутому аж на очі кашкеті стояв біля фальшборту й зачаровано слухав.

Максим Роскошний, у свою чергу, на догоду нашому Гордію Гордійовичу, який і досі, мабуть, сумував за папугою, по судновій радіомережі заходився транслювати романс "Пташечка".

На воді мерехтіли сонячні зайчики, боляче сліпили очі. Віяло теплом, випарами океану. Ледь торкаючись щогл, голубіло розкосе чаїне крило... І було так радісно, святково (Поезія морських буднів! — подумав я), що душу мою заполонило щастя. А кажуть: щастя не буває, є лише прагнення до нього. Не вірте скигліям! Ідіть у життя з відкритим серцем. Не бійтеся його буремного натиску, страшіться іншого — неробства й супокою.

— Крила міцніють у польоті, — повчав мене, малого, дідусь-хлібороб. — А сталь гартується вогнем.

У горнилі бур і людина стає людиною. І якщо вона, не лінуючись, працює для людей, — рано чи пізно переконається: повнозвучне, трудове життя і є очікуване щастя.

На палубі, як завжди, було людно. Боцман — кра… кра!.. — під глузливий сміх і дотепи "пекельників" — машиністів-маслопупиків розпікав своїх підлеглих — хлопців із робочої бригади за те, що хтось із них забув учора віднести в малярку відро з білилами. Його перекинули; схожа на спрута багаторука пляма, розчепіривши, урізнобіч поповзла Дерібасівською. Нічим тепер її не відшкребти!

Науковці поралися над піднятими нами зразками корінних порід.

— Це теж… е-е… вдача, — вдоволено говорив геолог-бородань. — Добуті базальти плюс… е-е… особисті враження… е-е… очевидців-акванавтів про дно проллють світло на… е-е…

— Морська геологія, колего, — відповідав йому Гліб Семенович, — ой як прискорено пішла вперед. Ще ж кілька років тому проби підводного грунту можна було дістати — та й то наосліп! — лише драгами й поршневими трубками, а тепер ми беремо де хочемо і що хочемо.

— Колосаль! — обмацуючи кам'яну брилу, втрутився в розмову і Юрій Ступа: він прибіг з ехолотної, в якій ніс вахту, доповідати про щось начальнику експедиції.

— Я до вас сам зайду, Юрасю, — відповів Гліб Семенович.

З палуби я спустився в кормовий трюм. Там, у гіпербаричному комплексі, де стояла циліндрична гондола, чи то ліфт-дзвін, і камера для компресіювання та для декомпресії, вже сиділи Кім, Данило й Заєць.

Я зайшов теж. Двері житлового відсіку барокамери автоматично зачинилися. За ілюмінатором я угледів усміхнене обличчя Оканя. Василь, жестикулюючи, подавав нам якісь знаки.

— Що він хоче? — запитав Альфред.

Кім лукаво підморгнув Данилові: мовляв, знаємо й розуміємо пііїтову пантоміму! Бо, як з'ясувалося, Василь жестами сповіщав свої нові вірші.

Мов примара, за ілюмінатором майнула тінь од згорбленої постаті вахтового штурмана. Прийшов і Антрекот Антрекотович — він, звичайно ж, залишився вірний собі: з'явився з гітарою. Приніс і мольберт. Поставив на нього підрамок із полотном, поряд — палітру. І, не звертаючи на нас ніякої уваги — так, ніби ми були неживі предмети або четвероногі за вольєром зоопарку, — почав змішувати фарби, а потім заходився малювати водолазний дзвін і житловий відсік барокамери.

— Ван Гог! — розсміявся Данило.

— Художник-передвижник, — докинув я.

— Не чіпайте його, — заступився Кім, — Нехай малює.

Та ми його, хоч би й хотіли, не могли зачепити: нас від Антрекота відмежовувала неприступна перепона — надміцний корпус барокамери й така ж міцна шибка ілюмінатора.

Отже, барокамера та чого ми в ній опинилися.

Звичайно, ви знаєте, що останнім часом океанські глибини штурмують як ніколи. Батискафи, пірнаючі блюдця, озброєні металевими легенями — аквалангом — підводні нирці. З'явилися навіть будинки — цілі підводні оселі! — в яких живуть і працюють люди.

Нібито Жан-Ів Кусто писав, що незабаром в океані народиться перша підводна людина.

— Я теж хотів би стати людиною-амфібією.

— А чого ж — вислухавши мене, відповів Заєць. — Із штучними зябрами можна жити під водою. Он американці провели оригінальний експеримент: на голови собакам наділи маски, замість повітря в легені пустили насичений киснем фізіологічний розчин і кинули четвероногих у басейн.

— Ну, і як?

— А так, що десятеро собак віддало богові душу, а двох навічно паралізувало.

— Гм… нічого не скажеш — оригінальний експеримент!

— Це ще, Васько, не оригінальний, — заперечив Альфред, — Ті ж таки заокеанські штукарі-експериментатори, повідомляли газети, якомусь чоловікові в праву легеню упхали шланг, через який подавали збагачену киснем морську воду. Як мовиться: півбока луплена — одна легеня дихала звичайним атмосферним повітрям, друга — водою. А то ще — це вже англійці придумали — сіамському котові в аорту щохвилини вливали перекис водню. Кіт нявчав, кусався (легені його стали бездіяльними), а дітися нікуди — все-таки цивілізована країна, колишня володарка морів, — і він, бідолаха, змушений був дихати штучною газовою сумішшю. Дихав, поки й здох.

— Ти, Заєць, хоч би тут, у барокамері, не розповідав таких страхіть!

Компресіювання триває не менше доби, принаймні наше. День і ніч сидіти відгородженим од світу, самі розумієте, не дуже приємно.

Кім Михайлович та й Данило, досвідчені акванавти, розповідали багато цікавого. Про підводні апарати і штурм ними океанських глибин. Тоді-то я й довідався докладно про барокамеру і водолазний дзвін-ліфт.

Ось що воно таке.

Мандрівка в батискафі — добре. Людина сама спостерігає за підводним світом, на власні очі бачить покрите товщею води дно. Але вийти з батискафа під водою неможливо. Аквалангісти, ті не скovані, почувають себе, як риба у воді. Бо якоюсь мірою вони і є людино-риба, іхтіандри, що дихають завдяки металевим легеням — аквалангу.

Водолази працюють під водою теж, різниця лише та, що вони "прив'язані" до судна, з якого в скафандр по шлангах подається повітря.

Усе б складалося якнайкраще, якби і тим і другим не треба було зважати на гніт води, що в десятки й сотні разів перевищує звичайний атмосферний тиск. Високий тиск людський організм здатний переносити, а от його різкі перепади — ні.

Коли підводників швидко і без зупинок піднімають з глибин, їм не так загрожують акули, як кесонка.

Так зветься глибинна хвороба. Азот, що з повітрям, яким дихав водолаз, потрапив у організм і не встиг зникнути, утворює в крові маленькі бульбашки, які й порушують її циркуляцію. Настає параліч, нерідко — смерть.

Запобігти лихові можна, якщо тиск поступово знижувати. Це й робиться в барокамері, так звана декомпресія. Але в ній людину можна і компресіювати, тобто довести тиск до того рівня, який на тій чи іншій глибині, куди збирається підводник.

Тепер ви зрозуміли, для чого на "Садку" гіпербаричний комплекс. Ну, а чого в ньому ми, скажу: нас компресіюють, з житлового відсіку перейдемо у водолазний дзвін-ліфт. Відстикований від гіпербаричного комплексу, цей підводний апарат, дзвін, опустять в океан, і з нього нам можна буде виходити у воду і знову вертатися назад.

— Обстежите, колеги, західні відроги Заячої гори, — сказав Гліб Семенович, — і, мабуть, будемо збиратися додому.

Всю ніч і ще півдня, поки ми й перебували в барокамері, "Садко" йшов. Та ось нарешті і Заяча гора.

Зупинилися.

Стріла кран-балки, описавши розгонисту дугу над кормою, вивалила підводний апарат, а в ньому нашу четвірку, за борт судна.

— Майна! — пролунав наказ.

Тугі металеві троси послабились, і дзвін, немов на долоню велетня, м'яко так сів на зморшкувату поверхню океану.

Розділ двадцять четвертий

ГОМО АКВАТІКУС — ПІДВОДНІ ЛЮДИ

— Заяча гора, Заяча гора… Нічого в тобі лагідно-заячого, клята, немає! Краще б тебе було назвати Вовчою — тоді б ти, може, виправдала своє ймення! — лупцюючи кулаками перетинку підводного будинку та похитуючи головою, журно примовляв Данило.

Але бідкався він і проклинав гору потім. Зараз ми поринали без перешкод.

Вода була прозора, аж синя. Присмерки глибин починалися нижче. Підводний апарат урізувався в них, як леміш у переліг чорнозему.

Компресіювали нас для півкілометрової глибини, тобто ми могли, не потерпаючи за життя, опуститися на п'ятсот — не більше! — метрів; розгерметизувавши дзвін, вийти з нього.

Заяча гора, її шпиляста, роздвоєна вершина стрімко зводилась над океанською прірвою. Якихось чотири сотні метрів відділяли її від поверхні океану.

— Зверніть увагу — тут вам доведеться працювати, — напередодні говорив начальник експедиції, розгорнувши по столу великомасштабну карту. — Це ось абіссаль, — обвів він олівцем океанське ложе. — А це гірські кряжі. На одному з них і височить Заяча гора, частина серединно-океанійського хребта з базальтовою основою, високою сейсмічністю та магнітними аномаліями.

Я глянув на карту й побачив, як по рівному ложу океану, ніби спарені фортечні стіни, майже паралельно один до одного, простяглися гірські хребти. Між ними, вужчаючи внизу, лежала глибоководна западина.

Гора, з невеликим діаметром вершини, була не що інше, як підводний, розчахнутий навпіл вулкан, західна частина якого на кількасот метрів вища від східної.

Таких вулканів в океані безліч. І хоч складено рельєфні карти дна, земля під водою лишається загадкою. До пуття не вивчений навіть континентальний шельф — наймілкіша частина дна, яка починається від берега, є підводним продовженням материків і тягнеться, приміром, до двохсотметрової глибини. Що вже казати про абіссаль, ложе океану, та глибоководні жолоби й западини! Вони взагалі таємничі. Ось чому кожен крок до них — мов нова, перегорнута сторінка у великій книзі, назва якої — Океан.

— Зараз, хлопці, будемо виходити, — порушив мовчанку Кім.

Вирішили так: Данило залишиться у дзвоні, а ми втрьох вийдемо з нього назовні. Обстежимо схил гори й повернемось назад. На "Садку" у гіпербаричному комплексі нас декомпресують — і все буде гаразд.

Гаразд… Аби-то так було, як гадалось. Бо легко сказати: вийдемо у глибини й повернемось назад. Хоч ми віднині й ставали підводними людьми, гомо акватікус, проте нас ніщо не захищало від океану. Ми були віч-на-віч із ним, його частиною.

Людино-риба, поетична легенда про Іхтіандра… А потім чомусь згадалися (про них мені розповідав Заєць) подохлі під час підводного експерименту собаки й сіамський кіт.

Брр! По шкірі пішов мороз.

Коза, правда, вижила, — заспокоїв я себе.

— Ну, що, готові?

— Та готові…

Люк у днищі дзвона відкрився, і ми, немов горошини з переспілого стручка, висипались у воду.

Мій любий дідусю, моя бідна мамо! Ви б, звичайно, жахнулися, побачивши мене нині. Схожий я і на рибу, й на жабу.

На мені, як і на Кімові та Альфреді, морквяного кольору гідрокостюм. Рукава закінчуються "жаб'ячими" трипалими "лапками" — рукавичками; а тісні штани з герметичними панчохами (ось коли слід би, про всяк випадок, зодягнути просторе галіфе!) — ластами. Голову вінчає капюшон

із вмонтованою в нього — окуляри для очей — маскою та ніпелем з гайкою, за допомогою якої пригвинчується апарат для дихання.

Гумові ремінці щільно притискують маску до мого обличчя. В корпус ніпеля, до речі, вмонтовано для мікрофона пружину, є в шоломі-капюшоні телефонні й мікрофонні гнізда. Кабель від них через виступ у гідрокомбінезоні веде назовні... Магнітний компас, наручний годинник; для вимірювання тиску повітря в балонах — робочий і контрольний манометри. Від акул, мурен та іншої водяної нечисті два ножі — один на поясі, другий прив'язаний до ноги.

— Мама міа! — угледівши нас ще в барокамері, вигукнув штурман Сакало.

Убір, як бачите, справді "модний" і надійний. Проте коли — не доведи й одвадь! — раптом щось трапиться, воно нас не врятує. Та й допомоги очікувати нізвідки. Довго лишатися за бортом дзвона через обмежений запас суміші для дихання ми не можемо. А якщо б ми, компресійовані до такої глибини, і наважилися самотужки, без дзвона, піднятися на поверхню, неминуче загинули б від кесонної хвороби, бо, перш ніж удихнути хоч ковток звичайного атмосферного повітря, треба спочатку пройти декомпресію.

Ось тобі й мама міа, товаришу Сакало! Це не те, що твої зюйд-вести та норд-ости — маршрути, на які ти виводиш корабель. У глибинах важче, та й орієнтуватися, прокладати курс не легше.

Внизу океану — холодно. Гідрокостюм зроблено так, що по ньому зсередини циркулює тепло, вберігаючи нас від холоду. Цей холод був, між іншим, тривалий час завадою і для дихання — вже на двохсотметровій глибині легеневий автомат звичайного аквалангa замерзав. Мудрі конструктори винайшли апарат для дихання із напівзамкненим циклом дихання, який не боїться низьких температур.

Дихайте, люди-жаби, на здоров'я!

Два потужні прожектори із дзвона освітлювали нам дорогу. Та хіба її освітиш! Через якийсь десяток метрів довкруг знову згустилася темрява. Ми розтинали її лезом проміння від ліхтариків — вони також були вмонтовані в наші гідрокомбінезони.

Дивовижне й незабутнє: дзвін із широченними смугами світла нагадує фантастичну істоту, яка щупальцями промацує дно. Такі ж фантастичні, але менші за розміром створіння були й ми — троє акванавтів з іскристими пучками світла над головою.

Я подумав, що після повернення з глибин, — хоч він, можливо, на це й не заслуговує, — розповім про все Антрекоту Антрекотовичу. Нехай, Ван Гог, мазюкає, якщо не вміє варити смачно їсти. Так воно вже виходить: людина за покликанням ніби художник виявляється поганим кухарем. А гарним живописцем стати заважаємо буцімто ми — прожерливіші за акул хлопці.

Ми пливли один від одного на відстані світла, що його випромінювали наші ліхтарики. Риби було не густо, але вона траплялася, кумедна — сплюснута й баньката. Раптом у смузі проміння майнула тінь. Дельфіни! Два океанські витівники довкруг нас почали описувати кола.

Я умовним знаком — кліпнув ліхтариком — звернув увагу Кіма й Альфреда на одного з дельфінів: він виписував витки й спіралі поруч.

До спини в нього був прикріплений якийсь, завбільшки як телефон, прилад — квадратний ящик з антеною вгорі.

Дельфін поводив себе дивно, чи то ба — розумно. Він, підпливаючи, зупинявся. Анітрохи не боячись світла, безсоромно розглядав мене з ніг до голови.

Раптом із ящика вирвався пучок яскравого світла — я на мить осліп, чи, може, навіть знепритомнів. Ще і ще такі ж різкі, ніби магнієві, спалахи.

Хлопці, не вагаючись, для взаємовиручки підпливли до мене впритул.

Ми були вражені, схвильовані. Тут, на дні океану, вимуштровані кимось тварини? Неймовірно!

Ось тобі й критика дельфінячих здібностей, проти яких, пам'ятаю, виступав Данило чи й ви, Кіме Михайловичу, коли місяць тому пропливали повз острів Носі Мазава. Ось тобі се ля ві — таке життя! — як каже Окань.

Дельфіни зникли, а ми, приголомшені їхнім візитом, все ж попливли в бік дна.

Я освітив скелю ліхтариком і, вибравши горизонтальну приступку, поставив туди ногу. Легенька хмарина каламуті піднялася вгору. Я сів, звісивши ноги вниз, де лежала безмірна океанська безодня.

Це було зручне крісло: вигнуте дугою сидіння, круглі, відшліфовані бильця та висока спинка. Майже в такому кріслі, пригадую, сидів інспектор відділу кадрів пароплавства, коли я вперше прийшов оформлятися на судно. Тільки це моє крісло кам'яне, а в начальника воно було з дерева, а сам він попервах здався мені кам'яним — не хотів брати на флот, хоч ти йому кілок на голові теши.

Сидів я не довго, та й чого його байдикувати! Долотом відколупнув шматочок скелі, поклав у сумку. Заміряв температуру води, прикріпив до скелі сейсмограф — прилад, що фіксує підземні поштовхи. Власне кажучи, зробив усе, що наказував Гліб Семенович.

Хлопці трудилися теж. Кім фотографував гору, а Заєць брав зразки порід.

Час уже й підніматися — наш командир, Кім, одплив від скелі. Я попрямував за ним.

Альфред плив осторонь. Коли це бачимо, він розводить вказівний та великий пальці правої руки — так, що між ними утворився майже прямий кут. Розвів і похитав з боку в бік рукою.

За Міжнародним кодом сигналів рукою, якщо підводник подає такий сигнал, це означає: щось не ладиться; я не можу з чимось упоратися.

Умовним знаком Кім запитав, що трапилось. Альфред, піднявши руку з простягнутими і стуленими вказівним і середнім пальцями (сигнал: запаморочилась голова!), покрутив нею довкруг її осі, ніби малюючи спіраль. Покрутив та й поплив від нас геть.

Це була погана ознака — в Зайця, очевидно, почалося азотне сп'яніння. На землі, в атмосферному повітрі, при нормальному тиску людський організм сприймає азот як належне. А на глибинах він діє, ніби алкоголь чи наркоз: підводник втрачає самоконтроль, вчинки його стають дивні й незрозумілі.

Ми погналися навперейми: Зайця будь-що треба було затримати, довести до дзвона, інакше він накоїть і собі й нам.

Та Альфред тікав, ніби заєць (вибачте за недоречне порівняння!) від переслідування вовків.

От біда — де вона взялася на нашу голову! Я ще, як не дивно (а втім — нічого дивного немає: так воно буває завжди), у цій критичній ситуації не втратив гумору. Подумав — слова самі напливли, вичитані недавно в довіднику плавця-підводника: "Потонулого в морській воді легше

оживити, ніж того, що втопився у прісній, бо згуба в морській воді має свої особливості. Внаслідок різниці осмотичних тисків води і плазми крові створюються умови для згущення крові, тому що її рідка частина з легеневих капілярів рине в альвеоли, а іони натрію з морської води переходять у кров".

І хоч медико-фізіологічні досліди довели, що пам'ять водолаза гіршає із зростанням глибин приблизно на п'ять процентів кожні сто метрів, — я не подурнішав і не став пришелепуватим. Може, це був винятковий випадок, але розум мій працював чітко, а пам'ять була ясна й загострена як ніколи — свідчення того: згадав навіть сторінку — двісті восьма! — із довідника (видання друге, перероблене й доповнене) за редакцією Є. П. Шиканова.

Заєць тікав і далі, і відстань між нами збільшувалась.

У світлі ліхтарів — ми увімкнули й допоміжні, далекобійні, — ніби хтось різонув ножем, вода зблиснула, потім завихрилася — і ми знову побачили дельфінів: тих, знайомих, і ще кількох із ними.

Найбільший, ведучий, дельфін вирвався вперед. Ми бачили, як він наближається до Альфреда. Потім… потім схопив його — і вся зграя зникла у безвісті.

— Заєць, Зайка, За… За… За!.. — сам не свій од жаху, заторохтів я.

"Цього ще тільки бракувало! — опанував я себе. — Заспокойся, Василю, заспокойся!"

— За… За… За… — цокотіли мої зуби.

На "Садку" вже є два заїки — геолог-бородань і боцман Степанович. Невже мені судилося стати третім? Але ж це було б так несправедливо та й забагато для одного судна заїк. У всьому повинна бути міра.

Одного разу наш Антрекот — принаймні так він розповідав — звернувся до невропатолога, бо після триліської "трагедії" — після того, як його викрили за пожежні приписки, йому здавалося, що він може збожеволіти. Антрекот Антрекотович — надумливий. Він десь вичитав, ніби ті, що починають з'їжджати з глузду, все ставлять під сумнів, вагаються, як ото принц датський, Гамлет, з однойменної п'єси Шекспіра, що повторював і повторював свою крилату фразу: "Бути чи не бути?"

Невропатолог виявився мудрим лікарем.

— Ви, товаришу Пророченко, — сказав він Антрекоту, — правду мовите, що Гамлет так говорив і ставив усе під сумнів. Але це не означає, що він був божевільний.

— Чому? — перепитав наш лжебожевільний.

— А тому, — відповів лікар, — що у згаданій вами п'єсі вже була одна дійова особа божевільна — Офелія. Невже ви думаєте, що такий драматург, як Шекспір, міг допустити; щоб в одному й тому ж творі було два божевільні персонажі. Ні і ще раз ні! — кажу я вам, товаришу Пророченко. Ідіть у свої Триліси і спокійно гасіть і далі пожежі. Ви цілком здорові — дай боже вашим погорільцям такого міцного здоров'я.

"До чого я все це згадав? — подумалось мені. — Може, я вже божеволію сам?!"

…Люк у дзвін був відкритий. Ми з Кімом крізь нього запливли всередину.

— А де ж Альфред? — вигукнув Данило.

— Альфред… — з болем у голосі мовив Кім. — Немає Зайця…

Про все, що трапилось, ми передали на "Садко" і почали підніматися.

Звідусюди нас огорнув шум, ніби запрацювали сотні динамомашин. Навігаційні прилади підводного апарата вийшли з ладу. Потім почалась вібрація, схожа на ту, яку ми пережили на "Садку".

Не встиг пілот увімкнути прожектор, як шалений поштовх знизу струсонув дзвін. Глибочінь забарвилася в багряне.

— "Садко"! "Садко"! — закричав у мікрофон передавача ведучий. — Нас поглинає безодня…

Це було останнє, що я запам'ятав. Далі настала ніч, безкінечний, непроглядний морок.

Розділ двадцять п'ятий

НА ОБ'ЄКТІ "БАРАКУДА"

Сінокоси — хвиля за хвилею — до самого обрію. В залитому сонцем степу, над яким клубочиться (кажуть: Макар овець пасе) марево, — вітер голубить і розвихрює трави. Пестливий дотик — і вони, лиснючі, шовкові, похитуються, немов живі. Рвучкий помах невидимої руки збурює смарагдову повінь, перехлюпує її через вінця того сяючого степового келиха.

Поле… сонце… вітер. Напоєна соками землі, буяє кожна стеблинка. Ніби хлопчисько, ставши навшпиньки, заглядає в безмежне небо, прагне висоти й простору.

По межі пишним вінком — різноквіття: бузково-рожева материнка; мов чорнило, сині-сині сокирки й заячий горошок; рожева березка, цитриноока суріпа.

Над квітами — бджоли. Пахне медвяно. А під хмарами жайворони голосисті.

І ще: стрекоче жатка-"лобогрійка"; пальці внизу на її полотні, видовжені й ковзкі, немов вужі, плазують — сичить щось, стинаючи трави. І ще: мені спечно, нічим дихнути!

Розплющую очі. Що це? Де я?! І, ніби крізь туман (болить голова, стискає груди), бачу: тісна, заставлена апаратурою каюта. Не каюта — домовина, а в ній на ліжкові я. Данило й Кім, звісивши ноги з нар, сидять навпроти. Руки в них зв'язані.

У сусідньому відсіку, мабуть, якісь люди: звідти долинають приглушені голоси. Потім хтось, важко гупаючи, переступає поріг.

— О! — здивовано витріщає незнайомець банькаті очі. — When the cat is away, the mice will play![1]

Він підходить до моєї койки і, нагнувшись, — я відчуваю на собі його гарячий, затхлий дух — сіпає мене за чуба.

— Ану, тихіше, гадюко! — озивається Кім. — Не давай волі рукам.

Кім Михайлович говорить англійською, і чужинець його, видно, розуміє.

— Невже? — глузливо перепитує він. — А я думаль, ваш компаньйон… як то є?.. ха-ха-ха! — ніби навіжений, зареготав. — Two is company, three's trumpery…[2] Мертвайль!

— Індик думав та здох, — кинув Данило. — А хто мертвий, так це ти і твої поплічники, живі мерці!

— Що то він є казаль, ваш Данієль? — запитав незнайомець.

— Мій друг говорить, що ти осел, — українською мовою відповів йому Кім Михайлович.

— Я — о, велл? — перепитав бовдур. — Хорошо! Вері велл — дуже добре![3]

— Що ти осел — навіть прекрасно! — згодився Кім. — Погано тільки, що осли часом поганяють людьми.

— Вас я не кінець розумійль, — розвів руками пришелець. — Єдну секунд!

Він, як козел, плигнув, майнув у приміщення, де, не вгаваючи, чулися голоси. Відразу й повернувся. З мініатюрним словником у руці.

— Данієль! Між прочим і іншим, — коверкаючи слова, звернувся до Данила. — Сотворітель книга "Пригоди Тома Сойєра і Гекля Беряфінна" Данієль Дефо вам не родич?

— Я його двоюрідний дід по лінії троюрідної баби, — відказав Данило.

— О, то є велл!

— Розв'яжи нас! — наполягав Кім. — І поклич старшого. Ми хочемо поговорити із старшим негідником.

— Що єсть негідник? — запитав "поліглот-грамотій".

— Це такий же мерзотник, як і ти, — докинув Данило.

— Мороз… мер… змерз… замерз, — перегортаючи сторінки словника, загундосив він. — Серед морозу мерзотника немає, — сказав розчаровано.

— То пошукай серед мерів і серів, які тебе послали сюди.

На порозі з'явився хтось високий і худий.

— Я — старший, — мовив. — Усе, про що ви тут говорили, мені відомо. Компанія "Шелл" забезпечила наше підводне поселення найновітнішим устаткуванням для підслуховування. Та річ не в цьому, — перевів він на інше. — Нас, представників компанії "Шелл", хто промислово освоює нафтові ресурси океану, насамперед цікавлять справжні наміри вашої Міжнародної експедиції "Гондвана". Що ви шукаєте і навіщо?

Скінчивши монолог, він ждав відповіді.

Це був здоровань — кимось вишколений, жорстокий, без серця, що повинен був своїй волі підкоряти інших.

Якщо його спільник — той, що вів із нашими хлопцями розмову, незважаючи ні на що, все ж справляв враження живої людини, то його шеф, навіть зовні, нагадував бездушного робота.

Жодного зайвого поруху. В інтонації голосу — метал. Різко окреслені, ніби пригвинчені, щелепи. Такий же ніс. З-під сорочки проступали — окремі деталі робота, подумав я, — костомахи грудей, а очі… очі були скам'янілі й нерухомі. Такий погляд у мерців та ще, мабуть, у привидів.

— Я жду, — відчеканив він.

— Хто ви? З ким маємо честь говорити? — запитав Кім Михайлович.

— Я представник компанії "Шелл". Я жду.

— У представника повинно бути ім'я, — втрутився в розмову Данило.

— У представника компанії "Шелл" імені немає. Я жду.

— Розв'яжіть нам руки!

— Руки розв'яжемо потім. Я жду.

— Гаразд! — зголосився Кім Михайлович. — Я відповім. Але спершу: куди ви поділи нашого четвертого товариша?

— Він на об'єкті "Мурена", в боксі № 00/14, на східному схилі вулкана.

— Це неможливо!! — водночас вигукнули Кім Михайлович і Данило.

— Для людей компанії "Шелл" неможливого нічого немає, — озвався людиноробот.

— Товариш наш, як і ми, компресійований до п'ятсотметрової глибини, а ті схили — набагато нижче, — ще більш занепокоївся Кім.

— Йому зробили додаткове компресіювання.

— Він живий?

— Дельфін Бернар приніс його непритомного. Азотне отруєння, без асфіксії.[4] Щоб позбутися "азотки", його підняли на меншу глибину. Симптоми хвороби зникли. Його знову компресіювали ще на чотириста метрів і перевели в бокс № 00/14. Ви перебуваєте на об'єкті "Баракуда", в боксі А'Б'.

— Та-ак… — вислухавши, невтішно мовив Кім. — Отже, компресіювали ще майже наполовину? — запитав. І, випередивши робота, який наважився було щось сказати, кинув презирливо — Ви злочинці! На вашій совісті, якщо вона у вас коли-небудь була, смерть екіпажу "Оріона", штучно викликані магнітно-акустичні бурі в районі судноплавства.

Я, знесилений, од подиву аж підвівся. Мене пойняв жах. Робот мінився на обличчі. Воно судомилось, морщилося. Щелепи ворухнулись — і:

— Ха-ха-ха-ха-ха!

Він захлинувся сатанинським сміхом.

Та очі були холодні, мовби неживі.

— Ха-ха-ха-ха!.. — гримкотіло, неначе в роті у нього перекочувалось каміння.

І так же раптово сміх затих.

— Оперативний час — чотирнадцять нуль-нуль, — глянувши на годинник, сказав живий мрець. — Через п'ять хвилин сюди в супроводі дресированих дельфінів Сари й Бернара з об'єкта "Мурена" прибудуть два пірнаючі блюдця. Руки я вам розв'яжу. Але попереджаю: ніяких дій і безумств — ха-ха-ха-ха! — зайшовся він сміхом. — Інакше ви загинули. Дозволяю перейти в сусідній відсік, подивитися на прибуття посланців "Мурени". На поставлене мною запитання — що насправді шукає Міжнародна експедиція в Індійському океані — я жду відповіді. Я жду.

Він підійшов до нар і розв'язав моїм друзям руки.

— Здрастуй, Васильку! — обійняв мене Кім Михайлович.

Данило, розчулений, навіть поцілував.

Мені ще нездужалося. Тіло було ніби свинцеве — важке, раз у раз паморочилась голова, млоїло. Та все ж я, з допомогою товаришів, звівся на ноги. І ми перейшли в сусідню каюту.

Ось що це був за гадючник.

Посередині циліндричного приміщення — труба, покладена лежма — стояв довгий, приземистий стіл. На ньому містився пульт управління: миготіли, спалахуючи то синьо, то червоно, контрольні лампочки; чулися звуки зумерів. З мікрофонів цідилися якісь приглушені, далекі голоси.

Лівобіч, на стіні, власне, це була частина стіни, голубів нешироκий телеекран. Очевидно, бокс А'Б' мав відеозв'язок із об'єктом "Мурена": на екрані видно було схожі на курені будинки.

Від одного з них — кругла на палях юрта — раптом відділилося пірнаюче блюдце, за ним ще одне. В освітленій прожекторами воді я побачив дельфінів — великого, з ящиком на спині (того, мабуть, що схопив тоді Альфреда), і поряд — трохи меншого. Вони грайливо пірнали, прокладаючи дорогу блюдцям.

— Потрясно! Шарман! Сара й Бернар, як завжди, неперевершені, — зиркнувши на екран гідротелевізора, зауважив один із чужинців — акванавт, що в навушниках сидів за пультом управління. — Шкода, скінчилися зайві відеокасети — на трюках Сари й Бернара (хе-хе! Наш шеф — дотепник — придумав же ці ймення: Сара Бернар звалася відома французька актриса), якщо б той фільм вигідно продати якій-небудь телекомпанії, можна було б нажити непоганий капітал.

У стінах пообіч видніли випуклі напівсферичні ілюмінатори-блістери. Я наблизився до одного. Перед очима постала така картина. Внизу, на виступі базальтової скелі, що формою нагадував полірований круглий

стіл, зіпершись на високі триноги-палі, стояло, точніше, лежало кілька — таких, мабуть, як і цей, — горизонтальних будинків-циліндрів.

— Запам'ятовуйте, хлопці, все до дрібниць, — підійшовши до мене й Данила, пошепки мовив Кім Михайлович. — Он, ліворуч, — то, здається, гараж: підводні скутери припнуті до паль.

— Ага, бачу, — відповів я.

Під одним із циліндрів, ніби поросята під свиноматкою, лежало два опецькуваті скутери.

Скеля з боків освітлювалась прожекторами. До неї звідси було якихось три десятки метрів.

Пронизана промінням вода, звідусюди обрамлена чорною торочкою глибин, здавалася пожежею, яка спалахнула серед ночі… Ніч, непроглядна ніч огорнула океанські глибини. А там, на поверхні, зараз сонячно. От тільки траур сповнює душу: товариші не знають, що з нами трапилось. Вони непокояться, засмучені горем, і, звичайно ж, шукають нас.

У мене на серці теж камінь. Я бачу, як бідкаються, шукають виходу із пастки, в якій ми опинилися, Кім Михайлович і Данило.

— Щось придумаємо… неодмінно. Не може такого бути, щоб ці нелюди жили, а ми гинули. Будь-що треба вирватися!

Компанія "Шелл". Хе! Ну, є така. Капітан розповідав, що вона одна з перших почала добувати нафту з морського дна — здається, біля берегів Каліфорнії на глибинах океану розташувавши підводні бурові платформи.

— Капіталісти, мов кіт валер'янку, чують запах нафти, — пам'ятаю, говорив Гордій Гордійович.

Якщо вже їм так хочеться нафти, то нехай добувають — хай нею подавляться! Але навіщо ж нападати на мирне дослідне судно? Для чого серед океану — далеко від континентального шельфу, біля якого переважно й добувають нафту, — зводити підводні споруди, нацьковувати дресированих дельфінів на людей, топити батискаф! Ні, щось тут не те.

Кім Михайлович теж натякнув, що під прикриттям нафтодобувної корпорації діє банда, зв'язана з військовими капіталістичними колами, а то й просто ними послана на "промисел"…

Це ж тут, в Індійському океані, на архіпелазі Чагос американські мілітаристи перетворили квітучий колись острів Дієго-Гарсія на змііне кубло вояччини. Звідси погрожують народам, брязкаючи зброєю. То чи немає тут взаємозв'язку — змііне кубло під водою й на суходолі?..

— А'Б'! А-прім, Бе-прім! — залящало з гучномовців. — Блюдця "У нас в Техасі" та "Мустанг Дракула" в супроводі Сари й Бернара на відстані двох кабельтових од "Баракуди". Прийом!

— Дозорні акванавти вийшли вам назустріч, — відповів той, що сидів за пультом управління. — А-прім, Бе-прім готовий до зустрічі.

— О'кей! — почулося у відповідь.

Через кілька хвилин пірнаючі блюдця запливли в підводне поселення.

Розділ двадцять шостий

ДОПИТ

— Альфреде, ти?!

Крізь ілюмінатор ми бачили, як кілька одягнутих в яскраво-жовті гідрокостюми акванавтів, залишивши пірнаючі блюдця, попливли до підніжжя "Баракуди".

Днище цього підводного житла, ніби тином, було огороджене негустою металевою сіткою з вузькими "воротами" посередині. Щоб проникнути на територію "Баракуди", спочатку треба пройти крізь "ворота", а вже потім, відкривши вхідний люк та минувши заповнені водою шлюзи, трапом піднятися вгору, в сухе, затишне місце — бокс А-прім, Бе-прім.

Коли акванавти зайшли в житловий відсік, серед них, чужинців, ми зразу вгледіли і нашого Зайця.

Він був блідий, знесилений. Від того колишнього веселуна, дотепника не лишилося й сліду. Губи зціплені, очі запалі, і в них — невимовний смуток.

— Альфреде! — притьмом кинулися до нього ми.

Він заплакав. Од болю у мене теж стисло серце.

— Здрастуйте, друзі мої, — тихо мовив Альфред. — Не думав, що вже й побачимося — таке витерпіти!..

Обличчя його зсудомила гримаса болю, зіниці розширились на все око — ознака внутрішньої муки й занепокоєння.

— Заспокойся, любий! — поклавши йому на плече руку, ласкаво мовив Данило. — Ці варвари, повір мені, одержать по заслузі.

— Панове! — почувся голос одного з тих, хто прибув разом з Альфредом. — Ми привели вашого друга не для святкового рандеву…[5]

Ми чекаємо на вашу відповідь. Зміст нашої вимоги, як я зрозумів, вам передав містер Бетлер.

— Я жду, — ніби папуга, завів своєї людиноробот, він же містер Бетлер.

— Не велике цабе — підождеш! — відповів Данило.

— Що ж сталося? — розпитували ми в Альфреда.

— Ти пам'ятаєш, друже, як ми за тобою гналися? Ти подав знак, що паморочиться голова і поплив у протилежний бік.

— Пам'ятаю, але… не все, — відповів він. — Спочатку зашуміло в голові, стало страшно. Потім ні з сього ні з того мене охопило збудження, безпричинна веселість. Потім… не пам'ятаю, — силкуючись — і все даремно! — намагався щось пригадати Альфред.

Що ж, за всіма ознаками, то було азотне отруєння.

За багато днів перед спуском у батискафі нас обстежував судновий лікар. Пригадую, він Зайцеві сказав:

— Молодий чоловіче! Та у вас легені не зайця, а слона. Таке ж і серце. Проби Розенталя й Штанге (з допомогою цього методу наші серця й легені випробовували на витривалість перебування в складних умовах під водою) показали: ви — підводник од природи. Ану, проведемо ще комбіноване функціональне дослідження на швидкість і витривалість. Зайці, кажуть, бігають прудко.

Лікар посадив Альфреда на стілець. Узяв його ліву руку і заходився перевіряти пульс.

— Так, голубчик, — мовив він. — А тепер зробіть двадцять разів присідання.

Коли Заєць скінчив ту процедуру, лікар знову перевірив у нього пульс.

— Ну, що ж, — вирішив він. — І проба Летунова на вашу користь. Реакція серцево-судинної системи на фізичне навантаження і тривалість відновлюваного періоду — нормотонічна. Пульс і максимальний кров'яний тиск підвищені, мінімальний кров'яний тиск дещо знижений. Все як і має бути. Хто далі! — покликав він мене.

Якщо вже розповідати, то, мабуть, розповідати до кінця. Отже…

Аби переконатися, що здоров'я дає змогу спускатись у глибини, підводник загодя повинен себе контролювати. Спостереження того самоконтролю записується в щоденник. Майбутній нирець зобов'язаний відповісти на ряд запитань.

Одного разу Альфред показував нам свій щоденник. Ось що ми в ньому прочитали:

"1. Самопочуття — прекрасне! Дайте мені точку опори — і я зрушу з місця землю.

2. Сон — кольорове сновидіння; барви — яскраві, ніби на палітрі нашого суднового художника-кухаря Антрекота Антрекотовича. Кажуть: кольорові сни бачать лише генії.

3. Апетит — їм і — навіть остогидливих антрекотів та какави! — все мало. Кок — на сьомому небі. Якби, каже, страва була несмачна, хіба б її так уминали! Він, сердега, не розуміє, що в мене апетит не заячий, а вовчий.

4. Бажання пірнати — як у дельфіна і в одного нашого дивакуватого хлопця — Василя Гайового..."

Зачепив, босило, й мене!

Отже, Заєць цілком міг спускатися на дно, і ніщо не віщувало лиха. Воно прийшло саме.

Коли б Альфреда не викрали, ми б його наздогнали, трохи підняли з глибин, і азотне сп'яніння зникло б. Тепер ми раділи єдиному — що ми знову разом. А гуртом і батька легше бити.

— Зараз вони таки почнуть допит, — тихо, щоб не почули чужинці, сказав Данило.

Акванавти з пірнаючих блюдець і ці, з боксу А'Б' — містер Бетлер — робот, містер... як його... містер О, велл чи то ба — Осел, той, що "добре" прочитав книжку про Тома Сойєра, — вмостилися в кріслах довкруг столу. Нам сісти не запропонували, і ми, притиснувшись один до одного, так і стояли коло дверей.

Почав прибулець, який нас попередив, що припливли вони сюди з об'єкта "Мурена", мовляв, не для прогулянки і що Альфред — їхній заложник. Якщо ми відмовимося відповідати на поставлені запитання, вони над нашим товаришем проведуть експеримент — зроблять операцію. Замість легень поставлять зябра, і Альфред ніколи вже не зможе повернутися на землю до людей.

Ми знали: у Сполучених Штатах Америки ставлять немало дослідів над виживанням людини під водою. Як мовиться: пороху ті "дослідники" не винайшли — багато країн освоює тепер океанські глибини. Он і знаменитий французький вчений Жак-Ів Кусто розташував свою лабораторію "Преконтинент" на дні моря. Жили в підводних будиночках "Чорномор" та "Садко-3" і наші вітчизняні акванавти, бо справжні

дослідники прагнуть проникнути до таємниць голубого континенту, відкрити і поставити їх на службу людині.

Не такі, звичайно, наміри в заокеанських "винахідників". Житла на дні моря, як і космічні кораблі, вони намагаються перетворити на казарми й опорні військові пункти, з яких робитимуть збройні напади. Дельфінів, наприклад, навчають прикріплювати під днище суден магнітні міни, транспортувати вибухівку. Проводяться й "досліди" на людях... Американський інженер Вальдемар Ейрес винайшов штучні зябра, а Вальтер Роб, повідомлялося з дослідного центру відомої фірми "Дженерал електрик", — повітряну мембрану, яка з води виробляє кисень.

Тож зябра є (а совісті в лиходіїв немає!) — їх треба випробувати на живій людині.

Невже безумці, он ті, самовдоволені, пихаті, що зараз розсілися в боксі А-прім Бе-прім, безцеремонно поклавши ноги на стіл, — невже вони одного з нас обрали своєю жертвою? Ні, краще ми всі підемо на смерть, а товариша скривдити не дамо!

— Світова енергетична криза — нестача пального, — підморгнувши містеру Бетлеру-роботу, почав акванавт, що приплив на "Мустангові Дракулі", — змусила дирекцію корпорації "Шелл" вести розвідку нафти далеко за межами континентального шельфу. Це, звичайно, поки що дорогувато й не вигідно.

— Та й нічия територія — ха-ха-ха! — нейтральні води Світового океану, — озвався містер Робот, — які, буцімто — ха-ха-ха! — належать усім і нікому зокрема.

— Так, — підхопив "ковбой" із "Мустанга Дракули". — В цьому нас дехто справді намагається переконати.

— Містер, як вас там… — озвався Кім Михайлович. — Вас не збирається "дехто" переконувати — сто дев'ятнадцять країн світу на конференції Організації Об'єднаних Націй з морського права в Монтего-Бей на Ямайці поставили свої підписи під Міжнародною конвенцією.

— Пан руський комодор[6] нагадує нам про так звану "Хартію морів"?

— Ха-ха-ха! — зрозумівши, що дружок його глузує, зареготав Бетлер.

Ніхто на його істеричний сміх не звернув уваги, і "ковбой" вів далі:

— Чого ж, чули, чули про ту конвенцію! — і він, ніби з писаного, процитував — "Хартією морів" визначено порядок, як використовувати морське дно та його ресурси поза континентальним шельфом, що оголошені спільним спадком людства. Розвідка й розробка покладів вестиметься під контролем створеного в Монтего-Бей міжнародного органу.

— Така обізнаність із міжнародним морським правом робить вам, містере Ікс, честь, — сказав Кім Михайлович і додав — От тільки не зрозуміло: чого ж ви, знаючи про ту Хартію, не дотримуєтесь її принципів. Ще більше — вчиняєте розбій. З давніх-давен напад у відкритому морі на людей вважався піратством. А з піратами, як відомо, розмова коротка — зашморг і на рею!

На якусь мить у боксі запала тиша. Лише було чути одноманітне поклацування апаратів та гудки зумерів.

— Комодоре! — процідив крізь зуби "вершник" підводного "коня-мустанга". — Ви забули найголовніше…

— Ха-ха-ха! — заревів людиноробот, містер Бетлер.

— Ви забули, — докінчив той, — що делегація Сполучених Штатів Америки категорично відмовилася підписувати Конвенцію з морського права.

— Знаю, — з сарказмом відказав Кім, — Вашому поріддю агресорів більше припало: ніж чи бомбу в руки — і, як розбійники, на дорогу. Що ж, ви, містере, лжепредставник компанії "Шелл", а точніше гоп-компанії, яка прагне панувати над світом, уже довели: для людей ви — оскаженілі вовки! Як там у вас, у Техасі, звуться вовки? — запитав. — Койоти, чи що?

— Койотів у Техасі немає, — виявив неабияку обізнаність "нафтодобувач" про вовків.

— У лісах, можливо, й немає — койоти водяться в Північній Америці. Але двоногі хижаки є й на півдні Штатів. Свідчення тому — ви, містере Ікс, і вся ваша гоп-компанія!

— Звідки відомо, що ми — американці?

— Видно пана по халявах! — відповів за Кіма Михайловича Данило.

— Тільки вони, Даню, не з того племені, що наші улюбленці Том Сойєр і Гекльберрі Фіни, — підтримав товариша я. — Аби Марк Твен дізнався про "діяння" своїх землячків, він би, мабуть, вигукнув: "Боже, мені соромно, що я американець!"

— Припиніть анти… анти… анти, — ніби в механізмі щось заїло, повторював те саме містер Бетлер. — Антиамериканську пропаганду! — нарешті вичавив він.

— Отже, що шукала Міжнародна експедиція "Гондвана" в Індійському океані, поблизу Дієго-Гарсії та Носі Мазави?

Наш командир, Кім Михайлович, ніби обдумував, що ж відповісти, — поки що мовчав, не проронивши жодного слова.

"Он які вони, значить, насправді, нафтопромисловики! — подумав я. — Ось що їх цікавить і куди вони хилять". Не було сумніву — ми потрапили в зміїне — підводне! — кубло тих, хто намагається перетворити Індійський океан, його острови на військовий плацдарм, щоб із нього вести агресію.

Пригадую, перед самим відплиттям із рідного порту до нас на "Садко" завітав лектор-міжнародник. Він багато розповідав про країни світу. Зупинився і на тих, які ми збиралися відвідати — Японію, Сінгапур, — та повз які будемо проходити.

Мова тоді зайшла і про архіпелаг Чагос.

— Якщо вірити мандрівникам, які побували на островах Індійського океану, до речі, й видатному англійському природознавцю минулого століття — Чарлзу Дарвіну, що плавав там на кораблі "Бігл", — сказав лектор, — то суходоли ті дуже мальовничі. Архіпелаг Чагос — також.

— Атол Дієго-Гарсія, — вів далі він, — крайній на південному сході того архіпелагу. На ньому розташовано великий і кілька менших острівців. Найбільший — Діего-Гарсія.

Раніше острів належав державі Маврікії, потім перейшов у англійське володіння. І пішли торги! Звідти силоміць вивезли тубільне населення, а Сполучені Штати Америки, заплативши Англії одинадцять з половиною мільйонів доларів, збудували там військову базу.

Як ви знаєте, янкі діють хитро й підступно. Спочатку поставлять ногу, а потім і другу. Так воно вийшло й з Дієго-Гарсія. Американці запевняли, що хочуть організувати на острові лише центр зв'язку для свого військово-морського флоту. Коли ж той центр заснували, військове

відомство США — Пентагон, — фінансувавши мільйони й мільйони доларів, відразу заходилося укріплювати базу. Збудували аеродром, сховища пального. Саму лагуну колись чарівного куточка землі, зруйнувавши й розширивши, перетворили на стоянку авіаносців і оснащених ядерною зброєю підводних човнів.

"Дієго-Гарсія — піратський авіаносець США" — так назвала одну із статей алжірська газета "Ель-Муджахір", — закінчив свою розповідь лектор-міжнародник.

..."Садко" разом з іншими дослідними суднами шукав Гондвану.

— Хоч архіпелаг Чагос і перетинає нам шлях, проте краще обійдемо його стороною. Право на борт, да Гама! — наказав капітан.

Потім я вийшов з ходової рубки і спустився в каюту.

Штормило. Мій талісман — гумовий морячок, Сіндбад-мореходець, розгойдувався збоку вбік, тицяючись носом у скло ілюмінатора.

"Десять градусів південної широти, сімдесят чотири градуси східної довготи", — подумки не переставав я називати координати, про які, чув, говорив на містку наш штурман — ми були якраз на траверзі Дієго-Гарсія.

Мій кумедний морячок... Десь поряд загадкові тропічні острови, про які ото розповідав і лектор. І мені мимоволі спала на пам'ять арабська казка про багдадського купця Сіндбада, іменем якого я назвав свій талісман. Згадалася третя подорож Сіндбада.

Та подорож, як розповідається в "Тисячі й одній ночі", проходила десь у цих водах... Двадцять днів і двадцять ночей плив корабель. А на двадцять перший схопилася буря, і хвилі змили з палуби всіх матросів. Урятувався лише Сіндбад.

Він потрапив на берег до людоїда. Жив там і велетенський птах Рух та ще змій, який ковтав навіть острови.

Що й казати! — засинаючи, посміхнувсь я. Весела казочка. Вона ніби складена сьогодні — про американських ненажер.

— ...Цікавитесь, нафторозвіднику, що шукає наша Міжнародна експедиція? — після мовчанки озвався Кім Михайлович. — Та про це, містере, відомо всьому світу — щоправда, вам тут під водою ніяк читати газет! А вони, знаєте, в тому числі й газети вашої країни, про експедицію "Гондвана" пишуть постійно й багато. Якщо ж ви такий невіглас, поясню. За рішенням ЮНЕСКО для вивчення дна океану була організована Міжнародна індоокеанська експедиція. Ось уже не один рік майже двадцять країн світу посилають сюди свої дослідні кораблі. І американське судно "Віма" вивчало, до речі, західне розгалуження серединно-індоокеанського підводного хребта — він недалеко звідси. Словом, можна було б багато розповідати — і критися нам, дослідникам, як бачите, нічого. Але дозвольте вас запитати: кому розповідати і навіщо? — звернувся Кім Михайлович до містера-безіменця. — Вам? Так ви ж давно мерці! І силкуєтеся в домовину покласти все людство. Не вийде, панове! А зараз ми вимагаємо ось чого: негайно поверніть привласнений вами наш підводний апарат-дзвін, щоб ми могли піднятися на поверхню.

— Я вас розумію, комодоре! — сатаніючи від люті, "лагідно" мовив містер Ікс. — East or West, home is best,[7] — по-англійськи додав він. — Але не вийде! Спершу ми вам прищепимо — всім, всім, всім! — заверещав він, — зябра, а вже потім ви плавом доберетеся до рідного корабля.

— Place for everything and everything in its place,[8] а... ха-ха-ха-ха! — зареготав Бетлер.

— Шкода, — підводячись із крісла, закінчив містер Ікс. — Розмови у нас не вийшло.

"Він, щоб присікатись, знайшов причину..." Це Данило, згадавши вивчену колись байку про вовка і ягня, докинув репліку.

Втім, хоч ми й потрапили у вовчу пащу, ягнятами себе не вважали. Ще поборемося!

Розділ двадцять сьомий

ПОЛОН

— Панькатися з ними нічого, але й випускати із боксу не бійтеся, — чув я, як містер Ікс наказував Бетлеру. — Все одно самотужки вони на поверхню не виберуться.

Що правда, то правда: без нашого дзвона чи іншого підводного апарата ми приречені. Можна, звичайно, піднятися, якщо пощастить, у гідрокостюмі, але тоді — неминуча смерть: ми ж бо компресійовані до півкілометрової глибини, а Заєць ще глибше.

— Де ті ублюдки? — запитав Данило.

— Які?

— З пірнаючих блюдець.

— Містер Ікс і ще двоє з ним недавно сідали в "Мустанг", — відповів я, — А "У нас в Техасі" он — на прив'язі.

В ілюмінатор було видно лише корму пірнаючого блюдця, яке висіло за палями під гаражем.

Потім і воно попливло слідом за "Мустангом Дракулою".

На об'єкті "Баракуда" залишилась тільки обслуга та ми. Альфрера не взяли: Кім Михайлович таки наполіг.

Нас тримали у відсіку А-прім. Доглядав, як і раніше, містер Осел.

Хоч серед нас нікого не звали Іваном, підводний сторож говорив:

— Лублу руській Іваня!

І натягав на голову мою безкозирку.

— О, велл? — цікавився.

— Добре, добре! — відповідав я. — Личить, як корові сідло.

— Karawell? Karawella?[9] — запитував він. — О'кей!

— От бовдур, так бовдур! — сміявся Данило.

Минав день за днем, одноманітно, напружено, а ми були відмежовані від усього світу і поки що не знаходили виходу, як вирватися з пастки. Я пропонував захопити відсік Бе-прім, де знаходився пульт управління і куди нас більше не пускали.

— Може, передамо на "Садко" гідросигнал, — казав я.

— Е, Васю, думали про це й ми, — відповів Кім Михайлович. — Нічого не вийде — ти ж бачиш, як вони сторожко доглядають та міцно задраюють люк.

З відсіку А-прім, нашої в'язниці, двері вели і вниз — через шлюз у воду. Щодня до нас навідувався то один, то другий нирець: повертаючись із океану, вони в нашому відсіку перепочивали. Що вони

там робили, ми не знали. Одного разу крізь ілюмінатор на "подвір'ї" об'єкта "Баракуда" вгледіли з десяток одягнутих у гідрокостюми нирців. Вони колом оточили людину, на якій не було нічогісінько — гола. Людина повільно пливла, пірнала, щось ніби намагалася схопити.

— Ось він, витвір їхніх рук! — зауважив Кім Михайлович. — Людина із штучними зябрами.

Від однієї думки, що на таких істот можуть перетворити й нас, моторошно ставало на душі. Та нас ні на мить не покидала надія вирватися звідси. Ми знали: там, на поверхні океану, — наші друзі. Вони не заспокояться, аж поки не зроблять усе можливе, щоб дізнатися, що ж трапилося з посланим у глибини дзвоном-ліфтом. А довідавшись, неодмінно подадуть допомогу.

Вода спалахувала в сяйві прожекторів, висвітлюючи серед довколишньої темряви "вікно". Та часто прожектори гасли, і наступала ніч. І тоді, щоб якось відігнати причепливі думки про безвихідь, ми розповідали один одному про себе та своє життя.

Я дізнався, що Данило — колишній гірник. Після служби на флоті він не залишив моря — демобілізувавшись, пішов на роботу в Інститут океанології, став акванавтом.

— А чого ж, — говорив він. — Робота підводника схожа на шахтарську, тільки що вода податливіша, легше в неї вгризатися, ніж у пласт антрациту. В нас там, у Горлівці, зараз ой як гарно! Доріжки підсихають на весняному вітрі, пробуджуються сади. А Ніна моя із синочком усе виглядають мене з дороги...

І він раптом заспівав про те, як сплять кургани темні, випалені сонцем, та про хлопця молодого, що вийшов у степ донецький. Удавав із себе Данило черствого й товстошкірого, а виявилось: у нього теж душа вразлива.

Розтривожив він нас своєю піснею. Кожен згадав далеке й рідне.

Спогад-інтермеццо

…Ген по розлогій долині — густий, лискучий рогіз. Чубаті вихори очерету спроквола гойдаються під вітром. Недарма ж село наше Очеретяним зветься.

За пагорбом, край села, степи широкі. Розкинулися, розляглися з кінця в кінець. Здається, повінь скреслої річки, вийшовши з берегів, хлюпоче до обрію.

Бувало, йдеш полем; затамувавши подих, слухаєш гомін та спів, якими земля повниться, — і самому співати хочеться.

Пробач мені, поле, — подумав я, — що забрів від тебе за тридев'ять земель.

З нашого села багато хто на флоті служить. Он і Сашко-водовоз, він теж із моряків.

Сашко — не схожий на сільських парубків хлопець. На засіяному ластовинням обличчі, під великим гачкуватим носом, неначе щіточки, якими я, малий, хату й курей малюю, стирчать тоненькі вуса. У діда мого вони руді, вицвілі, а Сашкові — чорні, лиснючі.

Смугастий, продірявлений тільник світлими й темними обручами обтягає, — щоб вони, бува, не розсипалися, — кістляві ребра. На лівій руці, як голубії на моїм голубнику, ліниво сидять попелясті чайки, кораблі гойдаються.

Матрос-водовоз навчив мене грати на балалайці і показувати — розтулена перед запаленою лампою долоня — фокуси. Тому я в усьому намагався бути схожим на нього.

Над вилинялими, стернистими степами переспілою динею висне жовтогаряче сонце.

У такі серпневі, жнив'яні дні село наше ніби вимирає: всі в полі, на току або в загінці, де, не вщухаючи, гуркочуть комбайни. Ми, хлопчаки, теж у степу, але здебільше — на баштані.

Дід мій — сторож. І я, аніскілечки не боячись злого Сірка, воджу хлопців до дідової "резиденції" — солом'яного, розчепіреного, мов циганський намет, куреня.

Там я й познайомився з Сашком.

Коли б не прийшов до діда Степана, завжди на баштані стовбичить довготелесий колгоспний водовоз. Припнувши до кілка сухоребру кобилу, він розлягався в пропахлому динями затінку і плів захоплюючі небилиці. Про моря й океани, про кругосвітні подорожі й піратів. А ще про те, як у Босфорі й Дарданеллах на шаланді плавав.

— Мастак баланду травити! — сердився коваль дядько Федос, коли я згадував при ньому Сашка. — А сам, крім задрипаного баркаса, путнього корабля не бачив.

Дядько Федос сам із моряків. Я спочатку не знав, що то за баланда та чого її треба травити — адже баландою в нашому селі зветься несмачно зварена юшка (та й не погоджувавсь я в думках із ковалем, що Сашко ледар і баламут!). Лише пізніше зрозумів, що баланду травити означає теревенити, вести пусті балачки, а полундрою зветься команда "Стережись!"

Степ маками заквітчаний. Хмарки прудкокрилі. Вітер... Поки ми нишпоримо по баштані, вибираючи "найкращого" кавуна, Сашко з дідусем про щось гомонять. Дідова мова доступна й зрозуміла, Сашкової

ж ніяк не збагну. Він говорить загадково й незвично. Раз у раз називає — що воно таке? — кефель, аврал, зюйдвестка.

Потім дід Степан, як завжди кахикаючи, встає, і, йдучи од куреня, говорить:

— Ех, Сашко, Сашко, бути б тобі, коли б не Нюрка, адміралом!

На що водовоз, досмоктуючи "бичка", сумно відповідає:

— Да, папаша, ти прав, — і знехотя плететься запрягати кобилу.

День догоряє огнисто. За хмарними лісами й імлистими крутогорами темнішає степ, пагорбиться кавунами.

Як хороше ночувати в дідусевім курені! Коли вечір напне сині вітрила, здається: то зовсім не курінь, а казкова шаланда, на яку Сашко-адмірал узяв і мене.

Що той степ? — думав я, засинаючи. — Ні штормів, ні кругосвітніх мандрів — самі мовчазні скирти й колюча стерня, та ще перепелиці, яких я ловлю не те що сильцем, а просто картузом…

Пригадую, якось перед самими екзаменами до нас у школу завітав колишній випускник Захар Ратушний. Він служив у Севастополі на військовому кораблі і тепер на кілька днів приїхав до матері в гості.

Дух захоплювало від одного погляду на нього! Охайно випрасувані штани-кльош. Із блискучими, ніби невеличкі сонця, ґудзиками кітель. А безкозирка… Аби ви бачили, яка безкозирка! Золотими літерами напис: "Черноморский флот", і дві хвилясті стрічки з якірцями.

Пам'ятаю, як Захар ще вчився в школі — відмінником був. А потім на тракторі працював, та так старанно, що його навіть голова колгоспу на зборах хвалив.

Захар — неповороткий, вайлуватий хлопець. Обличчя, на якому хоч млинці печи, — пласке й кругле. А зараз он як змінився! Де й поділася неотесаність. Стрункий, підтягнутий. І обличчя не схоже на колишнє — змужніле, неначе витесане з граніту.

— Що то значить море. Як воно людину міняє! — перемовлялися між собою молодиці.

— Абсолют! — погоджувався з ними й Сашко-водовоз. — Воно й мене переінакшило.

А дівчата — ті взагалі, побачивши та почувши Захара, спокій втратили. Тільки й розмов про кльош і безкозирку.

"Вечір зустрічі з колишнім учнем — моряком Червонопрапорного Чорноморського флоту Захаром Сидоровичем Ратушним" — кілька днів, на заздрість нам, школярам, висіло оголошення.

І він нарешті з'явився.

Усі чекали, що Захар хвалитиме море — як-то на ньому гарно: блакитні краєвиди, лагідні хвилі, вітер. Він же... він почав про те, що на кораблі так само важко служити, як працювати на тракторі або комбайні.

— Праця — всьому голова! — вирік. — Чи ти на землі, чи на морі, якщо лінишся — гріш тобі ціна в базарний день.

І — на мого товариша, Сергія Явченка погляд метнув — про математику нагадав:

— Хто в ній мілко плаває, тому на флот рипатися нічого!

Сергій сидів навкіс од мене — у профіль було видно його обличчя. І так довгасте, воно ще дужче витяглося, стало схоже на розслаблену тятиву лука, з якого випустили стрілу — ніс.

Він навіть вухами — звичку мав таку — перестав ворушити, так вразило його почуте.

Мені стало шкода Сергія — адже ми вкупі з ним мріяли про море.

Потім степ розлігся до обрію. Серед його безмежжя, як шаланда в морі, загубилася наша підвода. Рипів, погойдуючись, віз. Зелені переливи котилися житами. На узбіччі дороги синіли сокирки і солодко пахла прогріта сонцем березка. Шлях вів із села на залізничний полустанок, куди Сашко-водовоз погодився мене підвезти... Пам'ятаю, засмучена стояла край шляху моя мати, аж поки й зник за пагорбами віз.

Я залишав поле, вирушаючи у широкий світ. Від дядька Федоса на прощання почув скупе напуття — два слова: "Щасливого плавання!" А Сашко-водовоз кинув у відповідь:

— Да, папаша, ти прав! — і стьобнув батогом лінькувату кобилу.

Степове сонце, жайвір у небі, мамині засмучені очі — врізалося в пам'ять навічно, згадалося й тут — на чужині, в полоні під водою... Гіркота й смуток, ніби смак полину, коли візьмеш у рот зірвану щойно стеблину.

Сьогодні — останній день березня. А котра зараз година, невідомо: і ночі й дні злилися в єдиний, безкінечний морок.

— Хоч би годинник залишили, — бідкався Альфред. — Усе забрали, душогуби!

Та судячи з того, що на "подвір'ї" "Баракуди" з'явилися з голою людиною-рибою нирці, — зараз, очевидно, ранок.

Поки що з нами поводяться "ввічливо": на вимогу, коли вже нас дуже мучить спрага, приносять гіркувату, опріснену морську воду. Дають їсти, навіть заводять розмови.

— Ви ж розумні ділові люди, — улесливо говорив містер Бетлер. — Зізнайтеся про справжню мету експедиції "Гондвана", викладіть на папері, що під прикриттям наукових досліджень велася військово-стратегічна розвідка океану — і вас жде цілковита свобода у вільному зарубіжному світі. Кожному з вас фірма гарантує пристановище в якій-небудь заокеанській країні.

— Свобода, кажете, у вільному світі? — пополотнівши, запитав Кім Михайлович. — Так що ж то за вільний світ, коли його представник, у даному разі ви, містер Бетлер, змушуєте нас, силоміць узятих із підводного апарата, підписати брехливе свідчення і, таким чином, ціною брехні купити свободу. Ні, красно дякуємо!

— І взагалі, чого ви домагаєтесь? — поцікавився я.

Містер Бетлер обдумував, що сказати.

— Фірма "Шелл", — почав він, — затратила великі кошти на розвідку океанських нафтоносних джерел. А тому вона не може допустити чиєї б то не було конкуренції. Ми першими застовбили цей район! Ха-ха-ха…

— Ви знову, містер Робот, за рибу гроші! — кинув Данило. — Навіщо ви вплутуєте у свої махінації фірму "Шелл"? Я певен, у тієї фірми, що по-хижацьки знищує природу, добуваючи нафту з морських глибин, аби тільки не були порожні цистерни, а кишені набиті доларами, — у тієї фірми й без вас, олов'яних солдатиків — атомних маньяків, рильце в

пушку! І не треба вам удавати з себе нафтошукачів, говорити про якусь там першість, конкуренцію. Ви — перевертні, вовки у овечій шкурі!

— Навіщо океан, вільний для плавання всім народам, перетворювати на американський штат — Техас? — гнівно кинув у обличчя містеру Роботу Заєць.

— А на мирні судна насилати магнітні бурі, топити підводні дослідницькі апарати, — додав я.

Бетлер мовчав. Кім Михайлович відповів сам:

— Я скажу йому, хлопці, навіщо вони все це роблять: щоб спровокувати нас. "Довести" перед усім світом: от, мовляв, хто агресор! Ось чиє військове проникнення в оголошений зоною миру Індійський океан. Як мовиться: ловіть злодія! Самі за тисячі й тисячі миль від своєї Америки будують військові бази, а звинуватити хочуть інших. Чи не так, містере? Правду я кажу? — запитав він.

Бетлер нічого не відповів. Він підвівся і мовчки вийшов. Невдовзі до нас у відсік завітав містер Осел. Як не дивно, одному з нас запропонував разом із нирцями в гідрокостюмі вийти назовні з підводного будинку.

— Ну, ну, хто є бажань swim like a fish?[10]

Ми порадилися.

— Що скажеш, Кіме? — звернувся до командира Данило, — Погоджуватись на вояж?

— Усе це ризиковано, — сказав Кім Михайлович. — Нам треба триматися купи, але… але. Слід би попробувати й таке: якщо вони випустять нас на "подвір'я", — роздивитися, де що стоїть — пірнаючі блюдця, підводні скутери, наш дзвін. Можливо, викрадемо.

— Очінь-дуже вагайлітеся, руські Іваня, — квапив нас містер Осел.

— Що ж, спробуємо! — згодився Кім, — І першим піду я.

— Дозвольте мені, — звернувсь я до командира.

— Мені — теж, — подав голос Заєць.

— Ні, хлопці, — заперечив Кім Михайлович. — Що Альфред, що ти, Васько, ще слабуваті для такої мандрівки.

— Кіме, — рішуче мовив Данило. — Ти командир, тобі не можна відриватися од гурту. Дозволь мені.

Врешті Кім Михайлович погодився, щоб пішов Данило.

— Хлопці, — розповідав він, після короткочасної мандрівки повернувшись назад, — там ціле селище або місто! Набагато більші, як оцей, будинки, а то ще з'єднані між собою переходами велетенські круглі вежі. В одній із них горіло світло. Наближатися до неї не дозволили, але здалеку крізь ілюмінатор я все ж побачив: там повно-повнісінько голих, худючих людей. Голови у них поголені, а замість вух якісь схожі на сплюснуту консервну бляшанку кружала.

— Де той об'єкт? — поцікавився Кім Михайлович.

— Відразу за гаражем, — пояснив Данило.

— Так-ак, — за звичкою зважувати те, про що говоритиме, мовив командир. — Значить, загін для людей-риб. Ну, а все-таки, Даню, як же там прив'язані скутери й блюдця?

Данило розповів, що пірнаючих блюдець небагато, скутерів більше, і вони осторонь гаража — біля невеликої циліндричної споруди.

— До речі, коли ми поверталися, я бачив, як од вежі з переходами, в якій світилися ілюмінатори, відійшов скутер. Позад нього, тримаючись ніби за руль мотоцикла, плив акванавт. Швидко рухався. І я подумав: на такому скутері, якщо б його захопити, можна вибратися на поверхню.

— Можна… можна, — задумливо сказав Кім Михайлович. — Але ж… Ти розумієш, друже, випірнути без декомпресії — це загинути.

— Та воно-то так, — згодився Данило. — Страшнувато, хоч — двом смертям не бути, одної не минути.

— Авжеж!

Данилова "прогулянка", побачене ним і засмутило й окрилило нас. Ми не переставали думати, як звідси вирватися.

Розділ двадцять восьмий

"ПРОГУЛЯНКА" ТРИВАЄ

На "подвір'ї" "Баракуди", крім Альфреда, який і досі нездужав, ми побували всі. Після Данила пірнав Кім Михайлович, а сьогодні я.

— Мама міа! — сказав би штурман Сакало, побачивши те підводне поселення.

Кукса від страху, мабуть би, знепритомнів, а боцман, прокаркавши своє "кра, кра, кра!", плюнув би, як те він робить, чимось дуже обурений.

Коли мені пощастить вижити і я вернуся додому, всім розкажу — нехай знають: на світі ще багато невирваних з корінням бур'янів-нелюдів, хто марить спопелити в атомній пожежі планету. Марить і готується до цього.

Не зрозуміло, чим я сподобався містеру Ослу, а тільки він при всіх заявив:

— Ти хароша, Васька, руська Іваня — гуляй многа!

І відпустив мене з акванавтами майже на годину.

Ми одягли гідрокостюми, пройшли шлюзами вниз і спустилися у воду.

— Судячи з того, що "Баракуда" стоїть на півкілометровій глибині, а "Мурена" ще нижче і акванавти тривалий час працюють за межами будинку, ці варвари, — сказав Кім Михайлович, — освоїли вже немалі глибини.

Він розповів, що якихось два десятиліття тому американці споруджували підводні житла на незначній глибині. Так, біля Бермудських островів на вершині згаслого підводного вулкана за наказом командування військово-морських сил США, яке проводило експеримент по виживанню людини під водою, було поставлено помешкання — циліндр — на глибині п'ятдесят вісім з половиною метрів. Мілітаристів цікавила не фауна і не флора морського дна, не риба, яку вони, буцімто вивчаючи шляхи її переміщення, мітили. Вони "гралися" у війну: випробовували холодну й вогнепальну зброю, всілякі акустичні та гідролокаційні прилади, підводні скутери.

Уже тоді до своїх "наукових" експериментів американські вояки залучали морських тварин. Дресирований дельфін був вістовим — із поверхні моря приносив пошту, допомагав нирцям, які заблудилися. Давали доручення й морським левам.

— Не відомо, чи одержали нагороду нирці, — сказав Кім, — але дельфінові присвоїли звання почесного поштаря Сполучених Штатів Америки, зробили його популярним героєм.

З кожним роком "вчені" у військових мундирах проникали глибше й глибше в океан. І ось їхні поселення ми побачили на такій глибині, поселення, назви яких (хижі риби мурена й баракуда) говорять самі за себе.

Хазяї "Баракуди", мабуть, вважали нас цілком приреченими, кому звідси ніколи не вибратися. Інакше чого б вони, не криючись, так відверто показували своє господарство.

Ми перетнули "подвір'я", на якому я знову побачив в оточенні акванавтів голу людину. Не інакше, над нею було вчинено насилля — зроблено операцію із пересадкою їй риб'ячих або акулячих зябер. І взагалі вона перетворилася на водяну істоту, бо звичайна людина на такій глибині, де величезний тиск і низька температура, жити не могла б, тим паче — рухатися. Щоправда, рухи цього гомо акватікуса були мляві, безпорадні і якісь дивні — ніби то була не людина, а заводний механізм.

Акванавти, щоб нагнати на мене страху, дозволили впритул наблизитися до тієї людинориби.

Що то була за страшна істота! Ніби скляні. з неосмисленим поглядом очі. Руки автоматично гребли, хапаючи щось уявне перед собою. За вухами у водяної людини стирчали, стиснуті в "гармошку", широкі кружала — зябра. Хто вона, ця нещасна, понівечена істота? Американські специ заявили, що хірургічну операцію для заміни легенів на зябра краще робити тим, хто безнадійно хворий. Такий от гуманізм — хвору людину використовувати як непотріб! Але ми — з підводного дзвона, полонені "Баракуди", ми ж — здорові, проте містер Ікс недвозначно сказав, що і нам поставлять зябра…

Один із акванавтів, який мене супроводив, перехопив мій стривожений погляд, і я помітив за маскою на його обличчі злорадну посмішку. Зрадів, нечестивець, що я засмутився, побачивши знівечену людину!

Нічого, подумав я, краще загину, водою захлинуся в цьому пеклі, але ви не діждетеся, щоб я став безпорадною рибою! Перш ніж гинути, вирішив я, власними руками задавлю недремного сторожа — містера Осла і Бетлера. А якщо поталанить, всі увірвемося у відсік Бе-прім, нападемо на обслугу, потрощимо електронно-вимірювальну апаратуру — нехай все гине, все!

Ну, та це — на крайній випадок, якщо не буде іншого виходу. Кім Михайлович виношує якийсь задум, стримує нашу гарячковість, радить діяти розсудливо й обережно.

Маршрут моєї нинішньої "прогулянки" лежав поза гаражем, біля з'єднаних круглих веж, де напередодні Данило бачив гурт голих піддослідних людей. Далі ми підпливли до теж циліндричної споруди. З неї якраз на скутерах вивозили схожі на торпеди труби. У них з боків було вмонтовано по два ілюмінатори, і всередині я помітив людське обличчя — хтось лежав.

Труби опустили на дно. Не встигли вони торкнутися грунту, як їх сповила хмарна каламуть. Потім раптом вони почали підніматися і через якусь мить зникли невідомо де.

Не було сумніву, то підводний снаряд-торпеда, і в ній (звичайно ж, хтось піддослідний!) пілот-камікадзе, як звали в Японії під час другої світової війни смертників.

Куди вони, ті живі торпеди попливли, де проляже їхній небезпечний маршрут? Про все це треба обов'язково розповісти товаришам.

Я бачив, як із квадратної споруди на краю підводного пригорка випурхнула зграя дельфінів (дельфіни, мабуть, теж були компресійовані — адже на таку глибину вони опускаються рідко). Вони запливли на освітлену прожекторами галявину — гірське нешироке плато. Це був своєрідний полігон, бойовище, де й відбувся поєдинок.

Один із акванавтів підняв руку над головою — сигнал: далі пливти не можна! Ми зупинилися коло огородженої буйками межі полігона.

Зав'язалася справжня дельфіняча війна.

Тварини, пофарбовані в жовтий колір, поставали правобіч, червоноспинні — ліворуч, навпроти. Командиром у цій баталії був дресирувальник-акванавт. Він подав команду — яскраво-червоний спалах ліхтаря — і дельфіни кинулися один на одного. Вони йшли на таран; підпірнувши, носом намагалися вдарити в живіт, схопити за ласт, пошкодити голову. Одного таки понівечили: дельфін із прикріпленим до голови багнетом полоснув свого "противника" — у воду потекли цівки крові. Тварина в нестямі почала описувати кола і, знесилена, опустилася на дно.

Була то смертельна рана чи лише вдала імітація поранення, але тварина впала, і до неї на виручку кинулися "санітари" — два невеликі крапчасті дельфіни. Вони підпірнули, схопили зараненого товариша за ласти і потягли до казарми, з якої недавно вийшли.

Так скінчилися військові маневри глибоко під водою. Поєдинок, що засвідчив: вигадливі янкі й океанське безгоміння обертають на поле бою.

Минувши бойовище, ми попливли до шпилястої вершини. Це була гора, що виникла, мабуть, унаслідок виверження вулкана: по її крутобіччю, віддзеркалюючи, чорніла вхолола магма. Пологі щаблі — ніби раптово скам'янілі океанські хвилі — уступ за уступом вели вподовж усього схилу кудись униз.

На самій маківці гори, з неглибокою вирвою посередині, стояла вежа. Стіни її були з якогось прозорого матеріалу — крізь них усе видно.

Ми наблизились до вежі. Один із тих акванавтів, які мене супроводили, подав знак зупинитися, а сам, підпірнувши під споруду, проник у її "черево".

Підводні поселенці — ті, що були у центральному відсіку — п'ятеро одягнутих у плавки здорованів, — кинулися назустріч прибульцю.

Тримаючись за скобу на корпусі вежі, ми поки що перепочивали. Лише тепер, коли зупинилися, я відчув і втому й біль у суглобах. Отже, мандрівка в глибинах, незважаючи на компресіювання та захисний гідрокостюм, давалася взнаки: людський організм не призвичаєний до такого тиску.

Через кілька хвилин ми залишили вежу і повернулися в бокс А-прім. Та перш ніж туди вернутися, я побачив таке: всередині центрального відсіку вежі, біля якої ото зупинилися, на стіні голубів екран телевізора. Глянувши на нього крізь прозору перетинку, я подумав, що янкі дивляться пригодницький фільм про море: хвилі, кораблі, на палубах люди. А потім — аж скрикнув од подиву: на кормі одного з суден помітив слов'янською в'яззю напис: "Садко".

Це був мій рідний "Садко"!.. Он і Степанович — щось говорить Куксі, який тримається за відтяжку підйомної стріли, видно, кріпить її по-штормовому. Окань йому допомагав.

На Дерібасівську — нашу головну палубу, де сиділи, звісивши ноги з трюму, підвахтові машиністи, вийшов, вдоволено поплескуючи себе по животі, Антрекот Антрекотович. Кукса, видно було, щось йому сказав, і кок лише махнув рукою, в якій тримав — я так і не зрозумів що — ополоник чи гітару.

Побачив я і свого "квартиранта" — океанолога Юрія Ступу. Він саме піднімався по трапу з ехолотної... З ілюмінатора висунулась голова старшого механіка; капітан, накульгуючи, квапливо пройшов у радіорубку. Все таке знайоме й близьке, що від болю й туги за ним стиснулось серце. Мені б туди зараз, добратися б тільки до "Садка", обійняти своїх товаришів-побратимів. Усіх, усіх, навіть тих, з ким у мене бували непорозуміння й сутички.

Потім на екрані телевізора з'явилася панорама моря. Хвилі гойдали — мабуть, починало штормити — кораблі, "Кашалота" і два менших, мені не знайомих. Очевидно, то були судна, якими командував адмірал сер Д'Юк.

— Хлопці, хлопці! — від радості закричав я. — Порятуйте нас, друзі!

Порятуйте... Дивак! Хіба ж вони могли почути мій голос, моє благання!

— Схоже на те, — вислухавши мене, сказав Кім Михайлович, — що ці негідники озброєні найновітнішою гідротелеапаратурою. А пряму трансляцію з поверхні океану їм допомагають вести поставлені десь на воді буї — поплавки чи, може, супутник зв'язку — штучний супутник Землі. Втішну новину ти приніс, Гайовий, — сказав Кім Михайлович. — Товариші нас шукають — та інакше й не могло бути! — не відходять від Заячої гори. Їм би подати звідси сигнал. Але як це зробити?

Розділ двадцять дев'ятий

ВТЕЧА

Ось так, Гайовий, ти ж бо Солоний, ти ж бо Васько да Гама, як прозвали тебе хлопці на "Буревіснику" й "Садку"; ось так, друже! — звернувсь я до себе, ніби до когось стороннього. Ти марив лермонтовським героєм — Печоріним, намагався наслідувати його...

Світова скорбота, невдоволеність супокоєм, прагнення до яскравих пристрастей, надзвичайних вчинків. Ах, ах!

А не здається тобі, Гайовий, що ти вибрав хибний орієнтир, не тим, себто, ідеалом захоплювався. Чому? — поцікавився мій внутрішній голос.

Тому, хлопче, — відповів я сам собі, — що Печорін — штукар, який тільки й умів тюхтіям та нудьгуючим панянкам туману напускати в очі, про свою винятковість і незбагненне покликання торочити — давній засіб нероб і баламутів вирізнитися серед інших!

Невже ти не віриш у щирість його роздумів навіть перед дуеллю з Грушницьким? — запитав я себе. Людина ж на смерть ішла.

Хе! — посміхнувсь я подумки. Вірю, та не дуже. Власне, що то були за роздуми? Звичайнісіньке каяття й скигління, що змарновано життя.

"Що ж? померти так померти! втрата для світу невелика; та й мені самому досить уже нудно", — згадав я знаменитий печорінський монолог, вивчений ще в школі.

Ці душевні трюки-переливи, можливо, й діють на легковірів: людина, мовляв, бентежиться, поривається, нудьгує. Наталка мені перед рейсом добре сказала: "Не вдавай із себе, Гайовий, Печоріна!" Та я й без неї зрозумів, що не гоже наслідувати того озлобленого проти всього світу дивака. А тепер — на гіркому досвіді! — ще раз переконався, хто насправді може бути героєм — героєм нашого часу. Непоказна, роботяща, шалено закохана в життя людина.

Даниле, Даниле, важко мені говорити про тебе, про того, кого вже немає — і ніколи не буде! — серед нас!..

— Ну от що, друзі, — на другий день після моєї мандрівки до вежі, де я побачив телепередачу з поверхні моря, сказав Кім Михайлович, — одному з нас треба звідси — чим швидше, тим краще — вибратися.

— Як? Яким способом? — запитали ми.

— А таким, — відповів Кім. — За боксом А-прім "сухий" відсік. У ньому сховище водолазного причандалля — гідрокостюмів, аквалангів. Проникнути туди нелегко — Осел на чатах. Але ми його перехитримо: прикинемося, що поснули. Ремінці, якими бусурмани на ніч скручують нам руки, я придумав, як розв'язати. Ось, дивіться!

І він, чудернацько якось перекинувшись через голову, проліз крізь зв'язані назад та прикріплені до ліжка руки. Ремінці тепер можна було розв'язати зубами.

— Тсс!.. Тихо! — пошепки мовив Кім і знову, як йог, перекинувся через голову, сівши на ліжко.

— Здорово! — вигукнув я.

— Здорово-то здорово, — погодився Кім Михайлович. — Але…

Він замовк. Потім ми зрозуміли, чого наш командир затнувся. Та й хто б не знітився, хто б не стрепенувся, коли йшлося про те, що одному з нас доведеться іти на вірну смерть і, мабуть-таки, — загинути, бо вижити, випірнувши не декомпресійованим, не лишалося надії.

Почав Кім Михайлович здалека.

— У янкі, як я зрозумів по металевому присмаку в роті і пощипуванні язика, гідрокостюми обладнані апаратами для дихання, у яких геліокиснева суміш із додатком неону. Це дає змогу досягати великих глибин. Не зрозуміло тільки, чи на всіх горизонтах занурення суміш для

дихання одна і та ж, чи, може, в проміжних глибинах її заміняють на іншу. В усякому разі, в гідрокостюмі можна плавати довго і глибоко.

План втечі виробили такий: коли містер Осел засне, хтось із нас проникне в "сухий" відсік, одягне гідрокостюм, захопить підводний скутер і... і підніметься на поверхню океану. Іншого способу повідомити товаришам, де ми і що з нами, не було.

А янкі, помітили ми, таки готували розправу. До нас у блок приходив лікар, намагався оглянути кожного. Данило першим дав йому ногою в зуби — той відскочив і вже більше не з'являвся. Містер Осел, цей дурник, тільки хихикав, примовляючи:

— Скоро руська Іваня — Васька будет є плавать риба: ху-у-у! Хі-і-і-хі! — то глибоко вдихав, то видихав він повітря.

А Бетлер похмуро кинув:

— Ви свого, панове, домоглися. Мовчання — ознака згоди — ха-ха-ха! — вам замість вух пришиють — ха-ха! — акулячі зябра.

— ...От що, хлопці, — сказав Кім. — Борітеся до останку. Я сповіщу про все на "Садко". Якщо навіть живим не доберуся до своїх — а на це немає ніяких шансів! — то друзі, побачивши мене мертвого, зрозуміють, що дзвін наш не потонув, а його викрали злочинці. Навіть можна написати кілька слів — он папірець на підлозі валяється — хоч би нігтем нашкрябати: ми там-то й там, допоможіть! І товариші світ на ноги поставлять, а прийдуть на поміч.

Вислухавши це, ми примовкли, ніби заслухали смертний вирок. Та й що казати! Кожен зараз дбав не про себе — думав про те, що, як треба йти на смерть, значить, треба — нікуди не дінешся. Таке в житті трапляється не часто, але трапляється — коли перед людиною постає

вибір, і вона повинна, не поступившись перед совістю, дати чесну відповідь.

Не буду хвастатись, а все ж скажу: хоч і з гіркотою та болем (згадав я маму, село, Наташу, все своє життя оглянувши), я першим тихо мовив:

— Кіме Михайловичу, серед нас чотирьох я наймолодший. У вас діти, в Данила Гнатовича — теж синок, Альфред хворий. Тож на завдання повинен піти я. Говорить це не моя гарячковість й не відчай — я все обдумав і зважив: дозвольте… пошліть мене! Я не зганьблю землі своєї, свого роду і степу!

— Хлопчику мій, — з хвилюванням у голосі відповів Кім Михайлович, — спасибі! Я завжди вірив у тебе, як і в кожного з вас. І розумію, Васю, твою готовність пожертвувати собою. Але я, командир, не маю права, та й серце наказує: не можна на смерть посилати наймолодшого — юного, ще ж хлопчика! Тобі, любий, жити і жити.

Довго ми радилися, вирішували. І врешті зійшлися на тому — Данило таки наполіг, — на завдання пішов колишній горлівський шахтар-забійник Данило Гнатович.

…І — все! Живий чи мертвий, а Данило досяг поверхні океану, доніс вість. Про це можна було догадатися хоч би з того, що невдовзі після його втечі на "Баракуді" зчинився справжній переполох. З боксу Бе-прім линули збуджені пискливі голоси.

— Ага, пацюки підводні! — засміявся Кім. — Запахло смаленим! Вони говорять, — сказав нам командир, — що на "Садку" і взагалі на всіх кораблях експедиції "Гондвана" стало відомо про підводні об'єкти "Мурена" й "Баракуда". Янкі занепокоєні, бо назріває міжнародний скандал — учасники експедиції спробують у батискафах проникнути сюди. Звичайно, на підводні апарати буде наслано магнітну бурю — очевидно, ті вихори насилаються або з-під води, з якогось засекреченого

об'єкта, або із сусіднього суходолу, того ж таки острова Носі Мазава, — до речі, про нього ці злодюги щось багато говорять — я не розібрав до пуття що. Але трохи зрозумів: там їхня основна база, і вони збираються переправити туди і нас.

З газет: "Недавно група австралійських парламентаріїв відвідала в Індійському океані острів. Їх покликали туди тривожні повідомлення про долю однієї з різновидностей морського птаха, що мостить гнізда лише на Носі Мазаві.

Під час поїздки один із членів групи натрапив на березі в східній частині острова на укріплення з бетону. Споруда була без вікон, а з океанських глибин до неї вели товсті рукава кабелю.

Після повернення до Австралії, в Канберру, парламентарії спробували одержати на це питання відповідь і пояснення від уряду. Їм, як твердить журнал "Омега", довелося "наковтатися пилюги з густої хмари дезінформації".

Те, чого не змогли з'ясувати парламентарії в Канберрі, нині підняв із дна вашінгтонських архівів австралійський журналіст Брайан Тухі… Таємнича споруда з бетону виявилась однією з ланок секретної системи підводної розвідки США.

Основу тієї системи складає комплекс чутливих датчиків і гідрофонів, поставлених на спеціальних платформах з краю континентального шельфу для "виявлення і розпізнання за будь-якої миті в щонайвіддаленіших куточках Світового океану сторонніх звуків, утворених людською активністю".

Автор статті пише, що ця складна таємна система спрямована в першу чергу проти Радянського Союзу. Американська вояччина, буцімто вбачає у цій "грізній" системі один із засобів, з допомогою якого можна досягнути "абсолютної" військової переваги".

Так з одного, підводного, гадючника ми — Кім Михайлович, Заєць і я — потрапили на інший — острів Носі Мазава.